

L. Ādamovičs

Latviešu brāļu draudzes sākumi un pirmie ziedu laiki

1738—1743

Atsevišķs grāmatas
„Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710—1740“
12. nodaļas iespaidums

RĪGĀ

1934

Ģenerālkomisija Latvijas Vidusskolu Skolotāju Kooperatīvā
Rīgā, Tērbatas ielā 15/17

„Latvju Kultūras“ spiestuve, Rīgā, Terbatas ielā Nr. 15/17.

Ievadam. 1738. gadā Vidzemes vidienā sākās latviešu zemniekos spēcīga un plaša reliģiska kustība. Sludinātāju un mācītāju lomā uzstājās no Vācijas (Saksijas) atnakuši amatnieki, kas bij Hernhūtes brāļu draudzes locekļi. Brāļu un māsu vārdū viņi bij pārņēmuši no Bohēmijas un Morāvijas brāļu vienības (unitātes), kas bij nodibinājusies tur 15. gs. otrā pusē liela čehu reformatora Jana Husa († 1415) saceltās kustības izplūsmē, sekojot viņa mācekļa Petera Chelčicka († 1460) vienkāršības, mīlestības un brālības sludinājumam. Katoļu baznīcas pārsvars un uzmācība dzimtenē pamudināja dažus moraviešu brāļus izceļot uz evaņģelisko kaimiņu zemi Saksiju, un tur viņi atrada otru dzimteni jaundibinātajā Hernhūtes pilsētiņā.

Hernhūtes brāļu draudzei Vācijā bij sagatavojis ceļu pietisms, ipatnējs virziens, kas centās atmodināt katru kristieti uz rosīgu darbīgu reliģisku tikumisku dzīvi un šādā nolūkā izplatīja svētus rakstus un celsmes literatūru, kā arī pulcināja atmodinātos uz celsmes stundām. No Halles universitātes, kas bij profesora A. H. Frankes († 1727) ietekmē izveidojusies par dzīvāko pietisma viduspunktu Vācijā, šis virziens bij pārnācis arī uz Baltiju. Vissvarīgākais pietisma viduspunkts Latvijā bij Valmieras draudze, ko apkopa kopš 1713 mācītājs, tad prāvests Christj. Gotholds Neuhausens († 1734) un kur kopš 1725. g. Jāņiem rosīgi rīkojās kā Valmiermuižas nomnieks ģenerālis Ludv. Nik. f. Hallarts ar savu kundzi Madgalēnu Elizabeti. Neuhausens bij A. H. Frankes mācekļis, un Hallarti jau kādus desmit gadus bij Frankes domu biedri un draugi. Ar viņu starpniecību ienāca Latvijā rinda Halles universitātes audzēkņu: F. B. Blaufuss (Hallartu mājas mācītājs 1726. g., mācītājs Palsmanē un Aumeisterē 1727. g., Ērgemē 1730. g., Rīgas Jekaba baznīcā kopš 1738. g., reizē arī Virskonsistorijas asesors), Tob. Sprekelsens (Neuhauzena palīgs 1725. g., mācītājs Straupe 1727. g., Rīgas apriņķa otrā iecirkņa prāvests 1741. g.), G. J. Majs (Valmieras dr. palīgmācītājs-diakons 1728. g., mācītājs Umurgā 1736./37. g.) un J. Kasp. Barlachs (kopš 1731. g. Igaunijā, Hallartu mājas mācītājs 1735. g., Valmieras diakons 1737. g.). Pec Neuhauzena nāves par Valmieras mācītāju atnāca 1735. g. ģenerālsuperintendenta Brūninka dēls Fridr. Justins, kas 1736. g. reizē tika iecelts par Rīgas apriņķa pirmā iecirkņa prāvestu un Virskonsistorijas asesoru un bija Hallē nobeidzis studijas. Ar Hallartiem diezgan ciešā kontaktā rīkojās landrāts ģenerālmajors Baltazars f. Kampenhauzens. Mājskolotāja un māj mācītāja vieta viņa ģimenē ievadīja Baltijā pietistus teologus Chr. Fr. Mikvicu (Mikwitz), kas kopš 1724. g. bija Rēveles Doma virsmācītājs, Joh. Loderu, kas 1728. g. dabūja Rīgas liceja rektora un Jekaba baznīcas palīgmācītāja vietu, u. c. Mikvics kopā ar pirmo Hallartu mājskolotāju un māj mācītāju Alb. Ant. Firortu (Vierorth), kas 1726. g. aizgāja no Valmiermuižas uz Rēveli par viņa diakonu, nodibināja tur savu pietisma centru, kam arī bij redzama loma

pietisma veicināšanā pat Vidzemes dienvidos. Trešais pietisma centrs izveidojas Rīgā, kur jau kopš 1712. g. darbojās latviešu Jāņa draudzē Halles audzēknis Kasp. Elverss (Elvers) un divdesmito gadu otrā pusē nāca klāt Chr. Haumanis kā Jekaba baznīcas mācītājs, tad jau minētais Lōders un Lōdera palīgs (subrektors) G. E. Helings, kas pēc Haumaņa nāves 1734. g. ieņēma viņa vietu, un kam savukārt sekoja 1738. g. Blaufuss. Ar Rīgas pietistu grupu atradās tuvākos sakaros Joh. Justs Grūners (arī Grūnerts), kas 1729. g. bija no Vācijas ienācis un 15. jūnijā dabūjis Krimuldas mācītāja vietu.

L. N. f. Hallarts, saukts arī Ellots (Ellot, Ellis), bij dzimis 12. VIII. 1659. g. Holšteinā un kopš 1700. g. atradās kā ģenerālleitenants Krievijas kara dienestā. Viņš bij Narvas kaujas un vēlāk Poltavas kaujas un Prutas kara gaitu dalībnieks. Pēc Rīgas ieņemšanas viņš 1710. g. 18. jūnijā apprecēja vidzemnieci atraitni Magdalenu Elizabeti Leijoni, dzim. Būlovi (1683—1750). No 1712.—1721. g. Hallarts bij Saksijas cietokšņu ģenerālinpektors un dzīvoja ar kundzi Drēzdenē, bet pēc Ništates miera līguma iestājās atkal Petera Lielā kara pulkos un kommandēja armiju Ukrainā līdz 1723. g., kamēr Menšikova intrigas nepanāca viņa atvaļināšanu. Tiklab Drēzdenes, kā arī Peterpils galmā Hallartiem bij ļoti redzama vieta, pie kam it īpaši Hallarta kundze sludināja un veicināja pietismu. Par nopelniem Krievijas labā ķeizariene Katrīna I. atdeva ģenerālim Hallartam nomā Valmiermuižu, Mūrmuižu, Burtņiekus un Zvārti, atstājot 2000 dālderus no nomas viņa rīcībā. Pēc ģenerāļa nāves 1727. g. viņa kundze mantoja tās pašas priekšrocības, vēlāk gan tikai attiecoties uz Valmiermuižu un Zvārti. Viņas rosību lielā mērā traucēja kāda grūta slimība, kas viņu bieži saistīja pie gultas, bet viņas sirds, runājot grāfa f. Cincendorfa vārdiem, „degtin dega padarīt Latviju svētlaimīgu“.

B. f. Kampenhauzens (1689—1758) bij krievu un zviedru kara laikā atradies Zviedrijas ķēniņa Kārļa XII. kara pulkos. Arī viņš bij piedalījies Poltavas kaujā un smagi ievainots kreisajos deniņos nogulejis 24 stundas kaujas laukā starp mirušiem. Vēlāk viņš bij kritis sakšu gūstā un nokalpojās kādu pusgadu Saksijas un Polijas armijā, bet 1711. g. Peteris Lielais piespieda viņu kā Baltijas muižnieku iestāties krievu armijā. 1715. g. ķeizars viņam atdāvināja Rannu (Randen) muižu, 1728. g. viņš nopirka no f. Hallarta kundzes Ungurmuižu un Kūdumu. 1742. g. viņš kā ģenerāleitnants tika iecelts par Somijas pārvaldnieku (landhōfding) un par nopelniem Somijas karā dabūja vēl dāvātu Lenču muižu. Vidzemes bruņniecība viņu izlietoja ilgus gadus par savu uzticības vīru pie Krievijas galma un ievēlēja arī par landrātu 1721. g. un par Rīgas apriņķa baznīcas virspriekšnieku un Pilstiesas locekli 1737. g.

Pietisma mācītāji modināja arī muižturus atbildības sajūtu par zemnieku dvēseles dzīvi un ierosināja viņus uz filantropiju zemnieku labā, sevišķi uz

skolu un garīgās literāturas veicināšanu. Sevišķu varību pelna t. s. muižas skolas, kuŗu uzturēšanu un līdz ar to bērnu apgādāšanu ar grāmatām un pa daļai pat ar uzturu uzņēmās attiecīgie muižas īpašnieki. Vislielākā muižas skola, kas pievilka pat apkārtejo novadu bērnus, bij Valmiermuižas skola, ko nodibināja 1725. g. muižas rija un pēc tās nodeģšanas novietoja 1738. g. jaunā īpaši uzceltā mājā. Galvenais un pastāvīgais darbinieks šai skolā bij kāds Melchiors Pauli (saukts arī „Paulchen“, varbūt Pauliņš, Pāvuliņš?), kas Ziemeļu kara laikā bij kritis kā zviedru kornets krievu gūstā un darbojies Toboļskā ķopā ar kapitānu K. F. f. Vrechu un citiem sagūstītiem zviedru virsniekiem pašu dibinātā skolā. Tagad viņš bij ordinēts par mācītāju un izpildīja muižas mācītāja lomu, kādu laiku arī pie pašas ģenerālienes, bet visvairāk muižas latviešu ļaužu vidū. Pēc dažām ziņām viņš bijis latvietis.

Jo liela nozīme latviešu garīgās dzīves izkopšanā bij latviešu skolotāju sagatavošanas iestādei (semināram), ko ģenerāliene f. Hallarte, f. Kampenhauzena atbalstīta, ar ģenerālsuperintendentu J. B. Fišera atļauju atvēra Valmierā 1738. g. Vidzemes landtāgs bij diezgan kūtis savā gādībā par zemnieku skolām, un vadošās personas nelabprāt domāja par skolotājiem no pašu latviešu vidus. Tāpēc f. Hallarte ar saviem draugiem rīkojās patstāvīgi ar saviem personīgiem līdzekļiem. Ceļot jaunu māju Valmieras draudzes paligmācītājam (diakonam), t. s. diakonātu, viņa parūpējās par plašākām telpām — semināra vajadzībām. Par vadītāju izraudzījās grāfa Cincendorfa atsūtīto teoloģijas studentu Magnu Fridrihu Buntebartu (1717?—1750), kas, iemācījies latviski (sk. talak 520. s. lp.), iesāka 1738. g. agrajā rudenī savu mācības darbu diakonātā ar 8 Valmiermuižas zemniekiem. 1739. g. janvārī viņam bij jau 15 audzēkņu, vēlāk kādi 30. 1740. g. rudenī salasījās jau kāds 100, un nākošos gados skaits pieauga vēl. To starpā bij kādi jaunekļi arī no Kurzemes.

Tuvāki attelota šīs skolas darbība un vispār toreizējā latviešu garīgā dzīve lielajā darbā, kur tālākais stāstījums par latviešu brāļu draudzi ir tikai viena nodaļa. Tur atrodamas arī plašākas ziņas par brāļu draudzes rakstniecību latviešu valodā. Vispār šis lielais darbs sniedz diezgan pilnīgu pārskatu par toreizējo Vidzemes baznīcas stāvokli un tā laika mācītājiem un viņu darbību. — Tur ievietotas arī sīkākas ziņas par izlietoto literāturu un arhīvu materiāliem.

1. Ziņas par pirmajiem Vidzemes sakariem ar Hernhūti. Vidzemes pietistu aprindās bij pāris personu, kas bij personīgi pazīstamas ar Hernhūtes brāļu draudzes dibinātāju un vadoni grāfu Nikolaju Ludvigu f. Cincendorfu (1700—1760) un viņa dzīves biedri grāfieni Erdmūti Doroteu, dzimušu Reusi (1700—1756, Reuss).

Grāfiene savos jaunavas gados, uzturēdamās 1716. g. Drezdenē, bij stāvējusi diezgan tuvu ģenerālienei f. Hallartei un saņēmusi no tās pirmos ierosinājumus pietisma virzienā¹. Arī pats grāfs bij saticies 1716. un 1717. g. ar ģenerāli un ģenerālieni un iemācījies viņus cienīt². Vēlāk sakari bij pārtrūkuši, un ģenerālienei, dzīvojot Valmiermuižā, nebij nekādu tuvāku ziņu par Hernhūti un tur nodibināto brāļu draudzi. — Labi ar visu to bij iepazinies 1729. g. 15. jūnijā par Krimuldas mācītāju aicinātais (vocētais) J. J. Grūners. Viņš bij savā studiju laikā darbojies par mājskolotāju Neudorfā Augšsilezijā kādā muižnieku ģimenē un par privātskolotāju turienes luteriešu draudzē. Tur viņam bij gadījies iepazīties ar čehu namdari un Cincendorfa līdzdarbinieku Hernhūtē Christjānu Dāvidu (1690—1751), kas ar dažiem citiem moraviešu brāļiem jo bieži ieradās pie šīs draudzes. Atgriezoties no Augšsilezijas uz Halli 1728. g., viņš bij iegriezies Hernhūtē un rūpīgi iepazinies tur ar grāfa Cincendorfa un tur dzīvojošo moraviešu brāļu dzīvi, mācību un dievkalpojumu³).

Hernhūtes sūtņu ierašanos Vidzemē mēdz pamatot uz Grūnera aicinājumu. Chr. Dāvids arī vēlāk 1743. g. stāstīja brāļu draudzes izmeklēšanas kommisijai, ka Grūners aicinājis viņu ar rakstu uz Vidzemi. Arī pats Grūners atzinās Virskonsistorijai, ka sarakstījies ar viņu un lūdzis vienu vai divus no izceļotājiem moraviešu brāļiem sev par palīgiem mācītājmuižas saimniecībā⁴. Bet nav šais nopratināšanas materiālos tiešu norādījumu, uz kuriem Grūners adresējis savas vēstules. Vispār par Grūnera aicināšanas vēstulēm uz Hernhūti nav arī ne vārds lasāms Chr. Dāvida paša ziņojumos, kas uzrakstīti 1729. un 1730. g., un par tām nerunā arī kāds drusku saīsināts izvilkums no šiem ziņojumiem, kas glabājas Hernhūtes archīvā⁵. Še turpretim minēts kāds cits pamudinājums Chr. Dāvida un biedru ceļojumam uz Baltiju. Kāds dievbijīgs mācītājs Rīgā P. Laubergs rakstījis uz Halli jaunajam Langem (studentam), ka Rīgā 6 kurpniekzeļļi iesākuši sirsnīgi piegriezties Dievam, un izteicis vēlēšanos, lai „mīļais brālis Chr. Dāvids, namdaris Hernhūtē, būtu še.“ Rīgā esot vēl dažas dievbijīgas dvēseles mācītāju Haumaņa, Lōdera un Hēlinga vadībā, kas „kopā ar citiem dievbijīgiem kristiešiem“ sirsnīgi aicinot šurp Dāvidu, un lūdzot Langi rakstīt par šo lietu uz Hernhūti grāfam Cincen-

dorfam un visai draudzei. Varbūt Dievs atmodināšot dažus hernhūtiešus, ka viņi dotos ceļā un „nabaga tumšajā Vidzemē ietu talkā Kungam Jēzum, ka še varētu iegūt vēl vairāk mācekļu“. Hernhūtes brāļu draudzes pirmais archivārs un vēsturnieks Erichs f. Rancavs (Ranzau) savā 1773. g. sarakstītajā darbā „Historische Nachricht von dem Anfang u. Fortgang des Gnadenreichs Jesu Christi in Liefland überhaupt und insonderheit in Lettland“ (Vēsturisks ziņojums par Jēzus Kristus žēlastības valsts sākumu un turpinājumu Vidzemē vispār un sevišķi Latvijā)⁶ min archīvā atrastu šīs vēstules norakstu ar „svinīgu Chr. Dāvida aicinājumu uz Vidzemi“ un sniedz noraksta tekstu — ar dažiem sīkiem variantiem. Bet viņš arī aizrāda, ka nav varējis ievākt nekādas ziņas par mācītāju Laubergu un norakstā vārds varētu būt sabojāts. Meklēšanu pēc Lauberga apgrūtina vēl tas apstāklis, ka starp Hallē immatrikulētiem studentiem nav nemaz personas ar šādu uzvārdu, un arī Rīgā šāds mācītājs nav pazīstams. Taču grūti iedomāties, ka šī vēstule būtu pilnīgi izdomāta. Tās datī arī labi saskan ar apstākļiem, kādos Chr. Dāvids nokļuva Rīgā 1729. g. pēdējos mēnešos. Bet Grūnera aicinājums iekļaujas toreizējā situācijā, pēc Dāvida paša ziņojuma, tikai kā viena no izredzēm, kas viņam radusies jau Rīgā esot (sk. tālāk 510. lp.).

Katrā ziņā 1729. g. jau zināmi sakara pavedieni stiepās no Vidzemes uz Hernhūti. Dāvids atrada Vidzemē jau priekšā brāļi Dāvidu Šulīchu no Hernhūtes — pie B. f. Kampenhauzena. Sāmu salā kādi brāļi esot darbojušies jau no 1726. g.⁷ — Taču tie neliekas būt bijuši hernhūtieši, bet moraviešu brāļi vārda plašākā nozīmē, izceļotāji no Morāvijas, kas tālumā no dzimtenes meklēja iespēju brīvi turēties pie savas ticības. Tādu Dāvids sastop arī Valmierā: viņš tur dzīvojot jau divdesmit gadu un neko nezinot par izceļošanu uz Hernhūti.

2. Christjāns Dāvids Rīgā un Valmiermuižā 1729.—1730. g.
Chr. Dāvids⁸ bij dzimis Moravijā no čehu tēva un vācu mātes un uzaudzis katoļu ticībā. Savos apkārtceļojumos viņš bij pārgājis luterānismā un uzsācis sagatavot moraviešu brāļu izceļošanu no dzimtenes. Līdz ar vairākiem brāļiem viņš atrada patvērumu grāfa Cincendorfa muižā Bertelsdorfā (Saksijā) un dibināja te koloniju ar vārdu Hernhüte. Moraviešu bēgļi bij

atnesuši sev līdz dažādas īpatnējas moraviešu brāļu parašas, bet Cincendorfs centās ierobežot tās un izkopt savā brāļu draudzē vispārīgu darbīgu Jēzus mīlestības reliģiju, kas stāvētu pāri visām ticības šķirām. Sirsnīga vienkāršība un liela paš aizliedzība bij brāļu draudzes dievbijības galvenās īpatnības. Stingra disciplīna un negarīdznieku līdzdarbība draudzes dzīves izkopšanā bij hernhūtisma raksturīgās pazīmes. 1727. g. bij tas nodibinājies kā īpaša draudze, kas saucās par atjaunoto brāļu ūnitāti. Chr. Dāvids ar savu dedzību un paš aizliedzību izvirzījās par vienu no redzamākiem un patstāvīgākiem Cincendorfa līdzdarbiniekiem Hernhūtē un arī ārpus Vācijas.

1729. g. augustā esot nonākusi Hernhūtē vēstule ar aicinājumu uz Rīgu. Draudze tūlīt nozīmējusi ceļojumam Chr. Dāvidu un linu audēju Timofēju Fidlerī, un ar draudzes svētību viņi tā paša gada septembrī devušies ceļā. Caur Berlīni viņi nonāca Štetīnē, 28. sept. sēdās kūgī uz Karaļaučiem, 19. oktobrī atstāja Karaļaučus un devās kājām caur Klaipēdu, Liepāju un Jelgavu uz Rīgu⁹. Pats Chr. Dāvids vēlāk apzīmēja savu pirmo gājienu uz Vidzemi par izlūkošanas gājienu, otrreiz viņš gājis jau uz pļauju un trešreiz: „celt būdas savai tautai“¹⁰.

Rīgā Dāvids ar savu biedru ienāca 30. oktobrī (j. st.); te viņiem vēlāk pievienojies vēl trešais hernhūfietis, Timofēja brālis Johans, saukts par bohēmiēti (Böhm). Viņu piedzīvojumus tēlo Chr. Dāvida vēstules, kurū grūti salasāmās, pa daļai stipri izbālējušās, iespiedburtiem pakaļdarinātās ķeburainās rakstu zīmes un neveiklā vācu valoda un negrammatiskā pareizrakstība, turklāt vēl pieturas zīmju trūkums sagādā lasītājam diezgan daudz pūļu¹¹. Pirmā no tām datēta Rīgā 6. novembrī.

„Kā mūs še (t. i. Rīgā) uzņēma, par to teikšu īsi pāris vārdus, proti: ar daudz mīlestības un prieka. Mācītājs Haudmanis (sk. augšā 185. s. lp.) bij pirmais, ko mēs apmeklējām. Viņš ir ļoti brīvs vīrs ar daudzām atziņām... Lōdera kungs ir ļoti nopietns vīrs un ļoti pamatīgs un krietns („gesetzt“), kas visu izskaidro no pirmvalodas. Hēlinga kungu pazīstu vēl maz, bet arī viņš ir jo mīļš... Divi kurpniekzeļļi („schuknecht“) ir no šejienes jau prom, bet četri ir vēl še... Mēs esam noīrējuši še Rīgā istabu, un proti uz ceturtdaļgadu, esam tā tad

uz mūsu pašu nolīgtā atalgojuma („in unsserem eignen gedinge“). Mans darbs, ja Kungs to gribēs, būs man pie kroņa būvuzņēmēja (Cronzimmermeister). Šai zemē ir jau daudz laba, sevišķi Rēvelē (domāta pietisma kustība). Tikko ienācām pilsētā, gājām baznīcā un tūliņ sākām dziedāt 111. psalmu (Dāvida dziesmu): Es pateicu Kungam no visas sirds... Viņa gods pastāv mūžīgi. Halleluja!“

Lōders no savas puses attēloja vēlāk 1750. g. šos notikumus Rīgā. Viņš min, ka Chr. Dāvids ar biedriem noraidīti vispirms pie viņa, stādījušies priekšā kā moraviešu brāļi un Husa pēcnācēji, sarunājušies visvairs par Pestītāju un apprasījušies par dievbijīgiem labiem ļaudīm. Viņš minējis dažus šejienes draugus (pietistus) un laukos — ģenerālieņi Hallarti, kas viņiem agrāk neesot bijuši pazīstama. Viņš arī pabalstījis brāļus pirmajās dienās, bet viņi bijuši papriekš jāpierunā pieņemt pabalstu („etwas zu ihrer Nothdurfft auf einige Tage“) ¹². —

Notikumu tālākā gaita redzama no Chr. Dāvida 1730. g. 4. februārī Rēvelē („Revell in Öszland“) datētas vēstules. Darba apstākļi bij iznākuši citādi, nekā sākumā bij domāts. Dzīvodami kāda „muitnieka un grēcinieka“ namā, 3 brāļi pārtiek no vērpšanas un blakus nododas mīlestības kalpībai („lybes dienst“). Hēlings un Lōders lūguši Dāvidu uzrakstīt ziņas par Hernhūtes brāļu draudzes iekārtu un darbību („unssere führung und hauszhaltung“), un 8 nedēļu laikā viņš arī jo plaši un pamatīgi izdarījis to, ievadam atstāstīdams arī brāļu draudzes vēsturi. Pa to laiku brāļi ar savu mīlestības kalpību izpelnījušies savu namsaimnieku pretmīlestību. Viņi nopirkuši daudz līnu un teikušies neatlaist brāļus, kamēr tie nebūs savērti. Ievadītas arī sarunas par dvēseles labklājību, bet saimnieki aizbildinājušies, ka nevarot būt „tik labi un dievbijīgi“ kā brāļi. Tomēr interese bij pamodusies. „Lai gan mēs nevarējām pierunāt viņus, ka viņi ticētu, taču viņi nedeva mums mieru, bet prasīja atkal, vai tas un tas tad arī esot grēks, piem.: smieties, spēlēt utl. Bet kaut gan mēs ļoti nopietni atgādinājām viņiem viņu grēkus, tomēr viņi nedusmojās uz mums, bet vēl vairāk iemīloja mūs.“ Pēc saimnieku lūguma Dāvids uzraksta viņam lūgšanas paraugus un dziesmu „Cīnīties ar visu spēku“. Sievai viņš uzraksta kādus bībeles pan-

tus. Rakstītās zīmītes saimnieki rādījuši saviem pazīstamiem, un tā brāļi tapuši pilsētā pazīstami.

Pa tam brāļus apmeklējušas dzīvoklī „labas dvēseles“, ar kuŗām viņi „brālīgi sarunājušies par evaņģeliju“, „izkrafījuši Kunga priekšā savas sirdis un viens otru atbalstījuši Dieva ceļos“. Kopā turējušies kādi 13 vīri: kāds zeltkalējs no Stokholmas, kāds stiklinieks, kāds feldšeris, kāds cimdinieks, kāds aptieknieks („abtöcker“) un pieci kurpnieki; divi aizceļojuši. Vēlāk viņi sanākuši svētdienās pie mācītāja Haumaņa, sapulces apmeklējuši arī Loders ar Hēlingu, daži studenti un trīs brāļi. Šais sanāksmēs apcerējuši Pāvila vēstuli romiešiem. — Pulciņa locekļi visi bez šaubām bij vācieši, tikai stokholmietis, liekas, bij zviedrs. To liecina viņu turēšanās pie Haumaņa, kas bij Jēkaba baznīcas mācītājs, un kāda vēstule, ko 1730. g. 17. jūlijā sūtīja no Rīgas uz Hernhūti 9 personas, pateikdamās par Chr. Dāvīda atsūtīšanu. Vēstuli parakstījuši Abr. Frick, Sven Herling, Joh. Haecker, Casp. Jacob, Chr. Fr. Löwe, Casp. Richter, Joh. Wilh. Seggelke, Dan. Schefrey un Joh. Hermann Temming¹³. — Pulciņa darbībā nav vērojams nekas īpatnēji hernhūtisks. Chr. Dāvīda dievbijība, kas bij jo cieši pamatota bībelē, un mācītāju klātbūtne un vadība dod noteiktu pamatu raksturot šīs sapulces kā pietistu garā noturētas bībeles un celsmes stundas un uzskatīt foreiz Rīgā radīto kustību par pietisku atmodas kustību vācu amatnieku aprindās.

Ap ziemsvētkiem Dāvīds nobeidza savu brāļu draudzes aprakstu, un visi trīs brāļi nolēma pēc svētkiem atgriezties Hernhūtē. Trīs vietās viņiem bij dotas izredzes atrast Vidzemē darbu un iztiku: 1) pie ģenerāļienes Hallartes Valmiermuižā, 2) pie kāda mācītāja, „kas ir brālis un bijis pie mums“ (t. i. Hernhūtē) un 3) pie kāda muižnieka, pēc Haumaņa ierosinājuma. Otra izredze laikam zīmējas uz Krimuldas mācītāju Grūneru un trešā varbūt uz f. Kampenhauzenu. Arī par ceļojumu uz Rēveli ir bijusi runa. Neviens no izredzēm tomēr nepievilka brāļus. Visur būtu bijis jāsaistās uz ilgāku laiku, jāiemācās latviešu valoda un „jātop par skolotājiem“. Pēdējais izteiciens gan neatbilst tam, ko Grūners vēlāk stāstīja par savu aicinājumu: pēc viņa vārdiem brāļi viņam būtu bijuši vēlami par saimniecības darbiniekiem, — bet arī šādas izredzes amatniekiem varēja izlikties nepievilcīgas. Chr. Dāvīda slēdziens par

palikšanu Vidzemē tāpēc skan: „Bet ar to mēs nevarējām samierināties un nolēmām griezties atpakaļ, tikko būsīm pēdējo reizi kopā ar brāļiem baudījuši krustā sistā Jēzus piemiņas mielastu (t. i. sv. vakarēdienu)“. Un drusku tālāk: „Bet mēs neredzējām ceļu (wir sahen aber keinen weg)“.

Bet tad radās negaidīti sarežģījumi. Loders stāsta, ka brāļi tikko nodzīvojuši Rīgā 5 nedēļas, kad Vidzemes ģenerālsuperintendents un pilsētas virsmācītājs Brūninks dzirdējis par viņu kopas sanākumi („conventiculum“), kas Loderam neesot bijusi zināma (?), un pilsētas virsfogts devis tad brāļiem pavēli doties prom no pilsētas. Šīs ziņas objektivitāte apšaubīta jau agrāk¹⁴. Tā nesaskan ar paša Chr. Dāvida tēlojumu un vēlāko notikumu gaitu. Izraidīšanu no Rīgas Dāvidam nebij nekāda iemesla noslēpt savos ziņojumos Hernhūtes draudzei un Cincendorfam.

Chr. Dāvids stāsta, ka pilsētas fogts dažas dienas pēc noslēgšanas („als etliche tage nach dem gemachten schlusse vorebey waren“) aicinājis viņu saimnieku pie sevis un ievācis ziņas par ļaudīm, kas pie viņa apmetušies. Otrā dienā arī pašiem brāļiem bijis jāierodas fogta priekšā. „Mums stingri noprasīja, kas mēs par ļaudīm, kas mūs sūtījis šurp, kāpēc mēs noturot mājās sapulces, kāpēc izplatot vēstules un zīmītes („zettell“), velkot sev klāt cilvēkus un mulsinot ticībā vājos („die schwach gleubigen irre machten“). Viņš esot redzējis mūsu vēstules un zīmītes, — no kā mums tas esot: vai mums tas no grāmatām, vai no mums pašiem?.. Bet brīdinājums (verweisz) bij šāds: Tā mums esot garīga augstprātība un liekulīga dievbijība („scheinheiligkeit“). Tagad neesot vairs kā apustuļu laikos, ka Dievs padarītu tādus nemācītus ļaudis par mācītājiem. Doktors Luters esot jau reformējis, nekādi citi reformātori mums neesot vajadzīgi, — mums esot, paldies Dievam! skaidra reliģija. Un es pazīstu jūs, kas jūs esat. Ja gribat palikt še, tad katram jāiet savā kārtējā amatā („in seine ordentliche hantirung“) pie kāda meistara, lai zinātu, kāda ir jūsu darbība un daba („wesz eier tuhn und wesen ist“). Mēs gan negribam aiztrenkt jūs. Paši par sevi jūs arī varat Dievu lūgt un dievbijīgi būt, kā jūs gribat, arī kādā kārtējā arodā („in einem ordentlichen berufe“) jūs varat runāt ko labu, mēs negribam valdīt par jūsu sirdsapziņu. Bet mums ne-

vajagot vilkt pie sevis ļaudis, turēt sapulces, mulsināt vājticīgos un izkaisīt vēstules, kā tas noticis līdz šim. — Bet mēs lēnā garā („mit gelindigkeit“) atbildējām visu, bet neielaidāmie nekādās plašākās valodās. Jo viņš labprāt būtu gribējis, lai mēs izrādītos par „mācītājiem“ („vor lehrer gern hette haben wollen“), ka varētu ķert mūs.“

Drīz nāca atrisinājums, kas deva brāļu nodomiem neparedzētu virzienu. Dažas dienas pēc nopratināšanas ieradās pie brāļiem Valmiermuižas pārvaldnieks Brumms un aicināja Chr. Dāvidu pie ģenerālienes Hallartes, kas gribot labprāt ar brāļiem runāt. Šo izdevību viņš uzskatīja par Dieva prātu un devās ceļā uz Valmieru, bet pārējie brāļi palika pagaidām Rīgā.

Pa ceļam viņi iegriezās Straupē pie mācītāja Sprekelsena, ar kuŗu iznāca sarunas par bohēmiešu un moraviešu brāļiem, un viņu ievērojamo darbinieku Amosu Komenski.

1730. g. janvāra pirmajās dienās Chr. Dāvids ieradās Valmierā un Valmiermuižā. Ģenerāliene saņēma viņu ar lielu prieku un mīlestību, ievāca sīkas ziņas par brāļu draudzi Hernhūtē un jūsmoja par grāfienes Cincendorfas darbību. Chr. Dāvids savukārt, iepazīties ar ģenerālienes darbību „Jēzus Kristus valstības“ labā, cildināja viņu savā vēstulē atzinīgiem, patētiskiem vārdiem. Jau otrā dienā viņš iepazīnās arī ar B. f. Kampenhazenu, kas ieradās Valmiermuižā un — solījās noņemt uz savas zemes 30 hernhūtiešu ģimenes, gādājot viņiem arī ceļa naudu 200 dālderus. Arī prāvestu Neuhausenu, diakonu G. J. Maiju un M. Pauliju Chr. Dāvids mācījās pazīt un cienīt un piedalījās svētdienā lielā atmodinātas vācu jaunatnes sapulcē Valmierā; ar latviešu skolas bērniem viņš varēja sarunāties tikai caur tulku.

Pēc 9 dienām, 10. janvārī Chr. Dāvids izbrauca uz Rēveli. Ģenerāliene sūtīja katru gadu 15 raģavas ar pārtikas vielām mācītājiem Fīortam un Mikvicam Rēvelē labdarīgiem nolūkiem. Dāvidam viņa uzticēja vezumu uzraudzību un apgādāja viņu ar pasi. Pēc atgriešanās viņš tad varētu apmeklēt Grūneru Krimuldā („nach Cremona nach Pastor Grenet“), un doties atpakaļ uz Rīgu. — Pēc grūta 11 dienas gara ceļa vezumi sasniedza Rēveli. Ar latviešu zemniekiem vezumniekiem Dāvids varēja saprasties tikai ar zīmju palīdzību, jo viņi neprata viens otra valodu, bet satikt viņi satīka labi.

Nodzīvojis kādu mēnesi pie Fīrorta Rēvelē, Chr. Dāvids ieradās atkal Valmiermuižā. Ģenerāliene vēlējās redzēt viņu par M. Paulija pēcnācēju zemnieku skolas vadībā (sk. augšā 187. lp.), bet viņam nebij lāga gribas („keine Überzeugung“), un viņš atstāja Hernhūtes draudzei izšķirt šo jautājumu. Tā jau martā bij nolēmusi aicināt viņu atpakaļ uz Vāciju, bet, kamēr abas puses sazinājās, aiztecēja mēneši. Chr. Dāvids uzturējās pa to laiku kādu pusgadu Valmiermuižā (no marta sākuma līdz vēlai vasarai), apmeklējams pa starpām arī citus savus draugus Vidzemē, starp citiem arī Grüneru Krimuldā. Viņš kopis savu namdaŗa amatu un turējis arī lūgšanas stundas. Johans Fīdlers pa to laiku dzīvojis pie Sprekelsena Straupē. Timofējs Fīdlers pa daļai, šķiet, turējās ar Chr. Dāvidu kopā, bet jau jūnijā tas nosūtīja viņu ar vēstuli uz Hernhūti, lai nodibinātu atkal tiešus sakarus ar turieni. Cincendorfs no savas puses atkal izlietoja Lōdera starpniecību, kas toreiz uzskatīja sevi par Chr. Dāvida draugu¹⁵.

Chr. Dāvida vēstules no Valmiermuižas, īpaši 3. un 13. jūnijā datētās, attēloja Hernhūtes draudzei un tās vadonim Vidzemes apstākļus (sk. augšā 245. lp.) un pastāstīja arī par viņa darbību un nodomiem. „Manas domas ir tās, ka tur, kur Kungs mums atdara durvis, un viņi liek mums nākt, tur mums arī jāiet kā amatniekiem, īpaši tādās vietās, kur viss vēl ir tik tumšs. Cita lieta ir būt reizē par amatnieku un skolotāju, jo tas ir apustuliski; un cita lieta ir, ja kādu aicina prom no publiska mācības un gana amata, un viņam jāatstāj draudze, kas jau viņam ir un kuŗai viņš apsolījies par zināmu algu sludināt evaņģeliju („dinen am ewanielio“), un jāiet pie kādas citas draudzes sludināt par zināmu algu evaņģeliju, — tas tik viegli nav izdarāms aiz dažādiem iemesliem... Tāpēc, pamatojoties uz to (ka amatnieks ir daudz vaļīgāks), es domāju, ka būtu labi darīts, ja brāļiem no Hernhūtes, kam būtu patīka no ticības ar žēlastības spēku, sekotu aicinājumam uz šo zemi, kas viņiem tiek rādīta, un dotos šurp un kādu laiku mēģinātu ziedot sevi, lai Kungam Jēzum par prieku kalpotu nabaģa akliem latviešiem ar evaņģeliju un ēstu savu pašu maizi pēc apustuļu parauga...“ Kas šai zemē pusgadu strādājis, tas var no peļņas dzīvot otru pusgadu un par velti sludināt evaņģeliju. Svešiem te vispār liela brīvība, bet citādi liela nezi-

nāšana un aklība. Nākt vajadzētu uz 2—3 gadiem, jo vienā gadā tikko varēs iemācīties valodu.

Savu palikšanu Vidzemē Chr. Dāvids nostādīja atkarībā no Dieva un draudzes, (t. i. no lozes, ar kuŗu hernhūtieši domājās izdibinām Dieva prātu). „Dievam manis nevajaga ne Hernhūtē, ne Vidzemē: ja viņš var Ābramam uzmodināt bērnus no akmeņiem, tad viņš var arī no latviešiem pašiem uzmodināt skolotājus, kā viņa sirds to vēlas, — viņam nav vajadzīgi nekādi skolotāji no Vāczemes... Bet ja viņš grib, lai es būtu sludinātājs ar savu namdara cirvi, tad es arī darīšu to, kā viņš man to dos, pazemībā un vientiesībā. Lai viņš pasarga mani no mana paša gara un no visiem blakus nolūkiem. Lai viņš dara mani par tārpu, kas ļauj uz ceļa visiem ļaudīm sevi sāmīt. Lai viņš sagatavo mani uz dzīvību un nāvi un liek man viņa vārda dēļ būt par nerru pasaules priekšā. Kungs Jēzus gan palīdzēs man cauri tikt, lai viņš tik ļauj man pastāvīgi palikt pie viņa un pie viņa dziedinātājiem vārdiem un pie mācības par svētlaimību, tad es arī tikšu pasargāts no liela nozieguma, un ļaunais pats nevarēs man pieskarties... Vidzemē man vēl dažs kas jāmacās, ko es Hernhūtē nepratu...“ — ... „Es esmu šo ceturtdaļgadu Valmiermuižā cietis vairāk badu un slāpes nekā astoņus gadus Hernhūtē...“

Par savu satiksmi ar latviešiem Chr. Dāvids raksta: „Labi, ka es neprotu latviski, bet man šī valoda vēl jāmacās, jo tā ir man laba izdevība manam nolūkam — piekļūt latviešiem. Var izlietot gadījumu, lai prasītu, kas noder nolūkam — vai no bībeles, vai no kādas dziesmas zināmus jautājumus, kas attiecas uz iekšējo dzīvi („auf diesz inwendige gerichtet sein“). Tā rodas pazišanās un kopība, un ar to modina pie dažiem lielu uzticību. Daži veci ļaudis macās lasīt; tāpēc ka prot(u) lasīt, tā ir arī izdevība piekļūt viņiem. Esmu norunājis ar ģenerālienes kundzi: tik līdz ko sāksies siena novākšana, iet uz lauku zemnieku vidū, strādāt līdzī — un iemācīties valodu, kā zemnieki runā („nach der bauern mund ahrt“). Lašīt esmu jau puslīdz iemācījies, bībelē es jau arī lielāko tiesu saprotu. Vasarsvētkos es aizrakstīju Johanam „bohēmietim“ savu pirmo vēstuli latviešu valodā un nesu vasarsvētku kūlīšu pirmo ziedu Kungam šai valodā.“

Ciktāl Dāvidam izdevies izpildīt šos nodomus, par to no-

teiktu ziņu trūkst. Vēlāk viņš pratis latviski, bet šoreiz laikam tik tālu vēl netika. Kriša Pēteris, kas toreiz bij kalējs Valmiermuižā un jau interesējās par ticības dzīves jautājumiem, stāsta savā autobiografijā, ka viņš dzirdējis par diviem svētiem vīriem, redzējis Chr. Dāvidu Valmieras baznīcā, bet neticis tālāk par vēlēšanos runāt ar viņu. Jūlija vidū jau arī ieradās Vidzemē divi brāļi: D. Ničmanis un M. Tillijs (Tilly), kas bij sūtīti Dāvida un Timotēja vietā, un Dāvidam bij laikam drīz vien jāatstāj Vidzeme.

Par Johanu Bohemieti, kas uzturējās Straupes mācītājmuižā kādu pusgadu, Sprekelsens liecina, ka tas pie viņa iemācījies lasīt un rakstīt; bet latviski iemācīties viņam esot bijis gandrīz neiespējams, un tāpēc latviešu starpā viņš nav varējis darboties, un Hernhūtes draudze atsaukusi viņu (Berichte der Pastoren II, 75).

Vēstulēs uz Hernhūti izskanēja vesela rinda pieprasījumu pēc darbiniekiem un darbiniecēm no Hernhūtes. Prasa Hallarta kundze, Grūners, Fīrorts u. c. Pa daļai šie pieprasījumi arī izpildīti. Tā 1731. g. pavasarī atnāca brālis Andrejs Grasmanis kopā ar Chr. Stachu. Bet ar latviešiem viņiem, liekas, bij pavisam maz sakaru, jo viņi uzturējās visvairs tikai muižās. Kriša Pēteris stāsta, ka Grasmanis mēģinājis viņu pamācīt, uzšķirdams viņam latviešu bībelē 2. Korint. vēstules 6. nod. 17. p., un likdams viņam pašam izlasīt te vārdus: „Tā saka tas Kungs: tāpēc izeita no viņu vidus un atšķirieties un neaiztieciet neko, kas ir nešķīsts, tad es jūs gribu pieņemt.“

3. D. Ničmanis un grāfs Cincendorfs Baltijā. Chr. Dāvida starpniecība bij ievādījusi jau 1730. g. vasarā sarakstīšanos starp Hallarta kundzi un grāfu Cincendorfu, bet tā drīz izbeidzās. Ģenerālienes grūtās slimības laikā viņas mājas mācītājs J. A. Kellners, laikam lolodams aizspriedumus pret Cincendorfu, bij savu starpnieka lomu izpildījis neuzticīgi un izsaucis ģenerālienes aizdomas un sašutumu, ka Cincendorfs un Hernhūte spekulētu uz viņas nāvi un mantojumu.

1735. g. Vidzemē iegriezās atkal kāds Dāvids Ničmanis (1703—1779). Tas bij grāfa Cincendorfa pārvaldnieks un vēlāk „moraviešu draudzes tiesību pārstāvis“ (Syndikus der mährischen Kirche). Viņš jūnijā bij devies uz Pēterpili ar plašiem uzdevumiem brāļu draudzes sludināšanas darba sagata-

vošanai. Ātgriežoties uz Vāciju, viņš piedzīvoja Somu jūras-
līcī lielu vētru, kas iedzina kuģi Rēveles ostā. Rēvelē viņš no-
dzīvoja no 23. sept. līdz 13. okt. (j. st.), tad devās pa zemes
ceļu uz Rīgu, uzkavēdamies no 18.—31. okt. Valmiermuižā, kur
ģenerāliene viņu bij īpaši ielūgusi. Rīgā viņš apmetās pie Lō-
dera un 6. nov. atstāja Vidzemi. Viņam izdevās izklīdināt
ģenerālienes pārpratumus ar grāfu Cincendorfu un nostādīt
viņas acīs ir grāfu, ir draudzi labā gaismā („eine rechte Idee
machte“). Arī landrātu Fitinghofu un majoru fon Ālbeyllu
(Auciemā un Lipskalnā) viņš bij informējis par Hernhūti. Pē-
dējais bij bijis Paulija un Vrēcha gūsta biedrs un darbojies pie
Toboļskas skolas (sk. 186. s. lp.). Ģenerāliene Hallarte un B. f.
Kampenhauzens abi aicināja Cincendorfu uz Vidzemi, un pie-
prasīja darbiniekus no Hernhūtes. Bet pašu Ničmani ģene-
rāliene gribēja dabūt par skolotāju latviešu bērniem; viņa rak-
stīja par šo vēlēšanos, kā arī par citiem vajadzīgiem darbinie-
kiem pašam grāfam. Taču Hernhūtes loze izšķīra, ka Nič-
manim jāpaliek Hernhūtē un izredzēja viņa vietā maģistru M.
Hēlu (Hehl). Tas ģenerālienei izlikās pārāk mācīts un svarīgs
vīrs: „Maniem nabaga zemnieciņiem būtu tikai vientiesīgs sko-
lotājs („Catechef“) labs, kas žirgti rostos viņu vidū un cilātu
savu balsi (seine Stimme wandeln liesse). Kaut lielais Pravie-
tis palīdzētu, ka mani nabaga latvieši paši vēl pravietotu un
celtos kājās kā skolotāji savu brāļu vidū. Lai nāktu drīz
šis laiks“¹⁶.

D. Ničmanis aizveda uz Hernhūti plašu un sīku informā-
ciju par Baltiju un ievērojamākiem šejienes mācītājiem un muiž-
niekiem, kas interesējās par brāļu draudzi. Arī Hallarta kun-
dzes un Kampenhauzena solījumu izgādāt Cincendorfam Vidze-
mē visādas ērtības un atļaujas. Tas arī pamudināja grāfu,
tiklīdz ko viņam radās vaļa, doties uz Baltiju, kur brāļu drau-
dzes propagandai likās atklājies tik plašs darba lauks.

1736. g. 8. septembrī grāfs Cincendorfs ieradās Rīgā. Viņš
griezās tūlīt pie mācītāja Lōdera, kas viņam visādi bij arī
tālāk palīdzīgs, izpildīdams it kā aģenta lomu. Tālākais ceļš
veda caur Straupi, kur viņš uz pāris stundām iegriezās pie
Sprekelsena mācītājmuižā, uz Ungurmuižu, kur B. f. Kampen-
hauzens laipni uzņēma viņu. Visgaŗākais apciemojums bij vel-
tīts ģenerālienei f. Hallartei Valmiermuižā, no 9.—17. septem-

brim. No turienes viņš devās tālāk uz Rēveli pie Fīrorta un Mikvica un tad atpakaļceļā uzskavējās vairākas dienas Valmiermuižā divdesmitos datumos. Rīgā viņš otrreiz dzīvoja pie Lōdera, sākot ar 30. septembri.

Cincendorfs apmeklēja savus iepriekš ar Hernhūtes sūtņu un personīgu vēstulū palīdzību iegūtos draugus un ieguva klāt jaunus — arī zemes augstāko valdības un baznīcas amatpersonu vidū: ģenerāli f. Bōnu (sk. augšā 185. lpp.), vēlāko landmaršālu H. G. f. Patkulu Rozbeķē, jaunieštājušos ģenerālsuperintendentu J. B. Fišeru. Rēvelē viņam likuši priekšā palikt par Igaunijas ģenerālsuperintendentu. Vispār viņa brauciens cauri visai Baltijai bij savā ziņā it kā triumfa brauciens. Rēvelē viņš sprediķoja Olaja baznīcā un Domā, Valmieras baznīcā divas reizes (par tekstiem Mat. ev. 24, 41 un Lūk. ev. 24, 32). Rīgas Jēkaba baznīcā 3 reizes (30. IX., 4. X. par Apokal. 5, 4 un 7. oktobrī par Lūk. ev. 17, 13). Pats ģenerālsuperintendents uzaicināja viņu, un uz pirmo sprediķi ieradās Vidzemes ģenerālgubernātors Lasijs ar svītu.

Sajūsminātie cienītāji skatījās uz Cincendorfu kā Dieva sūtītu reformatoru, kas ievadīs jaunu laikmetu kristīgā baznīcā. F. J. Brūninks izsacījās par viņu savās piezīmēs: „Es dzirdēju viņa liecību Valmieras baznīcā un Valmiermuižā; viņa personība bij man ievēribas cienīga (betrachtbar) un viņa mācība modināja manu uzmanību...“¹⁷. Sprekelsens, kas kopš 1730. g. savās attiecībās pret brāļu draudzi bij svārstījies starp aizspriedumiem un šaubām vienā un tiekšanos un pieķeršanos otrā pusē, liecināja, ka uzturēdamies dažas dienas kopā ar grāfu Cincendorfu Valmierā un Rīgā, ieguvis no viņa dziļu vārdiem neizsakāmu iespaidu. Viņš atzinis grāfa īpašo dievišķo spēku un gudrību likt cilvēkiem pie sirds un sludināt krustā sisto Kristu. „Viņa sirds līdzinājās traukam, kas bij pilns ar lielo lietu, Jēzus Kristus salīdzināšanas asinīm un atpirkšanas maksu, un plūda pāri, nedomājot daudz par vārdiem... viņa priekšcēlums bij varens un kā ūguns izgāja no sirds un aizķēra sirdis („wie ein Feuer von und in die Herzen griff“).“ Sprekelsens raksturo viņu kā „īpašu un izredzētu Dieva rīku un īstu apustulisku vīru (genuinum virum apostolicum)“. Un grāfam viņš raksta: „Jēzus mīlestība, kas pārņēmusi Jūsu augstību, ir savaldzinājusi manu sirdi un es esmu

tāpēc sirsnīgi iemīlojis Jūs iekš Jēzus, mūsu mīlotā un mūsu dvēseļu mīlotāja“. Lai grāfs un draudze aizlūdzot, ka „Dievs spēcīgi pamāca mani uzskatīt Kristus negodu par lielāku bagātību nekā visus pasaules mantas krājumus un īsti sirsnīgi iespiesties maņa Jēzus ciešanu saldajā kopībā...“¹⁸. Barlacha lielo sajūsmu pauž viņa vēstules pašam grāfam: „Kad tikai mūsu Cincendorfs tagad rosīsies, dod viņam vaļējas durvis. Tā lai būtu patiesība, tā lai paliek patiesība“ (24. IX. 1736). „Saku vēl reiz: Kad tikai mūsu Cincendorfs tagad rosīsies, dod viņam vaļējas durvis. Visur Jums jāmodina sirdis, lai Jūs būtu Grenlandē jeb Moru zemē. Āk! kaut es Valmierā varētu ko darīt. Tagad es būšu kluss iekš Kunga“ (1. X. 1736)¹⁹.

Cincendorfa galvenais nolūks bij ne Baltijas vāciešu evanģelizēšana²⁰. Viņš īpaši meklēja sakarus ar mācītājiem, kas centās „radīt labu nevien vācu un zviedru iedzīvotāju, bet arī igauņu un latviešu vidū...“ Tad... „viņš drīz vien ieraudzīja, ka trūkst ļaužu, kas igauņiem un latviešiem ar siltu sirdi sludina Jēzu Kristu un šai lietā varētu darboties īsti vientiesīgi un saskaņā ar viņu apstākļiem. Pie tam apsvēra, vai nevarētu un nevajadzētu vispārīkš radīt iestādi, lai izglītotu no latviešu tautas vidus tādas personas, kam izrādītos tik daudz dāvanu un spēju, ka varētu cerēt izaudzināt no viņiem labus skolotājus.“ Arī ar ģenerālsuperintendentu Fišeru grāfs runāja par „zemnieku vājo atziņas stāvokli un dziļo nezināšanu dievišķās lietās“. Bet viņš arī it labi zināja, ka Vidzemē mācītāji vieni paši nevar neko izdarīt un tāpēc pārrunāja šos jautājumus arī ar saviem draugiem muižnieku vidū. Valmiermuižā viņi saradās kopā, un tur arī notika kopapspriedes. Hallarte, Kampenhauzens, Albedylls no vienas, Barlachs, Blaufüss, Brūninks, Sprekelsens no otras puses bij ieinteresēto personu kodols. Ciktāl latviešu skolotāju sagatavošanas jautājums toreiz arī jau iztirzāts konkrētos sīkumos, par to nav noteiktu ziņu, bet atsevišķas personas to jau labi pārdomājušas (sk. augšā 294. lpp.). Vispār izglītība bij domāta tikai kā līdzeklis reliģiskai tikumiskai sludināšanai. Un šai sakarā ir bijusi runa arī par dvēseļu kopšanas metodēm, pie kam grāfs īpaši slavējis F. J. Spēnera ideju par īpašiem atmodas pulciņiem draudzēs (ecclesiola in ecclesia).

Cincendorfs izrādīja arī interesi par otru latviešu bībeles

izdevumu (sk. augšā 318. lp.) un igauņu rēveliešu izlokšnes bībeles pirmizdevumu.

Daudz Cincendorfs saņēma pieprasījumu pēc Hernhūtes brāļiem un māsām. Viņa piezīmju lapa pildījās muižturū un mācītāju vārdiem, kas vēlējās dabūt savas saimniecības kalpībā kādu amatnieku no Hernhūtes, vai arī kādu darbinieku, ko varētu izlietot skolas un celsmes darbā gan pašu ģimenēs, gan latviešos (Hallarte, Kampenhauzens, Sprekelsens u. c.). Pieprasījumi turpinājās arī vēlāk (piem., Mengdena un Gavēla uzdevumā) ar vēstulēm, ko rakstīja Barlach un Lōders. Pēdējais Rīgā bij, liekas, stipri nodarbināts sakaru uzturēšanā. Te viņam nācās palīdzēt šejienes muižniekiem, kas gribēja sūtīt savus bērnus skolā Hernhūtes iestādēs, te izpildīt dažādus grāfa uzdevumus Baltijā. Par vispārējo sajūsmu liecina valdības padomnieka barona f. Mengdena priekšlikums dot brāļiem ar valdības atļauju zemes gabalu, kur tie varētu izbūvēt ciemu un dzīvot visi kopā, bez maksas pirmajos 10 un vairāk gados. Šo priekšlikumu izjauca tikai mācītāja Barlacha aizrādījums, ka tas būtu pret vispārējo plānu²¹.

Tieši ar latviešiem grāfs Cincendorfs arī nācis sakarā. Valmiermuižas kalējs Kīša Pēteris ģenerālienes uzdevumā pavadīja viņu uz Rēveli un arī vēlāk sastapās ar viņu Valmiermuižā. Viņš pats tēlo savus iespaidus šādiem vārdiem: „Man bij pie tam tik labi, kad es redzēju viņu, it kā es redzētu mīlo Pestītāju pašu. Es sastapu viņu uz lielceļa, un viņš sveicināja mani laipni, deva man arī roku. Es gāju raudādams mājup un nevarēju saprast, kā šis Dieva vīrs varēja mīlēt mani nabaga grēcinieku un pamatīgi samaitātu cilvēku, un kopš tā laika es bieži raudāju par savu svētlaimību“²². Grēcīguma un grēku nožēlas uzsvēršana, liekas, ienes šais atmiņās, kas rakstītas laikam vēlākos gados, Pēterā brāļu draudzē iegūto viedokli, bet sastapšanos Valmiermuižas laukos piemin arī viņa 1744. g. vēstules ievads (sk. 353. lp.), atceroties Cincendorfa nopūtas par Latviju. Tas bij zīmīgs notikums: vācu valsts grāfs un latviešu dzimstcilvēks, būdami abi apmēram vienos gados, sastapās 1736. g. rudenī savās nopūtās par Latviju un latviešu tautas garīgās dzīves trūkumiem. Toreiz divās sirdīs jau kvēloja dzirkstele, kam bij lemts uzliesmot par varenu ugunsgrāvu.

4. Lielā Valmieras atmodas kustība 1739. g. Aizņemts citos uzdevumos, grāfs Cincendorfs nevarēja tik drīz izpildīt vidzemnieku vēlēšanās, kaut arī, kā viņš pats kādā vēstulē apliecina (28. XII. 1736), „ļoti turējis tās pie sirds“. Vēl tai pašā gadā pēc Cincendorfa ziņojuma un priekšlikuma brāļu draudzes sinode Marienbornā izlēma sūtīt uz Vidzemi sešus skolu darbiniekus, bet tikai 1737. g. 9. septembrī pieci no viņiem varēja atstāt Hernhūti — ar izlozēto bībeles pantīņu: „Cik jaukas ir uz kalniem prieka vēstnešu kājas, kas sludina mieru...“ (Jes. 52, 7). 16. oktobrī viņi ieradās Rīgā un 26. oktobrī nonāca Valmiermuižā²³. Tie bij: students (kandjdāts) Magnus Frīdrichs Buntebarts (sk. augšā 303. lp.), zeķu adītājs Mārtiņš Hadvīgs no Silezijas, dreimaņa zellis Joh. Frīdrichs Tūrks (Türck) no Pomerānijas, mākslas dreimanis Andrejs Poppendiks (Poppendyk, arī Poppendick) no Ungārijas un skolotājs (konrektors) Joachims Šmits (Schmidt). Pāris nedēļas viņi nodzīvoja vēl visi kopā Valmiermuižā un sāka mācīties latviski mācītāja M. Paulija vadībā un ar Ķīša Pēterā palīdzību. Tad viņus sadalīja. Buntebarts aizgāja uz Ungurmuižu par mājskolotāju Kampenhauzenu ģimenē, Hadvīgu dabūja Sprekelsens Straupē, Tūrku — Blaufüss Ērgemē, Poppendiku paturēja ģenerāliene turpat Valmiermuižā, bet Šmits dabūja Valmieras vācu skolas vadītāja (rektora) vietu. Vēlāk Buntebarts atgriezās atkal Valmiermuižā.

Pirmie brāļu mēģinājumi pieklūt latviešiem bij neizdevīgi, jo atdūrās uz naidu pret vāciešiem un bailēm no tiem. Arī brāļu īpatnības celsmes runās un dzīvē, varbūt, radīja sākumā nesaprašanu un viņu laužīšanās latviešu valodā — pārpratumus. Brāļus izsmēja, izzoboja, saukāja palamās. Bet brāļu pastāvīgie apgalvojumi, ka viņi patiesi mīlot nabaga latviešu tautu, gāja roku rokā ar neatlaidīgu tiekšanos pieklūt ļaužu sirdīm. Viens no pirmajiem „atmodinātiem“ bijis ģenerālienes ārsts Stīmers, kas gan drīz pēc tam miris. Arī muižas latviešu kalpotājos sākās atmoda.

Ķīša Pēteris tēlo, ka uz viņu atstājusi lielu iespaidu brāļu mīlestība un viņš izjutis ko sevišķu viņu dziedāšanā, bet kādus trīsdesmitdaļgadus neesot varējis ar viņiem sarunāties, jo nepratuši viens otra valodu. 1738. g. 12. maijā Buntebarts esot ienācis viņa smēdē, apsveicinājies un teicis: „Mīļais Pestītājs

ir atnācis aicināt grēciniekus uz atgriešanos, bet ne dievbijīgos. Ar grēciniekiem viņš sēdies pie galda, ar viņiem ēdis un aicinājis viņus pie sevis." Tad Pēteris piedzīvojis savu atgriešanos: „Manas važas nokrita nost, un akmens, ko es nevarēju pakustināt, pats nokrita no manas sirds nost. Tas brīdis man mūžam paliks neaizmirstams, tie bij man lieli svētki, kad moku jēriņa asinis plūda caur manu sirdi." Ar Buntebartu viņš arī vēlāk pārrunājis savus grēkus un no viņa dabūjis ziņas par brāļu draudzi. Tad viņš apmeklējis vācu brāļu sapulces diakonātā, kur īpaši ziemsvētku lūgšanas stunda atstājusi uz viņu dziļu iespaidu.

Pirmās latviešu atmodas vērsa uz sevi uzmanību un deva iemeslu visādām tenkām, bet ne ģenerāliene, ne brāļi nelikās traucēties savā darbā un nodomos. Arī paši Hernhūtes brāļi grieza uz sevi vispārēju vērību. Viņu skaits Baltijā pastāvīgi pieauga, un viņus varēja sastapt muižās un mācītājmuižās visdažādākos amatos. Viņi visi nesa sev līdz īpatnējo Hernhūtes dievbijības garu un tapa par viduspunktu lielākiem vai mazākiem muižas ļaužu celsmes pulciņiem. Latviešu brāļu draudzes kustības radīšanā ir sava loma tikai kādai daļai, īpaši tiem, kas darbojās Valmiermuižā un Valmierā, kur 1738. g. uzceltais un Barlacham ierādītais diakonāts tapa par jaunu kustības etapes punktu.

Barlacham topoš par Valmieras draudzes diakonu (sk. augšā 179. lp.), viņa vietā par Hallartes mājas mācītāju atnāca 1737. g. Cincendorfa izraudzītais un rekomandētais J. Fr. Zilmanis (Sielmann). Viņš bij studējis teoloģiju (Jēnā?) un sajūsminājies par Volfa filozofiju, vispār ieguvis dziļi un pamatīgi izglītota cilvēka slavu. Brāļu draudzes bīskaps Dāvids Ničmanis bij Ronneburgā Veteravā (Wetterau) Vācijā ordinējis viņu par mācītāju un Vidzemē ģenerālsuperintendents Fišers pielaidis amatā (sk. augšā 303. lp.). Valmiermuižā viņš iemācījās latviski un sāka darboties turienes latviešu skolā (sk. augšā 310. lp.), bet pēc pustreša gada aizgāja par mācītāju uz Doli²⁴. 1738. g. septembrī pienāca Valmieras diakonātā brālis Hermanis no Marienbornas, novembrī atnāca Valmiermuižā no brāļu draudzes pieprasītais Hallartes mājas ārsts Dāv. Zīgm. Krīgelsteins (Kriegelstein, arī Krügelstein) ar savu dzīves biedri (agrākais grāfienes Cincendorfas mājas ārsts). 1738. g. 25. decembrī ie-

radās Valmiermuižā atkal Chr. Dāvids un par jaunu kurpnieks Joh. Justs Eskuchs un Jaunraunā — pozamentnieks (bortes audējs) Joh. Kaspars Hāfners. [Tai pašā gadā arī Valmieras mācītājs Brūninks bij sācis vairāk tuvoties brāļu draudzei. Cincendorfa izdotās Berlīnes runas (Berliner Reden I) bij viņu dziļi aizkustinājušas, kā viņš pats apliecina to: „Es biju tikko iesācis tās lasīt, kad mana sirds bij jau aizrauta (so war es um mein Hertz gethan) un es zaudēju jebkuŗu gaumi par citu atziņu, kas nebij Jēzus, krustā sistais.“²⁵

Sabiedrības domas par brāļiem dalījās. Viņu draugi un piekritēji jūsvoja. F. J. Brūninks liecina, ka viņš atzinis brāļus par Dieva bērniem, kas cenšas arī svēti dzīvot: viņi esot visai lēnīgi, pietiekot ar mazumu, īpaši izceļoties paklausībā, čaklumā un krietnumā, pacietīgi panesot neļaisnību, mīlot savus ienaidniekus un tādā kārtā esot visā zemē laba sēkla uz patiesu celsmi (Ber. d. Past. II, 4. lp.). Zilmanis vēl uzsver, ka brāļiem esot mācībā un uzvedībā kaut kas tāds, kas viņiem sagādā mīlestību un dod ieeju pie visiem uzticīgiem un nopietniem teologiem un mācītājiem. Brāļi turoties pie mīlestības, kas nevien izpalīdz laicīgās vajadzībās, bet it īpaši tur acīs dvēseles labklājību. „Atklātība... ir it kā visas viņu satiksmes pamats, un kad tas ir likts, tad viņi, kā tas kristiešiem pavēlēts, paši gādā viens par otru ar ierosinājumiem, mācībām un pamudinājumiem un liek Kristus vārdam bagātīgāki mist savā vidū, nekā tas citur redzams... Lai viņi ēd un dzeŗ, vai dara ko darīdami vārdos un darbos, — visu to viņi dara Kunga Jēzus vārdā, Dievam par godu; nav noliedzams, ka hernhūtieši izskatās kristiešiem vislīdzīgāki.“ Viņš gan arī zin, ka citiem brāļi liekas aizdomīgi un nīstami (Ber. d. Past. II, 54. un 58. lp.). Viņu mācībā atrada daudz piedauzīga, it īpaši viņu separātismā, kas izpaudās, piem., atsevišķā iešanā pie dievgalda, ko pieskaņoja Hernhūtes dievgalda dienām un parašām. Tā to darīja Valmiermuižā arī f. Hal-larte ar savu saimi Zilmaņa vadībā. Blaufüss dabūja no sāva baznīcpriekšnieka landrāta V. Fr. Delabarra pārmetumus par Tūrka pieturēšanu, jo tam esot pašam sava reliģija, ko viņš grībot ievest zemē. Pārmetumus dabūja dzirdēt arī prāvests Brūninks, ģenerālsuperintendents Fišers u. c. Zilmanis rakstīja kādā vēstulē grāfam Cincendorfam 1738. g.: „Pa visu zemi

izplatās liela brēkšana par mums un ar mums nodarbojas katrā sanāksmē... Liekas, ka visa zeme saniknota un sarūgtināta pret mums²⁶.”

Buntebarts ar Pependiku bij patam 1738. g. vasaras beigās iesākuši savu darbu jaunajā latviešu skolotāju sagatavošanas iestādē Valmieras diakonātā (sk. augšā 303. s. lp.). Viņiem palīdzēja 2½ gadus Tūrks, kas, Blaufūsam pārejot uz Rīgu, piemētās Valmiermuižā. Lietā nav gājusi, šķiet, gan tik gludi. Augšā minētais brālis Hermanis bijis sūtīts nokārtot nesaprašanos un radīt vienību, bet tās nokārtojušās jau priekš viņa atbraukšanas, un viņš, nodzīvojis kādu laiku Ungurmuižā, pie Kampenhauzeniem, aizbrauca vēlāk uz Rēveli. Ģenerālienes un grāfa korrespondence arī liecina par zināmiem sarežģījumiem. Grāfs nevarēja apmierināt tik drīz pieprasījumus pēc palīgspēkiem, jo brāļu draudzei bij toreiz lielas ekspansijas tieksmes uz dažādām pusēm. Viņam jādzird pat pārmetums, ka viņš Vidzemes lietā darbojoties nekārtīgi. Bet pagaidām, aizbraucot pašam uz Āmeriku, viņam neatliek nekas cits, ka teikt (18. XII. 1738): viņš nezino, ko īsti uz pārmetumu atbildēt, bet zino gan to, ka nevienu lietu viņš vēl neesot kārtojis ar šādu dedzību un iknedēļas pūliņu („mit solchem empressement u. wöchentlicher bemühung“)²⁷. Grūtības vācbrāļiem radīja arī vēl vienmēr latviešu valoda, kurā nācās pastāvīgi papildināties.

Blakus atmodai muižas saimes latviešu ļaužu vidū, kur redzamākā persona bij Ķīša Pēteris, drīz vien sākās līdzīga reliģiska rosība arī skolotāju seminārā. Tā attaisnojās nolūks ievest evaņģeliju ļaudīs ar jaunatnes palīdzību. Redzamākajā vietā šē izvirzījās Šķesterā Pēteris (apm. 1702—1787), ar savu dzīves briedumu un spējām. Viņš bij kauguriešu Buņķa saimnieka brālis, apprecējies ar tā paša pagasta Šķesterā saimnieka meitu Mārrietu un pārgājis uz dzīvi Šķesteros²⁸. Viņam bij vieglprātīga jautra vīra slava, un viņš bij klāt visās sabiedrībās, kur notika kas palaidnīgs („wo es ruchlos herging“), un bij visur pazīstams kā nemiera ierosinātājs un vadītājs (Rädels führer). Bet viņš prata lasīt un tāpēc bij izredzēts par skolotāju. Lai viņš varētu labāk veikt šo uzdevumu, Barlachs izlūdza Kaugurmuižas kungam, ka viņš sūtīja 36 gadus veco Pēteri jaunatvērtajā seminārā. Kārtīgu mācības kursu

viņam nebij lemts nobeigt. Pēc kādām nedēļām viņš, cirzdam malku, iecirta sev kājā, bij spiests palikt istabā un tādā kārtā laikam nāca ciešākā un sirsnīgākā sakarā ar brāļiem. Katēchizācijas stundās viņa sirds esot atvērusies, un viņš sācis atzīt savu nekrietnību un raudājis dienām un naktīm pēc Dieva žēlastības. Liekas, vēl priekš ziemsvētkiem viņš atgriezies atkal savās mājās, kur viņu gaidīja skolotāja pienākumi. Viņā vērojamā lielā pārvēršanās ierosināja tuviniekus un pazīstamus uz jautājumiem, kas īsti ar viņu noticis, un viņš „dod liecību par Pestītāju“. Arī citu semināra audzēkņu vidū sākās atmoda.

Šādos apstākļos vācbrāļi pret 1738. g. beigām nolemj sākt pulcināt atmodinātos latviešus pašus par sevi. Dedzīgais dzinējs uz priekšu, liekas, bijis pašreiz atkal Vidzemē atnākusais Chr. Dāvids. Katru svētdienu grib turēt īpašu celsmes stundu latviešiem, lai dotu viņiem „izdevību tuvāk iepazīties ar evaņģeliju“. Buntebarts noturēja, Dāvidam klāt esot, pirmo latviešu stundu Valmieras vācu skolā 1739. g. 8. janvārī (tā nebij gan svētdiena). Dalībnieku skaitu brāļi uzdod kādas 8 dvēseles, to starpā Šķestera Pēteri ar viņa radniekiem. Viņš tad arī vēlāk tapa daudzinašs par latviešu pirmnieku („Erstling aus den Letten“) ²⁹; jālēzē gan arī Ķiša Pētera piedalīšanās. Bvp 1739 Valmierā no 10.—15. I nav ziņu par jauno kustību.

Turpmāk Buntebarta vadītās sapulces notika katru svētdienu ārpus baznīcas laika, t. i. priekš latviešu dievkalpojuma. Viņš dziedāja priekšā paša tulkotās dziesmas (sk. 342. ss. lp.) un mācīja tās pulciņa dalībniekiem; viņa svētrunas daudzinašs Dieva žēlastību, ko visiem cilvēkiem Kristus ieguvis un piesolījis ³⁰. Otru reizi jau dalībnieku skaits bijis lielāks, trešo reizi — istaba bijusi pilna, ceturto jau pietrūkušas vietas, un turpmāk sapulces pārceltas uz vienu diakonāta istabu. Telpas trūkums piespieda sadalīt pulciņu pa dzimumiem, un drīz vien sanāca pilnas abas diakonāta istabas, viena ār vīriešiem, otra ar sievietēm. Buntebarts vadīja vienu, Tūrks otru sapulci; dziesmas mainījās ar runām, kas tagad „skubināt skubināja atstāt vecos grēku ceļus un nākt pie Jēzus, kas tik sirsnīgi mīl“. — Tūrks esot runājis pusvārdos un īsi, bet iespaids bijis liels. Brāļi liecina, ka taisni Jēzus vārda nosauk-

šanai, viņa asins un vāšu sludināšanai, gājis līdz neizsakāms Dieva spēks, un tā evaņģēlijs pievilcis arvien vairāk un vairāk dvēseļu.

Lai pārvarētu latviešu kautrību un tuvinātu sev viņus, vācbrāļi uzaicina kādus pārdesmit pazīstamākos priekš lieldienām uz mīlestības mielastu, kur tad sirsnīgi izrunājušies un ieguvuši viesu uzticību. Priekš debesbraukšanas dienas sākās draudzes jaunatnes sagatavošana uz pirmo dievgaldu. Puiši sanāca diakonātā, meitas mācītājmuižā, un tiklab šē kā tur brāļi „sludināja evaņģēliju“ un ieguva nenogurstošus klausītājus, kas caurām dienām turējās pie viņiem, bet naktīs — raudāja aiz aizkustinājuma. Ar mācības bērnu starpniecību brāļi nāca sakarā arī ar viņu vecākiem un sāka apmeklēt tos pa mājām, un visur viņu sludināšanu uzņēma kā pilnīgi nedzirdētas lietas („als lauter unerhörte Dinge“, Zīlmaņa vārdi). Chr. Dāvids, priecādamies, ka viņa ticība par latviešu atgriešanos tagad piepildījusi, liecināja kādā 29. V. 1739. g. datētā vēstulē: „Jau vairāk kā 200 latviešu nāk mūsu svētdienas sapulcēs... Tagad mēs ejam ciemā uz laukiem“. Un kāds cits aculiecinieks, liekas Buntebarts, tēlo panākumus: „Viņi atrada atklātas sirdis un ausis, iepazīstināja ļaudis ar savām pārtulkotām dziesmām, un kas neprata lasīt, pūlējās šo dziesmu dēļ iemācīties lasīt un rakstīt. Šā gada vasarsvētki bij īpašas žēlastības dienas, un daudzi atmodinātie skaitīja no šā laika savas patiesās apžēlošanas mirkli. Telpas istabās pietrūka, un mūsu brāļiem vajadzēja sludināt zem klajas debess, lietojot kāpnes diakonāta priekšā par kanceļi un pārvēršot pagalmu par baznīcu.“ Krīgelšteins rakstīja toreiz kādam brālim Rīgā (23. VI. 1739): „Kad jūs nāksit pie mums, Pestītājs iepriecinās jūsu sirdi par mūsu mīļajiem latviešiem. Uguns ir nokritusi no debesīm, un sirdis sāk degt, kad tām sludina par (Kristus) krustu. Tā ir liela atmoda³¹.“

Pēc Zīlmaņa ziņojuma viss Valmieras apvidus īsā laikā bijis it kā „apgriezts apkārt un pārvērsts“. Nav bijušas vairs dzirdamas parastās ganu dziesmas un talku, kā arī citu lielu sanāksmju neķītrās dziesmas („Zoten-Lieder“), bet krūmos, pļavās, laukos, uz ceļiem u. c. vietās bijusi dzirdama un redzama tikai smilkstēšana un vaimanāšana (Winseln und Wehklagen),

asaras un brēkšana par „žēlastības laiku, kas pavadīts grēkos bez Jēzus“ (Ber. d. Past. II, 53. s. lp.).

Kustības liesmas pārgāja arī uz kaimiņu draudzēm: Cēsu, Trikātas, Raunas un Smiltenes.

No pašu latviešu vidus arī bij radušies sludinātāji: blakus Šķesterā Pēterim īpaši minēts vēl kauguriešu Pāvulēna Jēcis, kas „aiz iekšējas dziņas sludināja ar varenu spēku evaņģeliju pļavās un pie siena novākšanas“. Viņu darbības panākums ir liels atmodas vilnis kauguriešos. „Šur tur pa mežiem dzirdēja vai nu dziedam, vai raudam un lūdzam žēlastības; un jebšu gan viņi jau sāka pieķerties arī bauslības garam (auf manches Gesetzliche verfielen), tomēr līdz ar to atkrita taču arī visi ļaunie ieradumi un grēki, un viegli varēja viņiem pieskaitīt par labu to, ka viņi šai lietā darīja drīzāk par daudz, nekā par maz.“ Annas dienā Buntebarts un Dāvids apmeklēja kauguriešus, un kur vien viņi nonāca, tur bij salasījies pūlis apakš klajas debess. Viņi sludināja un lūdza Dievu „ar tādu aizrautību (Bewegung) un radīja tādu brēkšanu pēc žēlastības (Geweine um Gnade), ka vieta varētu būt sakustējusies.“

Jūsmīgiem vārdiem cildināja svētdienas gaitas uz Valmieru: „Dvēseles kļuva pa tam arvien kārākas, un, tiklīdz ļaudis sestdienās un svētku priekšvakaros tika atlaisti no darba, viņi nāca lieliem bariem uz diakonātu, dziedādami ceļā savas vismīļākās dziesmas (no baznīcas dziesmu grāmatas): Nāc, tu latvju Pestītājs (dziesmu grāmatā gan bij vārdi: ļaužu Pestītājs) un Nāciet kopā, bēdu ļaudis. Un tā kā viņi pie tam jutās tik labi, tad viņi nosauca to par savu kāzu laiku. Lai nu gan viņi cauru dienu un nedēļu bij darbā ļoti noguruši, taču visu nakti miegs nenāca viņu acīs; un kad viņi bij atgriezušies, tad bij tomēr pirmie pie darba un turklāt tik mundri, ka viņiem neko nevarēja manīt.“ Kustībai plešoties plašumā, šādi nakts gājieni vairojās, jo ceļš līdz Valmierai bij dažam labam pārdesmit un vairāk kilometru garš. Brūninks min kā lielāko atstatumu 8 jūdzes. Arī tuvākajiem nācās kavēt miegu, jo sapulces bij jānotur priekš baznīcas laika, un dievkalpojuma sākums Valmierā bij nolemts vasaru astoņos un ziemu pusdeviņos (Bvp 1739), tā ka brāļi mēdza sākt savas stundas svētrītās piecos. Gājēju paradums turēties kopā deva prefiniekiem iemeslu runāt par „dzērvju rindām“.

Kustība gāja nevien plašumā, bet arī dziļumā. Brūninks liecina: „Ļaužu sirdis bij aizkustinātas (die Leute kahmen auf ihr Hertz), tie želojās par savu grēku postu un tā visšausmīgākajiem izvirdumiem, atrada sevi par vainīgiem nelietīgā sakrāmentu lietošanā, Dieva vārdu nicināšanā un Dieva lūgšanā bez sirds; atzinās, ka nepazīstot Pestītāju, ka viņiem neesot ne ticības, ne mīlestības uz viņu, un nezināja sev palīga un padoma. Turklāt izpaudās neapprakstāma tiekšanās uz dievvārdiem, un tikko viņiem bij kaut kas no evaņģelija pateikts, tas gāja viņiem caur sirdīm un viņi sāka izplūst asarās (in Thränen zerflieszen). Pa daļai viņi raudāja aiz savas sirds visdziļākajām izjūtām un ilgām pēc žēlastības (aus innerster Empfindung ihres Hertzens und aus Verlangen nach Gnade), pa daļai aiz prieka par žēlastības mirkļiem un iepriecinājuma sākumu, kas nāk no Jēzus vātīm“ (Ber. d. Past. II, 2). Šādi pārdzīvojumi tuvināja zemniekus arvien jo vairāk vācbrāļiem un pamudināja viņus stāstīt par savām jūtām un novērojumiem un prasīt brāļu spriedumu. Tā sākās atsevišķas dvēseļu kopšanas sarunas.

Pret rudeni bij jau vērojama zināma nostiprināšanās jaunajā stāvoklī, bet tas nenāca tik viegli. Latviešu brāļu draudzes kustībai ir raksturīgas visas reliģisko atmodas kustību (angliski: revival, vāciski: Erweckung) pazīmes. Un pie tām pieder arī dažādi pārspilējumi un murgojumi. Par tādām lietām lasāms arī brāļu ziņojumos no valmieriešiem: „Ap šo laiku (1739. g. vasarā) iejaucās sveši spēki. Dvēseles aizrāvās ar parādībām (fielen auf Erscheinungen), krita nesamaņā, gulēja tur kā mirušas, un kad viņas atkal atžilba, tad stāstīja, ka dabūjušas žēlastību. Citi sāka, dodot liecību, trīcēt, atkal citi uzdevās par praviešiem un stāstīja, kādus skatījumus (vīzijas) viņi redzējuši. Un viss tas bij par ļaunu nabaga neprašas tautai. Mūsu brāļi bij apmulsuši par šīm lietām, uzstājās pret tām vispirms lēnīgā garā; tad, kad ar to nekas nebij panākams, viņi atgādināja asi, ka tie ir viltus spēki un ka viņi nevar nodarboties gar tiem, kas ielaižas ar tādām.“ Chr. Dāvids cīnījies pret svešajiem gariem ar „krusta vārdu“. Arī kauguriešos notika līdzīgas lietas, sakarā ar augšā minēto Annas dienas sajūsmu. Daži trīcēja; 10, 20 un vēl vairāk personu zaudēja sludināšanas laikā samaņu un atmodušās stāstīja divainas lietas. Šķesterā Pēterā biedinājumi un rā-

jieni bij veltīgi. Beidzot kāda mūrmuiziešu meitene, kas arī nodevās murgiem, noslika tuvējā dīķī, un „šis piemērs sludināja vairāk nekā visa līdzšinējā dedzīgā apkaņošana: atmodinātie sāka skatīties ar neuzticību uz visām tamlīdzīgām lietām un guva vēl jo lielāku cieņu pret brāļiem.“ Vēl nākošā 1740. g. kāds ar krītamā kaīti slimis zemnieks Rubenes draudzē uzdevās par pravieti un, atnācis pie brāļiem, stāstīja par parādību, kurā viņam atklāts, ka Kungs atsūtījis uz Vidzemi 300 eņģeļus, kas runājot ļaudīm dzīvus vārdus uz svētlaīmību. Viņš pats sevi turējis par taisnu, bet gribējis vēl no brāļiem kādas pamācības. Viņa runas stāvēja šakarā ar krītamās kaites lēkmēm, bet kāds brālis, pamatodamies uz bībeles, nostādīja tās par viltus mācībām.

Vēl 1739. g. atnesa latviešu brāļu draudzes kustībai divus svarīgus atbalstus: jaunas plašas sapulces telpas Valmierā un pirmo iespiesto dziesmu krājumu. Abas lietas sagādāja ģenerāliene Hallarte. Viņa izdabūja no ģenerālsuperintendenta Fišera atļauju jaunas sapulču ēkas celšanai un lika krievu remešiem Chr. Dāvida vadībā uzcelt to blakus diakonātam. Ēka bij diezgan vienkārša, senraksti dēvē to par sapulču riju („Versammlungs-Rihge), bet viņa bij stipri prāva: 18 asu (pēc citām ziņām 16 asu) gaŗa un 6 asis plata, dēļiem apsista. Te, ziemai uznākot, varēja novietoties diezgan liels ļaužu skaits. Katros sānos bij 4 un katrā galā 2 logi. Katrā galā bij iemūrēta ķieģeļu krāsns, gar sienām un vidū stāvēja 34 vienkārši koka soli. Pie sienām bij piestiprināti 24 zaru lukturi, vidū karājās 4 kroņlukturi ik ar 4 dzelzs zariem. Ieejas durvis bij katrā pusē, un priekš tām priekšnams ar 1 logu. Īpaša iegara istaba (kambaris) sacītājiem, ar 1 logu, bij piebūvēta vienos sānos vidū. Šī pirmā saiešanas ēka ir noderējusi visiem vēlākiem latviešu saiešanu kambaŗiem par paraugu. — No 60 pārtulkotām dziesmām paŗaidām iespieda gan tikai apmēram pusi (sk. augšā 342. lŗ.), bet arī šādā skaitā „Kādas izlasītas garīgas jaukas dziesmas“ bij labs atbalsts brāļu sludināšanai un celsmes sapulcēm.

Visas kustības vadība ar 1740. g., ja ne agrāk, atradās īpašas „šauras konferences“ rokās, kurās locekļi bij Buntebarts, Dāvids, Barlachs, Justs Eskuchs un Hadvīgs. Barlachs

1739. g. 10. jūlijā aprecēja no Hernhūtes atnākušo māsu Mariju Doroteu Horstmani un 1742. g. 6. decembrī tika uzņemts draudzē.

1740. g. laikā Vidzemi atstāja Krīgelšteini janvārī un Pependiks septembrī; Chr. Dāvids, kas pēc Zilmaņa aiziešanas uz Doli izpildīja pagaidām Hallartes mājas mācītāja vietu, arī beidzot sekoja savai „tieksmei virzīt tālāk savu ceļa spieķi“, tā paša gada decembrī. No jaunatnākušajiem minami vairāki redzamāki darbinieki: Andrejs Zimchens (Simchen, arī Simgen) ar sievu, kas apmetās Rīgā, Zauzelīns (Sauselin), kas vispirms uzturējās Valmiermuižā, tad apmetās pie Patkuliem Rozbeķē, sedlinieks Johans Cīglers (Ziegler) un teologs Gerts Hanzens (Hansen), abi aicināti uz Ungurmuižu, teologs J. E. Heims (oktobrī), Toms Mikše (Micksche, arī Micksch) ar sievu, precētā māsa Rozina Ničmane, kas bij domāta kā sieviešu priekšniece Latvijā un Igaunijā, un neprecētā māsa Sydrich'e, ko Tūrks apņēma par sievu. — Pie skolotāju semināra Heims tapa par Buntebarta palīgu un Mikšu pāris nāca Pependika vietā (sk. augšā 305. lp.).

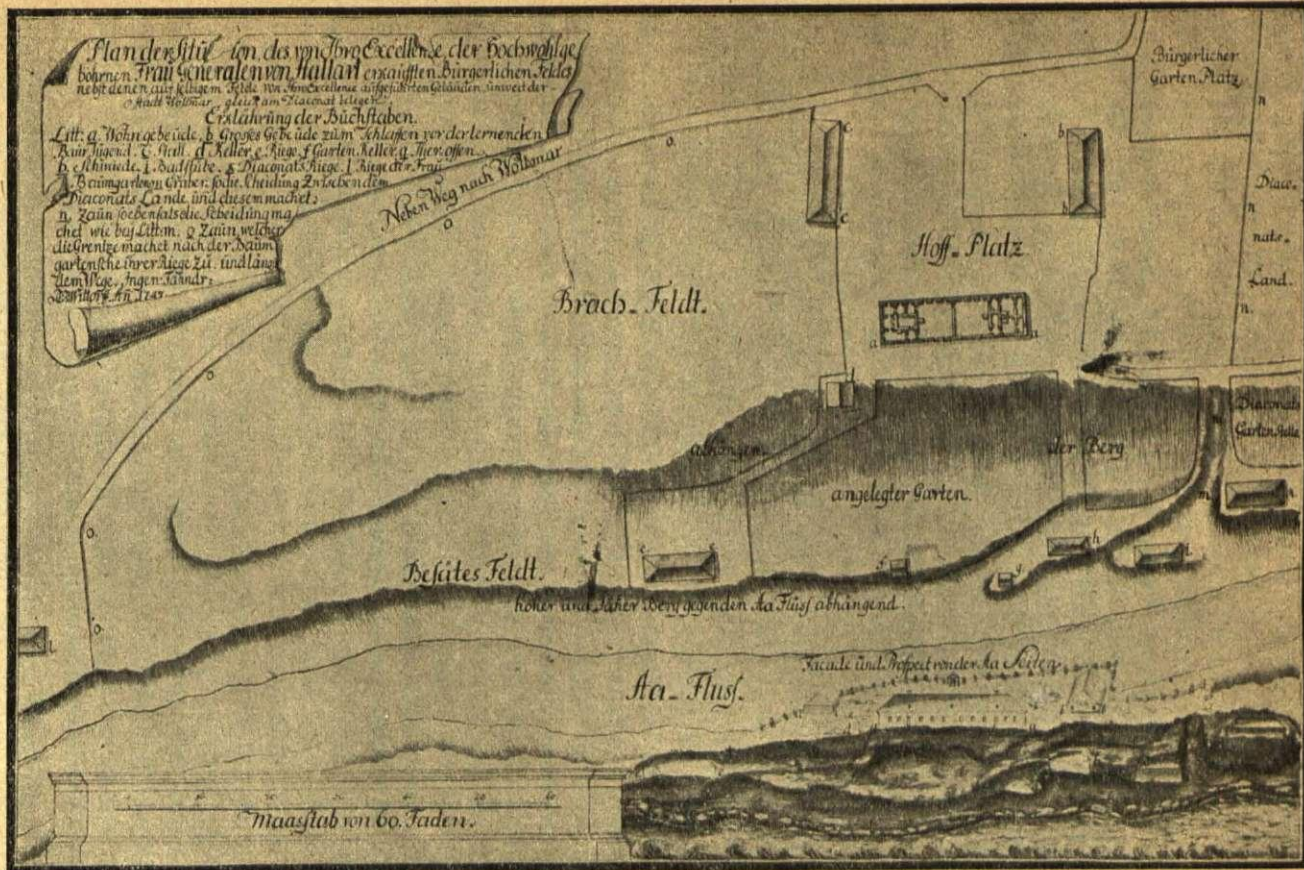
1740. g. sākumā atmodinātos skaita jau kādus 4000—5000. Jaungada dienā sadala visu pulku mazākos pulciņos pa 5—6 un nedaudz vairāk personām katrā. Katram pulciņam bij savs priekšnieks, kas sapulcināja visus locekļus reizi nedēļas vidū, kad viņiem bij vaļa, un pārrunāja pēc vajadzības ar katru viņa dvēseles stāvokli, deva arī padomus reliģiskā tikumiskā dzīvē. Šādi tuvināšanās un kopdarbības nostiprināšanas pulciņi grupējās pēc dzimuma, vecuma, dzīves vietas un savstarpējās uzticības³².

Ātmodas kustība drīz vien pārgāja arī uz bērniem, kas nāca kopā savos pulciņos, lūdza Dievu un dziedāja brāļu dziesmas pa mežiem un ganiem, ar ko apkaunoja daudzus vecos. Īpaši tiek minēta Mūrmuižas vagma meitene, „kas mēdza bieži iet kambarī, metās ceļos un lūdza Dievu, bet pārējo laiku allaž dziedāja un runāja par Pestītāju. Kad tēvs reiz sodīja viņu un piedraudēja viņai rikstes, ja viņa nemītētos lūgt Dievu, bērns atbildēja: Mīļais tēvs, mana miesa ir jūsu varā, to varat sakapāt, bet mana sirds pieder Kungam Jēzum, to viņš sev atpircis asinīm, tur jums nav nekā, ko prasīt. Tas arī pārliecināja tēvu un padarīja viņu lēnīgāku.“ — Kokmuižas skolā kādai meitenei gadījās ekstazes brīži, un tad viņa aiz-

lūdza par visu pasauli („Erde“), ķeizarieni un visiem viņas kalpotājiem. Daudz ļaužu nāca skatīties bērnu un saņēma stiprus ierosinājumus; tā arī kocenieši, Valmieras draudzes ziemeļdaļa, kas līdz tam bij palikuši nomaļus, tika ierauti vispārējā kustībā. Lielā Valmieras kustība augtīn auga.

Saiešanu telpas diakonātā tapa par šaurām un nepieciešams bij gādāt par to paplašināšanu. Ģenerāliene Hallarte nopirka 1741. g. diakonātam blakus rietumpusē Gaujas krastu, kādas 160 asis gaļumā un 60—70 asis platumā. Te tika apvienoti kopā vairāki gruntsgabali: kāds zemes gabals ar riju un 2 dārzu vietas ar 2 šķūņiem pie Gaujas, kas visi kopā maksāja 220 dālderus. Nodomātajām ēkām vajadzīgos balķus neņēma no kroņa mežiem, bet pirka par skaidru naudu, jo Hallarte gribēja nodrošināt sev neapstrīdamas tiesības uz visu īpašumu, kurā tika iebūvēti ap 2000 dālderu. Še uz augstās kraujas, no lielceļa labi saredzamā vietā cēla līdztekus krastam lielu sarkanu māju ar divām lielām sapulču zālēm, kas bij domātas arī semināram par mācības telpām, un ar brāļu dzīvokļiem.

Par vietas izvēli bij bijušas domu starpības. Kampenhauzens ieteica necelt jauno māju tik tuvu lielceļam, lai nedotu iemeslu naidam un skaudībai. Dāvids noprasīja, vai viņš gribot būt tas vīrs, kas stātos pretīm Pestītājam. Tad Kampenhauzens piekāpās un pat uzņēmās uzraudzību par ēkas celšanu. Kad lika mājai pamatus, Buntebarts ar Heimu stāvēja vienā stūrī un lika strādniekiem velt pamatakmeni Dieva Tēva, Dēla un Svētā Gara vārdā. Kad tas jau atradās nozīmētā vietā, Buntebarts nostājās uz tā un teica: „Kungs Jēzus, apžēlojies, lai tev šai vietā dvēseles tiktu pievestas, jo tu par tām esi izlējis savas asinis un cietis nāvi“. Pielikdams lāpstu, viņš teica: „Ja še neviena dvēsele netiktu uzaudzināta un mantota Pestītājam, tad lai nepaliek neviens akmens uz otra“. Savā aizlūgšanā viņš novēlēja vietu Pestītājam pie sirds. Iekams to izlietotu kam citam, lai drīzāk uguns kristu no debesīm un iznīcinātu to. Otrā stūrī stāvēja B. f. Kampenhauzens un prāvests Brūninks, trešajā f. Hallarte un ceturtajā Barlachs ar Ķīša Pēteri. Klāt bij arī vēl citi vācbrāļi un daudz Valmieras pilsoņu. Liekot stūrakmeņus, dziedāja pie katra vienu pantiņu, un beidzot prāvests Brūninks turēja svētības lūgšanu.

Jēra kalna plāns un skats uz to (labajā apakšstūrī).

Māja izskatījās ļoti stalta (sk. zīmējumu 531. lp.). Katrā pusē bij 2 ieejas, pa kāpnēm ar 6 pakāpieniem nokļuva priekšnamos. Katrā sapulces telpā veda divas ieejas no abiem atiecīgā gala priekšnamiem; katrai bij 3 logi uz Gauju, 3 uz zemes puši, katram logam bij 4 rūtis (?). Siltumu deva katrai zālei melna podiņu krāsns. Latviešu sapulcēm domātā telpā bij kroņa lukturis ar 3 zariem, 9 soli un 2 galdi mīlestības mielastam. Otra saiešanas telpa bij iekārtota semināra mācībām (sk. augšā 306. lp.), te bij 2 koka kroņlukturi un 3 sienas lukturi. Abos galos otrpus priekšnamiem bij dzīvokļi semināra darbiniekiem. — Mājai blakus uzcēla uz īpaša balsta zvanus, ar ko aicināt ļaudis uz sapulcēm. Lielāko bij dāvājis zvanu lējējs Bīrmanis (Byrmann) Rīgā, mazāko — pati ģenerāliene.

No saimniecības ēkām lielākai vidū bij ratu iebrauktuve, vienā galā stallis 10 zirgiem, otrā kūts. Gaujas piekrastē bij sakņu dārzs un netālu no tā rija, kur atrada pajumti sanākušie zemnieki un zemnieces. Vēlāk ap visu īpašumu aptaisīja sētu³³.

Kad lielās mājas zāles bij gatavas 1741. g. septembrī, no Rēveles atnākušais Fr. V. A. Bīfers iesvētīja namu, prāvestam Brūninkam un daudziem vācu un latviešu brāļiem klāt esot. Bifera runu Buntebarts tulkoja latviski. Hallarte un Kampenhauzens deva pēc tam mīlestības mielastu. Pakalnu ar jauncelto brāļu nometni, kurā ietilpa arī agrāk celtais saiešanas nams, nosauca par Jēra kalnu (Lammsberg). Jaunajā mājā apmetās semināra darbinieki, vienā galā Buntebarts ar Heimu, otrā Mikšu pāris. Grāfiene Cincendorfa, kas gadu vēlāk uzturējās Valmiermuižā, stāsta savā dienas grāmatā, ka 1742. g. 30. X./10. XI. Jēra kalnā noturētajos latviešu draudzes svētkos notikusi, viņai un ģenerālienei Hallartei klāt esot, lielās mājas iesvētīšana, kur dziedāta ģenerālienei par godu Buntebarta sacerētā kantāte un Buntebarts, Bīfers un Brūninks uzstājušies ar spēcīgām runām un lūgšanām. Latviešu brāļu vecākie, skūpstīdami ģenerālienei roku, un māsas, — viņu pašu, pateikušies viņai par jauno māju³⁴. Šie svētki laikam stāv sakarā ar visas nometnes nobeigšanu.

Jauno saiešanas telpu nozīme bij ļoti liela. Katrā mājā bij telpas vairāk kā 1000 cilvēkiem. Vienu šādu lielu sapulci

piemin 1740. g. ziemsvētkos. Tad bijuši sabraukuši diakonāfā daudz svešu viesu, kas gribējuši runāt katrs par sevi. Pavisam pārrunās piedalījušās vairāk nekā 1000 dvēseles, kas lielāko tiesu gājušas mājās ar gaišāku sirdi.

Dziļāku ieskatu Valmieras brāļu rosībā atklāj Dzērbenes mācītāja Chr. D. Lenca aprakstītās ziemsvētku svinības 1741. g., uz ko Barlachs bij ielūdzis viņu. Jērkalnā viņš iepazīnīs ar Buntebartu, nesen atnākušo drēbnieku mācekli Vāgneru un vairākiem citiem hernhūtiešiem no Valmiermuižas, Rīgas un citurienes. Brāļi izturējušies viens pret otru ar lielu mīlestību, bieži apkampušies un uzsaukuši viens otram kādus celsmes vārdus par Dieva jēru. Viņi iepazīstinājuši Lencu ar jaunām hernhūtiešu dziesmām, dziedājuši „jaukus asins partīņus“ (herrliche Blutverschen), un stāstījuši par savu darbu un tā iekārtu. Buntebarts kādā istabā radījis viņam mūzikas instrumentus: mežragus, vijoles un tamlīdzīgus. Svētku vakarā un arī citās dienās Lencs saticies arī ar latviešu brāļiem un māsām, īpaši ar viņu darbiniekiem, t. s. palīdzētājiem, kas vadījuši katrs savu pulciņu ar 5, 6, 7 locekļiem. Vācbrāļu satiksme ar latviešu brāļiem bijusi ļoti sirsnīga: zemniekiem viņi devuši viscaur līdzīgas tiesības, uzrunājuši arī viņus par brāļiem un māsām un ar dažu labu zemnieku un zemnieci saukušies par tu. Ziemsvētku vakarā noturēta papriekš vispārīgā stunda. Vīrieši sēdējuši vienā zālē, sievietes — otrā; spārnu durvis vidū, laikam, bij atvērtas. Heims sacījis par rindiņām priekšā ziemsvētku dziesmu „Dievs ar saviem ļaudīm, kas ir tevi dzimis utt.“, un visi dziedājuši tad ērģeļu pavadībā. Pa sekojošās svētrunas laiku daudzi zemnieki un zemnieces, arī Lenca pavadonis (kučieris) gaužam raudājuši. Pēc vispārīgās stundas bijusi īpaša stunda šaurākām aprindām; tad visi sanākuši vienā zālē, bet vīrieši un sievietes sēdējuši katrs par sevi, tālu viens no otra. Te dziedātas papriekš jaunākās un jaukākās dziesmas mūzikas instrumentu pavadībā, piekam ļaudis labi pratuši vārdus un meldijas, arī diezgan grūtas. Buntebarts runājis jūsmīgi par „lielo mīlestību, ko parādījis mūsu bēdu pilnā miesā nonākušais dievcilvēks“. Viscaur valdījusi dzīva priecīga noskaņa. Pēc tam Buntebarts apstaigājis zemniekus un aprasījis par „evanģelija svētību viņu dzīves vietās“ un par pašu dvēseles stāvokli. Daži atbildējuši veikli

(bündig). Pa starpām dziedāti sarunām piemēroti pantīņi. La-
sīts priekšā arī kāds gabals no Cincendorfa mācības grāmati-
ņas (sk. augšā 346. lp.). Dziļi Lenca atmiņā iespiedies brī-
dis, kad, visiem dziedot par noslīgšanu un mešanos ceļos,
mūzika un dziedāšana piepeši apklusā, vīrieši un sievietes no-
metās ceļos un ar lielu žēlumu, daži pat ar asarām, kungstēja
un dudinjā (wimmerten und girrefen), lūgdamies: „Miļo Pestī-
tāj, apžēlojies, apžēlojies par mani“ un sūdzēdami viņam klu-
sos vārdos katrs savu postu.

Visās trijās svētku dienās arī notikušas dažādas stundas,
tā pirmo svētku vakarā bijusi vispārīgā stunda latviešiem un
tad vāciešiem. No divām dziedāšanas stundām ar mūziku viena
notikusi f. Hallartes dzīvoklī, otra Jērkalnā. Starp citām dzie-
dāta jauna dziesma:

Ko visa pasaul' dzird?	to asins skaņ?
Voi tā caurspiež to sird'?	tā caurspiež gan.
Ko vēl? ko vēl?	to vārd', to vārd'
no Jēra sviedriņiem,	no tās maksāšanas,
no krusta nopelņiem.	no ciešanas utt.

Pie tam sievas uzsākušas jautājumus savās smalkajās balšīs (im
Discant), bet vīri atbildējuši savās rupjajās (im Alto oder
Tenore), un tā abas puses mainījušas cauri viņiem 8 dziesmas
pantiem — Šādu dziedāšanas veidu, kur pamīšus dziedāja atse-
višķas grupas, brāļi labprāt piekopa.

Kad Lencs atvadījies no Valmieras, daži brāļi nostājušies
viņam apkārt un dziedājuši viņam spēcīgus dziesmas pantus
„Kēniņ, dod tam kaŗa prātu, drošību un vieglību utt. (König
gib Mut und Klarheit, einen muntern, einen will'gen Heldensinn
etc.)“ Novēlējuši viņam daudz svētības un īpaši satriektu na-
baģa grēcinieka prātu un ticību Jēzus asinīm, apkampuši, skūp-
stījuši viņu un tā izvadījuši viņu ceļā³⁵.

Īpašas svinības notikušas arī gada sākumā un lieldienās.
Buntebarts attēlo savā dienas grāmatā Jaungada sagaidīšanu
1743. g. Jaungada dziesmu sacerējuši visi kopā vecā gada naktī.
Vecā gada izvadīšana ilgusi Jēra kalnā no desmitiem vakarā
līdz divpadsmitiem naktī, sagaidīšana — no vieniem līdz pāri
pieciem rītā. Tad aizbraukuši kopā ar vecākajiem brāļiem pie
Brūninka mācītājmuižā un dziedājuši viņam, tad pie ģenerā-

ir izlīdzināti un izpirkti (gebüßt und bezahlt) ar pilnvērtīgo Jēzus upuri un tiem Vecajā Derībā uzliktais nāves sods ir atcelts, tad viņi netikvien nomierinājās, bet izkusa mīlestībā un pateicībā pret grēcinieku draugu, kas nesis viņu un visas pasaules grēkus un atcēlis miršanas bausli (Sterbgebot). Kopš tā laika mūsu brāļu darbs tapa vieglāks un dvēseles atvilka elpu. Nekaunīgo garu, kas izklāstīja nenosarkstot visus savus kauņa darbus un arī gribēja ieslapstīties, dabūja pie malas un savaldīja, un mīlais Pestītājs žēlīgi novērsa, ka arī atklātās sirdsbaiļu pamudinātās grēksūdzes sapulcēs nenāca par ļaunu. Citādi latviešiem bij noteikts uzskats, ka zagšana nav grēks, un viņi ņemot tikai to, kas viņiem pienākas un kas viņu senčiem atņemts ar varu. Kad nu viņi bij atzinušies, ciktāl viņi šai lietā aizgājuši, tad viņiem pēc tam nebij arī grūti atzīties saviem kungiem un nolūgties tos. Tā bij liela liecība (Legitimation) Pestītāja lietai par labu. Daudz kungus tas aizkustināja, un viņi no tā laika uzticēja atmodinātajiem visu." (Sk. 549. s. lp.)

Šis ziņojums attiecas uz 1741. g. Še attēlotā tikumiskā paškritika un labošanās griba gāja roku rokā ar latviešu zemnieku sagatavošanu tālākam dvēseļu kopšanas darbam savēju vidū. Sirsnīgākās un dziļākās pārrunas notika nelielajos pulciņos ar 5—7 personām, kuŗu priekšgalā bij nostādīti latviešu palīgi un palīdzes. Še sprieda tiesu viens par otru, un deva viens otram reliģiskus tikumiskus ierosinājumus; še palīgs varēja dot tālāk to, ko viņš pats bij dzirdējis no saviem vadoņiem. Norobežošanās pa dzimumiem deva iespēju lielākai vaļsirdībai un pasargāja no atklātām piedauzībām. Šo darbu brāļi apzīmēja simboliski par „sveces notīrīšanu“ (Lichter schnäuzen). Panākumi apstiprināja jaunā pasākuma pareizību. „Latvieši bij izveicīgāki, nekā tas sākumā likās“, un ar sekmēm darbojās pulciņu vadībā, palikdami gan ciešā sakarā ar saviem skolotājiem.

Generāliene f. Hallarte palika ārpus tiešās rosības. Viņas sabiedriskais stāvoklis un veselība prasīja to. Bet viņas aizgādība pie valdības un baznīcas vadības un bagātīgi ziedotie līdzekļi bij ļoti svarīgs atbalsts jaunajai kustībai. Viņa piedalās atsevišķās svētku sanāksmēs Jērkalnā, pie viņas mājās arī notur brāļu stundas, bet tiešā kustības vadība ir citās rokās. Chr. Dāvids raksta par viņu kādā 1740. g. 22. sept. datētā

vēstulē: „Ģenerāliene nav radīta kopībai (vārda nozīmi sk. tālāk 540. lpp.) un būtu mums tur vairāk par kavēkli un zaudējumu nekā par veicinātāju. Ir labāk, ka viņa paliek atsevišķa persona, luteriete, liela sieviete, soģe Israēlī, kā viņa patiesībā ir; jo tā Pestītājs var viņu labi izlietāt.“

Visas kustības dvēsele laikam bij Buntebarts. Viņa jauneklā dedzība un sirsnība, kā arī labās runas dāvaņas vilktin pievilka viņam ļaužu sirdis, it īpaši jaunatni. Skangaļu Jēkabs (sk. augšā 434. s. lpp.), kas toreiz kā audēja māceklis dzīvoja „labas piecas stundas“ no Valmieras, dzirdējis par atmodas sākumiem, devās kādu svētdienu uz Valmieru, lai tur iepazītos ar brāļiem, kas viņam likušies tādi, kādus tēlo Jaunā Derība, un atstāsta savā dzīves aprakstā savus iespaidus mācības istabā. „Buntebarts ienāca, jauns skaists kā eņģelis laipns vīrs, un iesāka ar debesu balsi latviski tulkoto dziesmu Ak gaisma apgaismo to neprātīgu sirdi. Man sirds daudzījās par dziedāšanu un dziesmas saturu, un kad viņš iesāka izskaidrot to un runāja par dzīvošanu Dievam, kas pazaudēta grēkā un tam sekojušo mūsu sirds garīgo nāvi, bet ka ar Jēzus Kristus nopelnu, kas visiem samulsušiem grēciniekiem dāvā grēku piedošanu un Dieva garu, atkal var iegūt mūžīgu dzīvību un tapt par svētlaimīgu jaunu radījumu, — kā man tad kļuva gaišs kā saule, ka es biju garīgi mirušais radījums, ko viņš aprakstīja. Es izbijos par sevi, un viss mans paša labais it kā salūza gabalos, bet ar apspiestām elšām es pieskrēju savai mātei, lai viņai paziņotu, ko esmu dzirdējis... Vēl vienmēr dziedāšana man likās atskanām ausīs, un es domāju, kaut arī es varētu tapt tāds svētlaimīgs cilvēks.“ Jēkabs top par pastāvīgu saiešanu apmeklētāju, ar sajūsmu noraksta dziesmu pantīņus. Kad vēlāk Jēkabam kā Kurzemes hercoga Bīrona dzimstcilvēkam jādodas uz Pēterpili, Buntebarts svētī viņu, atvadīdamies ar asarām. — Reiz saņemtiem ierosinājumiem Skangaļu Jēkabs paliek uzticīgs arī galvas pilsētas burzmā. Krāšņu baļļu un citu galma svinību laikā viņš stāv kā kalpotājs durvju priekšā un dažu labu reizi iepriecināja sevi ar brāļu dziesmu grāmatas dziesmām³⁷.

Plānēniešu Lāča Madža (1732—1799), atcerēdamās no saviem meitenes gadiem iepazīšanos ar Buntebartu, izsaucas: „Āk, mīlais Pestītājs! svētī tavus palīgus! Jūs Dieva kalpi, jūs lieci-

nieki no Jēzus vātim, jūs esat ar Dieva gara uguni dzīvību un gaismu mūsu zemē nesuši. Ārī man, nabagam grēku tārpiņam, jūs bijāt par gaišumu.“³⁸ Daudz Buntebartam prasīja pūļu semināra mācības (sk. augšā 303. ss. lp.). Pirmos divus gadus viņš jau bij viens pats skolotājs, tāpēc arī neatlaidīgi prasīja sev mācītu palīgu no Hernhūtes, ko gan dabūja tikai trešajam mācības gadam sākoties. Mācītājs Lencs ļoti jūsvoja par viņu. Buntebarņa ziemsvētku svētrunu viņš nosauc par „tīro medu (Honigseim) visiem, kas mīl jaunpiedzimušo Jēzu“. Buntebarts bijis par visiem rosīgāks un līksmāks. „Viņš runāja atklātībā varenī un ar sirsnīgu evanģelisku mīlestību un mīlu daiļumu (mit dringender evang. Liebe und Holdseligkeit). Savā istabā viņš kādreiz, sasītis rokas, izsaucies priecīgiem vaibstiem: „Āk, kaut taču visas skabargas un balķi palīdzētu man slavēt manu Pestītāju“ (Ber. d. Past. II, 188. s. lp.). — Buntebarts bij arī toreiz galvenais brāļu draudzes dzejnieks latviešu valodā.

Chr. Dāvids savā otrreizējā Vidzemes apmeklējumā (1738—1740) bij jau tuvu piecdesmitajam mūža gadam, laikam vecākais visu atnākušo Hernhūtes sūtņu rindā. Viņš jūsmo kādā vēstulē par sludināšanas panākumiem, bet viņa vārdos izskan jau zināma paškritika: resignācija par paša necienīgumu saņemt citu mīlestību un par aizraušanos patmīlībā. „...Es esmu ar visu sirdi še un uzskatu sevi par nevērtīgu un necienīgu redzēt līdz ar citiem latviešu atgriešanos. Ka es esmu še ieradies tūlīt istajā stundā un mana ticība par latviešu atgriešanos tagad redzama (īstenībā), par to lai ir slavēts latviešu Pestītājs.“ 1739. g. pavasarī (jūnijā?) viņš pārcieta diezgan grūtu slimību, kā Krigelšteins raksta kādā 23. VI. datētā vēstulē, „krūšu druzi ar asins splaušanu“, kas viņu atrāva no iesāktā sludināšanas darba pašā virskarstākajā posmā, bet drīz redzam viņu atkal pildām dažādus uzdevumus. Viņš runā saiešanās Rīgā, Valmierā, Valmiermuižā, Ungurmuižā un Jaunraunā, visur, kur to prasīja („wo es von mir begehret“). „Es neesmu skolotājs, bet ja kāds mājas tēvs vai mājas māte man uzdeva teikt kādus pestīšanas vārdus par Jēzus asinaino nopelnu un man bij prieks to darīt, tad es to darīju.“ Viņu izlietoja, liekas, gan visvairāk disciplīnas lietās. Kad zemnieki jau svētvakaros salasījās diakonātā un palika tur rījā pa nakti, viņš uzturēja kārtību viņu

vidū, runāja par Pestītāju un ļaužu sirds stāvokli. Viņš palīdzējis arī seminārā, kamēr nebij atnācis Heims, un pa starpām nodarbojies arī ar savu remeša amatu, laikam ceļot saiešanas. Viņa vēstules uz Hernhūti 1740. g. izkļiedz līdz ar ziņām par panākumiem prasības pēc palīgiem. 18. aprīlī datētajā viņš ieteic brāļiem domāt par pulciņu (Gesellschaften) nodibināšanu latviešos un skubina hernhūtiešus rakstīt latviešiem „modināšanas vēstules“ (Erweckungsbriefe). Kad Kampenhauzens aicināja grāfu Cincendorfu par sava dēla krusttēvu, Dāvids bij par grāfa vietnieku kristībās³⁹. — Trešo reizi Dāvids ieradās Baltijā 1742. g. pavasarī, bet šoreiz apmetās uz dzīvi Vidzemes īgauņu daļā, Briņķu muižā, kas piederēja f. Gavēlu (Gawel, Gaveel) ģimenei, un kur tad sāka celt nometni vācu brāļiem un māsām ar nosaukumu „Sānu šķirsts“ (Seitenschrein).

Brāļu panākumi padarīja mācītāju Brūninku par arvien dedzīgāku piekritēju. 1740. g. 27. martā datētā vēstulē Buntebarts priecājās, ka Brūninks pieaugot žēlastībā, cienot brāļus un Pestītāja lietu un neuzdrošinoties kaut ko pretim runāt; kaut arī viņam neesot vēl ieskata lietā. Ciešāk viņš pieklāvās brāļu lietai tikai 1741. g. sākumā sakarā ar Bifera apciemojumu, kad tas ieguva viņa nedalītas simpatijas. Turpmāk brāļu draudzes kustība Valmieras draudzē noritēja jo ciešā sakarā ar baznīcu un mācītājiem. 1742. g. 1. maijā Brūninku ar kundzi uzņēma brāļu draudzē, un viņš laikam tapa par šaurās konferences locekli (sk. augšā 528 .lp.).

Jau Dāvids, liekas, uzsvēra vairāk nekā Buntebarts Hernhūtes īpatnības. Noteikti šo virzienu turpināja Heims, kas, ieradamies 1740. g. oktobrī, esot atnesis līdz „jauno un jūsmīgo iztulkojumu, attiecoties uz Jēzus asins un vāšu mācību un nabaģa grēcīguma noslēpumu“. 1741. g. februārī, Buntebartam atgriežoties no sava Rēveles ceļojuma dziesmu grāmatas lietā (sk. augšā 344. lp.), viņam atbrauca līdz Biferu pāris. Brālis Fr. Vilh. Ad. Bifers (Biefer), pēc amata parūku taisītājs, bet ordinēts brāļu draudzes sludinātājs, bij ieradies Baltijā 1740. g., un ar savu dedzību guvis lielus panākumus Igaunijā. Septembrī viņš ieradās otrreiz Latvijā, un viņa sarunas ar prāvestu Brūninku un ģenerālieni f. Hallarti noveda pie pirmiem pasākumiem ciešāk organizēt atmodinātos latvie-

šus. Viņus pārbaudīja un sadalīja trijās pakāpēs, kas saucās: apžēlotie, atmodinātie un aizkustinātie (gerührt). Sarakstus paziņoja prāvestam. Nākošu svētdienu brāļi Bīfera vadībā nodarbojās ar katru pakāpi jeb klasi par sevi, un tā tas turpinājās arī tālāk. Nozīmēja arī atsevišķus klašu darbiniekus un sagatavoja tos. Hernhūtē parasto nosaukumu „draudze“ Vidzemē nelietoja, bet runāja tikai par kopām un kopību. Tāpēc arī Lencam varēja paskaidrot gada beigās, ka ne draudzes, ne draudzes rītu vēl Valmierā neesot. Draudze un kopība esot divas dažādas lietas („Gemeinde und Gemeinschaft wäre zweierley“). Taču ar jauno iekārtojumu bij iesākts liktenīgs ceļš. Jau 1742. g. janvārī latviešu kopība svinēja Jērkalnā pirmo latviešu draudzes dienu.

Atmoda bij aizķērusi arī Valmieras vācu pilsoņus. Jau 1740. g. pavasarī bij vērojama atmoda rektora Šmita vadītās skolas skolēnos. 1741. g. rudenī kāda slimība piegrieza brāļiem atkal lielāku pilsoņu skaitu. Vāciešus organizēja par sevi; viņi uzturēja ciešus sakarus ar citiem vāciešu pulciņiem, īpaši Rīgā.

1743. g. pavasarī Brūninks skaitīja Valmieras latviešu brāļu draudzē 699 un vācu brāļu draudzē 59 locekļus, to starpā 12 īstus hernhūtiešus.

5. Brāļu draudzes kustība ārpus Valmieras draudzes. Otrs atmodas centrs Liepā. Par atmodas kustību ārpus Valmieras draudzes pašu brāļu avotos atrodamas diezgan trūcīgas un sporadiskas ziņas. Toties atkal netrūkst dažādu vērtīgu norādījumu zemes baznīcas dokumentos. Ģenerālvizītācijas protokoli par Cēsu apriņķa pirmā iecirkņa draudzēm laikā no 28. IX. līdz 10. XI. 1740. g. attēlo kustības sākumus Āraišu, Cēsu, Raunas un Smiltenes draudzēs. Mācītāju ziņojumi Virskonsistorijai 1742. g. jūlijā un augustā par brāļu draudzes kustību tēlo visu pilnīgāk un tālāk. Beidzot izmeklēšanas komisijas protokoli 1743./1744. g. un citi atsevišķi dati papildina vispārējo ainu⁴⁰.

Valmiera kā izglītības un jaunās kustības centrs bij drīz vien tapusi labi pazīstama tuvākā un tālākā apkārtnē. Vienam otram radās vēlēšanās arī personīgi iepazīties ar atmodu un tās daudzīnātajiem vadoņiem, un tā sākās augšā minētā staigāšana uz Valmieru uz brāļu vadītām saiešanām. Parasti tie bij

krietnākie un rosīgākie pagasta ļaudis, kas sekoja iekšējam skubinājumam, visvairs jaunākā saimnieku paaudze, kā arī saimnieku dēli un meitas. Pa daļai tas notika pat bez vecāku ziņas, vai arī pret viņu gribu. Valmiera kā ceļu mezgls un pietātnes vieta pieveda brāļiem arī dažu labu gadījuma viesu. Viens otrs vezumnieks un šķūtnieks, apstājies Valmierā, nokļuva aiz ziņkārības vai pat nejauši sanāksmēs Jēra kalnā, un aizgāja no tām dziļi aizkustināts, mazākais ieinteresēts. Ātmodinātie valmierieši nekautrējās arī uzmeklēt šādus ceļa vīrus mājvietās un ievilka viņus dziļākās sarunās. Likās, ka aizdegta liesma tādā ceļā drīzumā pārņems visu zemi⁴¹.

Straupes draudzē brāļu draudzes darbība iesākās visciešākā sakarā ar draudzes mācītāju. Te mācītājs Sprekelsens jau no saktā gala parādīja lielu interesi par brāļiem (sk. augšā 517. lp.). Straupes vieta, ceļā no Rīgas uz Valmieru, pamudināja arī visus caurgājējus brāļus un māsas iegriezties Straupes mācītājmuižā, kuņas saimnieks piederēja pazīstamajam Valmieras pulciņam. Šai draudzē atradās arī B. f. Kampenhauzena īpašumi: Kūdums un Unguri, še bij arī f. Albedylla Auciems un f. Patkula Rozbeķe.

Jau pietisma garā darbodamies, Sprekelsens sāka vērot kristīgas garīgas dzīvības asnus savas draudzes zemniekos. Pirmais brālis, ko viņš varēja izlietot draudzes darbā, bij Cincendorfa 1737. g. atsūtītais silezietis Mārtiņš Hadvigs. Sprekelsens uzņēma viņu savā namā par bērnu audzinātāju, bet viņš nodarbojās arī mācītājmuižas saimniecībā un drīz vien ieņēma tur it kā pārvaldnieka vietu. Latviešu valodas iemācīšanās gāja viņam sākumā pagrūti, bet kad viņš to bij veicis, tad mācītājs sāka dažādos gadījumos ņemt viņu līdz pie latviešu zemniekiem un izlietot viņu dvēseļu kopšanā (Ber. d. Past. II, 77). Atgriezdamies 1739. g. no Karaļaučiem, Sprekelsens atveda līdz sedlinieku Johanu Cigleru (Ziegler), kas apmetās Ungurmuižā, bet pagaidām vēl neprata latviski.

1740. g. pirmajos mēnešos Hadvigs, laikam Valmieras notikumu ierosināts, sāka pastiprinātā kārtā darboties latviešu vidū un piedzīvoja jau pirmos darba panākumus⁴². 1739./1740. g. ziemā laikam sāka darboties Straupes draudzē arī Valmieras semināra audzēkņi: Salmiešu Miķelis Kūduma un Ungurmuižas skolā, Grošu Miķelis Auciema muižas skolā un varbūt arī citi

turienieši (sk. augšā 303. s. un 315. s. lp.). Šai pašā gadā teoloģijas kandidāts Zauzelīns apmetās pie Patkuliem Rozbeķē un gada beigās ieradās Gerhards (Gerts) Hanzens, kas sākumā darbojās par rakstvedi, bet vēlāk par mājskolotāju un mājas mācītāju (iesvētīts 21. X. 1742). Tiklab Cīglers kā arī Hanzens izveidojās par rosīgiem palīgiem Sprekelsenam ar Hadvīgu.

Atmodinātos draudzes locekļus Sprekelsens pulcināja mācītājmuižā uz īpašu celsmes stundu svētdienās un sadalīja mazākos pulciņos (sk. augšā 518., 529., 536. lp.). Pulciņu garīgai apkopšanai izlietoja nevien vācbrāļus, bet arī latviešus. Katrs pulciņš sanāca ar savu vadoni kopā reiz nedēļā, vakarā vai naktī, kad nebij jākavē darbs. Uz šām sapulcēm mēdza ierasties arī pats mācītājs vai vācbrāļi. Pulciņu vadītāji sanāca divreiz nedēļā, svētdienās un trešdienas vakaros, mācītājmuižā, lai dabūtu paskaidrojumus un aizrādījumus kā arī garīgu atbalstu savam darbam. Kad sapulču dalībnieku skaits pieauga un viņu sanāksmes sāka apgrūtināt mācītāju viņa dzīvokli, 3 draudzes muižturī — Kampenhauzens, Patkuls un Albedylls, nolēma uzcelt īpašu sapulču ēku mācītājmuižā. Tā kā telpas bij domātas arī mācības bērnu un brūtes pāru sagatavošanai, kā arī skolēnu pārklaušināšanām un katēchizācijām, tad aicināja piedalīties arī citus muižturus, bet tie visi atrāvās. Zemnieki nāca talkā ar darba spēku. 1742. g. vasarā materiāls bij pievests un sākās celšana. Tā sauktais jaunais nams jeb lūgšanas nams bij iekārtots glīti un ērti. Caur 1½ asis gaŗu un tikpat platu priekšnamu ienāca lielākajā istabā, kas bij 5½ asis gaŗa un 5 asis plata, ar 5 logiem, kam katrā pusē bij 5 rūtis augstumā un 4 platumā. Aiz šīs telpas bij viens mazāks kambaris (sācītājiem) un viens lielāks, tad vēl istaba, 3 asis gaŗa un 3 plata, ar diviem logiem un rieŗu krāsni „pēc jaunās modes“. Istabās atradās soli un kroņlukturi. Kampenhauzens uzdāvināja zvanu.

Pulciņu sanāksmes notika Straupes draudzē vēl 9 vietās: Mazstraupes Klāmanī, pie Augstrozes pagasta pērminderŗa Viļaku Andreja, Staļbes Menķī („Mencke“) un Vecstārstos, Lielstraupes Apiņos, Buļļos (tiesneŗa mājās), Lielandzā un Sārniņos un Kūduma Salmieŗos (Saleniekos). Sprieŗot pēc piezīmes 1744. g. izmeklēŗanas protokolā, jādome, ka Menķī, Apiņos un Saleniekos ir bijuŗas uzceltas īpaŗas saieŗanas mājas.

1742. g. bij jau ievadīta atmodināto sadalīšana divās pakāpēs: ciešākas vienības un kopības (draudzes) locekļos un vēl uz to sagatavojamos. Pirmējo skaits bijis 150, pēdējo ap 200. 1743. g. draudzē skaitīja 350 locekļus un kopšanā vispār 600 personas. Abām pakāpēm bij īpašas stundas svētdienas rītos, kas reizēm aizyilkās stipri gaŗumā, tā ka tika novilcināts pat dievkalpojuma sākums. Uz baznīcu visi brāļi un māsas devušies kopā Hadvīga vadībā un nostājušies atsevišķi baznīcas korī. Kopā visi atkal atstājuši baznīcu un atgriezušies mācītājmuižā.

Par vācbrāļu un latviešu darbību un dzīvi Sprekelsens izteicies ļoti atzinīgi. Hadvīgs 1747. g. apprecēja latvieti, miris 1776. g. Sprekelsens 1746. g. tika uzņemts par draudzes locekli un sūtīja savus bērņus uz Hernhūti skolā⁴³.

Raunas draudzē brāļu draudzes kustība izauga no abām muižas skolām — Jaunraunā un Mārsnēnos, kuŗu dibinātājas, f. Gavēla kundze un f. Bergholca kundze, abas piederēja Valmieras pietistu pulciņam (sk. augšā 314. s. lp.). Gavēla kundzei bij 5 meitas un 1 dēls (Briņķu muižā, sk. augšā 539. lp.) un Bergholca kundzei dēls un meita, — kas arī staigāja mātes pēdās. Pie Gavēliem Jaunraunā dzīvoja jau no 1738. 1739. g. mijas Hernhūtes brālis pozamentnieks Joh. Kasp. Häfners, kas apprecēja 1741. g. brāļa Chr. Stacha atraītni, un kopš 1742. g. vēl brālis Bartolomējs Nīlens (Nielsen). Mārsnēnos 1741. g. 26. februārī apmetās dreijmanis Tūrks ar sievu, kas jau Valmierā dzīvodams bij sācis ilgoties „labāk strādāt kādā atsevišķā vietā latviešos viens pats un tur iegūt nozīmi („was gelten“), nekā būt līdzdarbinieks apakš (cītiem) brāļiem“⁴⁴. 1742. g. viņam pienāca palīgs, brālis Rözlers (Röslers). Abās muižas skolās darbojās Valmierā izglītoti latviešu skolotāji. Šādos apstākļos Valmieras kustība atbalsojās visā drīzumā arī Mārsnēnos un Jaunraunā, un zemnieku pulki arī no Raunas draudzes uzsāka savus gājienuš uz Valmieru. Saiēšana vietās notika muižas skolu telpās, un Mārsnēnos drīz pēc 1740. g. vīzītācijas uzceltā jaunā skola, liekas, bij arī savā iekārtā pieskaņota plašāku sapulču vajadzībām.

1740. g. ģenerālvīzītācijas laikā mācītājs J. E. Hinkeldeijs ziņoja, ka Raunas draudzes locekļi, kas agrāk bijuši čakli baznīcgājēji, tagad nākot maz baznīcā, bet apmeklējot vai-

rāk sapulces Mārsnēnos un Jaunraunā. Ļaudīm būtu iespējams savienot baznīcas un šo sapulču apmeklēšanu, bet sapulču apmeklētāji lielāko tiesu tomēr baznīcā nenākot. Kāds no muižturīiem piezīmēja, ka vienu otru svētdienu bez dievgaldniekiem un kūmām baznīcā esot tikko 30 cilvēku. Pērminderi mēģināja toreiz uzvelt staigāšanu uz sapulcēm priekuliešiem no Cēsu draudzes un Āraišu draudzes piederīgajiem, bet 1742. g. mācītājs atkal uzsvē, ka Jaunraunas, Baižkalna un Mārsnēnu zemnieki ir galvenie baznīcas kavētāji. Ģenerālkomisijas aizliegums noturēt privātas sapulces baznīcas laikā (vēlāk ļaudis varot iet, kur gribot) un atgādinājums muižturīiem pieturēt zemniekus pie baznīcas, bij tikpat maz līdzējis, kā uzdevums mācītājam — paskaidrot draudzei, ka hernhūtieši neesot nekādi „svēti skolotāji un pravieši“.

Jaunraunā sapulces notika trešdienās vakaros un svētdienās pēc pusdienas: tur uzstājās brālis Hāfners, muižas sulainis (Bedienter) Niklass Hohenbergs un muižas skolotājs Staļa Jānis un noturēja lūgšanas un mācības stundas ar zemniekiem, kas sanāca no Cēsu, Āraišu un Raunas draudzes. Mārsnēnu sapulcēs uzstājās Herm. Fr. f. Bergholcs un skolotājs Ancis, vēlāk te galvenais darbinieks bij Tūrks; šīs sapulces apmeklēja arī Smiltenes un Trikātas draudzes locekļi, un Mārsnēnu darbinieki savukārt apstaigāja arī šo apvidu zemniekus. Mārsnēnos sapulces sāka svētdienās pēc pusdienas trijos jeb četros, bet ziemu pārnesa tās uz sestdienas vakaru ap sešiem, septiņiem. Bez tam vēl sanāca šaurākas aprindas ceturtdienās ziemu piecos jeb sešos, vasaru astoņos vakarā. Daļbnieku skaitu uzrāda 200—300 personu.

1742. g. no Raunas dr. gāja visvairāk uz sapulcēm Mārsnēnos un Liepā; bet svētkos devās, līdzī paņemot uzturu, uz Valmieru un Liepu uz vairākām dienām. Īpaši pieminēts mācītāja 1742. g. ziņojumā Baižkalna Karēļa dēls Jēkabs, kas no 1740. g. pavasara līdz 1741./1742. g. ziemei apmeklējis Valmieras semināru un pēdējā laikā nenākot pie dievgalda, un Raunas Krūklanda Jēkabs, kas, neprazdams lasīt, tomēr bieži staigājot uz Valmieru un slavējot minēto Jēkabu.

Mācītājs Hinkeldeijs brāļiem nesimpatizē un zin stāstīt par viņiem dažādas sūdzības: viņi nelūdzoť Mūsu Tēvs, dziedot visvairs tikai hernhūtiešu dziesmas, nicinot katķismu un bauš-

ļus neuzskaņot par nepieciešamiem; pat iesvētījot par jaunu jau kristītus bērņus. Viņš pats sūdzas, ka Bergholca kundze pēdējā laikā arī maz nākot baznīcā, bet dēļ bieži jānot uz Valmieru. Viņš aizrāda, ka lūgšanas stundas nedēļā padarot zemņiekus kūtrus darbā: viņi neveicot vairs tik labi mājas un lauku darbus, nenododot vairs kārtīgi tiesu un iekrītot parādos. Bet viņš arī ziņo, ka kāds priekuliešu zemņieks, brāļu ietekmēts, atdevis Zauzelinam $\frac{3}{4}$ dālderā, jo šādā vērtībā viņš apzadzis savu kungu, vedot vezumus, un gribējis tagad atlidzināt zaudējumu.

Raunas draudzes brāļi 1742. g. bija jau organizēti pulciņos. Pēc mācītāja ziņām ik pa 10 mājām esot iecelts vīriem, sievietēm un meitām, kaņrai kārtai savs priekšņieks, kas izpētījot viņam padoto brāļu jeb māsu sirds stāvokli⁴⁵.

Cēsu draudzē radās jauns kustības centrs Liepas muižā, tas pievilka daudz zemņieku arī no Āraišu un Raunas draudzes. H. G. f. Patkula uzceltais lielais skolas nams Liepā bij ērta un plaša sapulces telpa. Jaunais apdāvinātais teoloģijas kandidāts Zauzelins († 1743?), kas pēc īsas uzturēšanās Valmiermuižā un viena gada Rozbeķē (sk. augšā 529. un 542. lp.) pārnāca 1741. g. vēlā rudenī uz Liepu par skolas vadītāju, bij spējīgs audzinātājs un apdāvināts runātājs. Šādos apstākļos Liepas saiešana izvirzījās blakus Jērkalnam jo redzamā vietā, un ar ļaužu saplūdumu no plašas apkārtnes guva savā ziņā vēl lielākus panākumus nekā galvenā nometne Valmierā. Pats Zauzelins bij dabūjis no ģenerālsuperintendenta atļauju sludināt (venia concionandi) un dažas reizes sprediķoja arī Cēsu baznīcā.

Brāļu draudzes kustība Cēsu un Āraišu draudzē iesākās jau drīz vien pēc lielās Valmieras atmodas. Ābi mācītāji, Liborijs Meijs Cēsīs un J. E. Stauve Āraišos, bij studējuši Jēnā, bet tikai par Meiju var lēzēt, ka viņš nosliecies uz pietisma pusi, un ir zināms, ka viņš 1743. g. sākumā meklēja sakarus ar brāļiem Valmierā. Brāļu draudzes kustību viņi nav veicinājuši, bet Meijs izturējies sākumā neutrāli un Stauve pat apkaņojis to, mazākais pēc 1740. g. Ārī abu draudžu muižas, izņemot Liepu, nav bijušas brāļu labvēļu rokās. Te brāļu draudze tā tad iesakņojusies galvenā kārtā ar pašu zemņieku rošību. Liepas Āuduļu Pēteris, — kas 30 gadus vecs apmeklēja

Valmieras sēmināru (sk. 303. lp.), piedzīvoja tur atmodu un aplicināja savam jaunajam draugam Skangaļu Jēkabam, ka Jēzus viņu atdzīvinājis no nāves un viņš nu nemiršot nemūžam, — ir pirmais no liepēniešiem, kas pievienojās brāļiem. Viņa darbība skolā, sākumā vienam, tad Zauzelīna vadībā pašķīra atmodas kustībai tālāku ceļu⁴⁶.

Pirmās pazīmes ir arī Cēsu un Āraišu draudzē baznīcēnu skaita krišana, kaut gan ļaudis „nav bijuši nekādi Dieva vārdu nodevēji“ (saka Meijs) un „citādi čakli apmeklējuši baznīcu“ (liecina Stauve). Jau 1740. g. vasarā Cēsu baznīcā ļaudis nāca ļoti maz un tā palika lielāko tiesu tukša („ledīg“). Āraišos visu vasaru „no 80—100 cilvēku nav atradušies baznīcā“. Stauve aplicina ģenerālkomisijai 1740. g. pēdējā oktobrī un pirmajā novembrī, ka viņš nezinot notikušās pārmaiņas ceļojus, un pēc kādas nedēļas komisija dzird arī Meija apgalvojumu, ka viņš nezinot, kurp dodoties ļaužu bari, ko viņš redzējis svētdienās garām ejot. Bet Cēsu pērminderi dod skaidru atbildi: ļaužu rindas ejot uz Valmieru (Bvp 1740).

1740. g. ģenerālkomisija iecēla divus Valmieras semināra absolventus par skolotājiem: Cēsu draudzei — priekuliešu Daukšu Jāni un Āraišu draudzei — trīsdesmit gadus veco Cēsu pils vagari (stārastu) Gavēņa Āndžu, ko viņa muižas pārvaldnieks gan negribēja izslēgt no dzimtsļaudīm, bet solīja atstāt Āraišu draudzei uz visu mūžu. (Bvp 1740, sk. augšā 305. lp.). Šie abi turējās pie brāļiem, bet viņu darbība brāļu garā notika dažādos apstākļos un dažādā veidā. Gavēņa Āndžu neatlaida vasarā no vagma pienākumiem, un viņš varēja ziedoties skolas darbam tikai ziemu. Bumburmuižā apsolītās 2 istabas viņš, liekas, nemaz nav dabūjis izlietot bērnu mācībai un pirmo ziemu arī nemaz nav bērnus mācījis. Kad 1741./1742. g. ziemā, zemniekiem uzstājoties, Cēsu pils barons f. Mengdens atļāva viņam uzsākt skolu, mācība notika spārēniešu brīvzemnieka Vaitiņu Jāņa mājā; Jānis tāpēc, šķiet, uzskatāms par visas lietas galveno kustinātāju. Līdz lieldienām Āndžs tad nu mācīja caurām dienām bērnus, bet piektvakaros, t. i. ceturtdienas vakaros vēlu naktī Vaitiņi pārvērtās par viduspunktu, kur saplūda apkārtnes zemnieki, sevišķi puīši un meitas, uz sapulcēm — pie Gavēņa Āndža uz mācību, kurā viņš skubināja meklēt Jēzu. Ārī citos vakaros

viņš bij meklētājiem pieejams: tie piedauza, un viņš uzceļas un ielaiž tos uz sarunām. Arī parasto sapulču laikā viņš kambarī sarunājās ar atsevišķiem pulciņiem. Kad mācītājs apprasījās Andžam par viņa darbību, viņš atbildēja, ka Dievs grībot, lai viņš mācītu ļaudis, un viņš lūdzot, lai Dievs dotu viņam tikdaudz spēka, ka viņš varētu izturēt dienu un nakti; viņš meklējot tikai Pestītāja godu. Āp lieldienām viņš beidza skolotāja darbu, nodeva mācītājam pārskatu par bērnu zināšanām un uzņēmās atkal vāgaļa pienākumus. Vaitiņu Jānis laikam darbojās ar Andžu roku rokā. — Daukšu Jānis savukārt, liekas, nevarēja sapulces turēt (aiz telpu trūkuma Cēsīs?), bet vasaru, kad viņš atbrīvojās no skolas darbiem, viņš staigāja apkārt ar savu palīgu Gavēņa Juri un sludināja atgriešanos, pratinādams ļaudis par viņu grēkiem. — Āiz šiem latviešu darbiniekiem stāvēja Valmieras brāļi. No viņiem 1741. g. trijkungu dienā atnesa sveicienu Āraišu mācītājam Štauvem Cēsu pils Raudavīšu Jānis (Raudau Jahn), kas tur bij pavadījis visas trīs ziemsvētku dienas un tām sekojošo svētdienu. No turienes, liekas, bij dabūjuši ierosinājumus tie vārdā nezīnāmie zemnieki, kas apmēram ap to pašu laiku sapulcējās kādu svētdienu pēc dievvārdiem Cēsu pilsoņa Fil. E. Krūgera namā, noturēja slepenu apspriedi, apkampās savā starpā un pasniedza viens otram pa glāzītei vīna no kādas līdzpaņemtas pudeles⁴⁷.

Drīz parādījās atklātībā arī Zauzelīna jeb Zauzeļiņa nopelni. Viņš noturēja Liepā sākumā divas celsmes stundas: vienu svētdienās, otru nedēļas vidū. 1741. g. beigās viņam bij jau vairāk simtu klausītāju un to starpā pāri par 90 dvēseļu, kas jau bij sasniegušas pestīšanas apziņu. Viņa metode: dot ļaudīm vispirms Pestītāju sirdi (des Heilandes Sache ins Herz) un tad dot tuvāku mācību ar paskaīdrojumu un iegūmējumu. Chr. D. Lencs, kas 1741. g. 23. decembrī apmeklēja Zauzeļiņu ceļā no Dzērbenes uz Valmieru (sk. augšā 314. lp.), ar sajūsmu atsaucās par viņa un viņa latviešu palīga (Āuduļu Pētera?) darbību. Viņš iegriezies iepriekš pie kāda zemnieka $\frac{1}{4}$ jūdži no Liepas. Zemnieks izteicies par Zauzeļiņa vadītām sapulcēm: „Dieva žēlastība še līst pār mums, kā lietutiņš, un mums jākaunas, ka esam vēl tik ļauni“. Zemnieks viņu pacienājis un tālākā sarunā apstiprinājis ar priecīgu seju savu ticību

uz grēku piedošanu. Arī zemnieka tēvs apliecinājis savu „izsalkumu pēc Jēzus taisnības“ (Ber. d. Past. II, 185. s. lp.).

1742. g. pavasarī ģenerālmajors barons f. Boijs (Boy) aizliedza Zauzelinam noturēt nedēļas sapulces, kas aizkavējot darbus, un turpmāk saiešanas Liepā notika tikai sestdienas vakaros pēc darbu nobeigšanas jeb svētdienas rītos priekš baznīcas dievvārdiem un tad atkal svētdienas pēcpusdienās un vēl vakaros. Šai pašā gadā sapulču dalībnieku skaits sniedzās jau pāri 2000 un vēl vairāk. Pamācības (Ermahnung) teikuši pats Zauzelīns, Häfners no Jaunraunas, vai kāds no Liepas zemniekiem. Pēc pamācības zemnieki gāja pa vienam pie Zauzelina kambarī un atklāja viņam savas vajadzības. Viņš skubinot zemniekus atgriezties no grēkiem. — Grēku piedošana zemniekiem gan esot likusies drošāka Valmierā (Ber. d. Past. 145. s. lp.).

Liepā Zauzelīns kristīja arī bērnus.

Saziņā ar Valmieras brāļiem Zauzelīns izlēma aicināt lielākajā darbu laikā attālāko apvidu zemniekus uz Liepu tikai ik trešo svētdienu, bet citās svētdienās sapulcēties noteiktās zemnieku mājās. Šādas vietējās saiešanas notikušas jau minētajos spārēniešu Vaitiņos, Cēsu pils pagasta Īlakās un zētļeriešu pērminderā mājās Daudziešās. Tur tad arī svētdienās sanāca daudz vairāk ļaužu nekā baznīcā. Tur notika arī sapulces nedēļā — ceturtdienas vakarā jeb naktī, jo paši zemnieki izvēlējušies tām piektvakarus. Meijs ziņo 1742. g., ka Cēsu draudzē esot retas mājas, kuŗu ļaudis neietu daudz mīļāk uz Valmieru un Liepu nekā uz baznīcu. Stauve aizrāda, ka vairāk nekā puse visu Āraišu draudzes locekļu ceturtdienās, sestdienās un svētdienās ierodoties saiešanās, bet baznīcā viņam dažu svētdienu nākoties katēchizēt gandrīz tukšu solu priekšā un sprediķot tikai nedaudziem.

Stauve atstāta par divām saiešanām Īlakās, ceturtdien 29. aprīlī un svētdien 18. jūlijā pēc pusdienas 1742. g. Uz pirmo viņš ieradies personīgi, uz otru nosūtījis savu skolotāju Chr. Hardelu, kas paņēmis līdz četrus pilēniešu saimniekdēlus — Inķēnu Jēkobu un Anšu un Ģevēku Jāni un Anšu. Ceturtdienas vakara sapulcē mācītājs bijis apm. no deviņiem vakarā līdz pusvienam naktī. Mācītāja ierašanās sacēlusi uztraukumu, un daudzi sākumā pabēguši, bet pēc viņa paskaidrojuma iz-

nākušajiem pretim — kalpam Jurim un Raudavīšu Jānim, salasījušies atkal kopā. Daži bijuši nākuši 1½ jūdzes. Kādu stundu nekas neesot noticis, tad uz mācītāja jautājumu atbildējuši, ka sanākot kā brāļi un māsas izkratīt viens otram savas sirdis. Tālākās sarunās daudzi apliecinājuši, ka esot lieli nolādēti grēcinieki un kalpojot vienīgi velnam, kas viņos mītot. Vaitiņu Jānis, kas sēdējis kaktā tumsā un ko mācītājs pazinis pēc balss, stāstījis (ar zināmu ironiju) par savu paviršo un vieglprātīgo rīcību, ejot pie dievgalda: vakarā labi pieēdot, lai varētu svētdienas priekšpusdienu iztikt neēdis, padziedot kādas dziesmas no savas skaistās grāmatas, lūdzot Dievu un jūtoties izpildījis visu nožēlas pienākumu, baznīcā allaž atcerējies mājās uz uguns uzlikto gaļas podu un pēc dievvardiem un dievgalda pārnācis mājās, vispirms paēdis, nodzēries pāris kannas alus un tikai tad atcerējies, ka vajagot arī Dievu lūgt. Kad vēlāk pēc mācītāja paskubinājuma sapulcē iededzinājuši skalu, tad sākuši arī dziedāt no 1739. g. Karaļaučos iespiestās grāmatas — pa pantīņam no dažādām dziesmām, bet visas pēc meldijas: Tu augsta manta, Jēzus Kristis. Pēc atsevišķiem pantīņiem te Raudavīšu Jānis, te Priežu Juris, te Āstīšu Pēteris, te Iļaku Juris (visi pilēnieši un kārlēnieši) runājuši visā vientiesībā no hernhūtiešiem aizgūtos izteicienos. Kalps Priežu Juris beidzot paskaidrojis, ka, ja esot klāt kāds vecāks brālis, tad tas varot no piedzīvojumiem teikt arī citiem kādu pamācību, bet viņi varot tikai viens par otru izkratīt savu sirdi un viens tad satverot un pazeminot to. Savu nakts sanāksmi ļaudis apzīmējuši par miesas nokaušanu („wir tödten das Fleisch“). Vēlāk mācītājs dabūjis zināt, ka Gavēņa Āndžs bijis visu laiku kambarī un pēc viņa aiziešanas turējis pamācību līdz gaišai dienai.

Svētdienas pēcpusdienas sapulcē ģeradušos mācītāja uzticības vīrus saņēmuši naidīgi: nu nākot velns un saspārdīšot Iļakas ar pārkonu un uguni, nākot ar saviem zobeniem utt. Sapulce noturēta mājas pagalmā, bijusi daudz kuplāka nekā baznīcā, arī bērni bijuši klāt. Runājuši vairāki par līdzšinējiem viltus praviešiem, ko Pestītājs iznīcināšot, lai ar jauniem mācītājiem nodibinātu savu patieso valstību. Visvairāk tomēr dienas kārtībā bijusi grēku sūdzēšana sakarā ar daudzīnāto „nabaģa grēcinieka“ stāvokli, ko uzskatījuši par ne-

pieciešamu iepriekšēju noteikumu žēlastības saņemšanai. Šai ziņā it kā attīstījusies zināma sacensība: katrs centies parādīties pēc iespējas grēcīgāks un stāstījis savus ļaunos darbus un domas, kas iznācis reizēm diezgan piedauzīgi. Vaitiņu Jānis, kas todien ar māti, sievu, brāļa sievu un saimi bijis pie dievgalda, nostājies uz istabas sliekšņa un stāstījis pagalmā sanākušajiem par savām erotiskajām izjūtām, kas viņam radušās pie sv. vakarēdiena dziesmas: Nu jau sirdī noskārst sāku, ka tu man atspirdzini. Pamācības todien teikuši priekuliešu (tagad veismaniešu) Stiķenu Mārcis un Benča Lauris (?).

Šie apraksti, ciktāl var palaisties uz mācītāja un viņa uzticības vīru bezpartejību, liecina, ka tur, kur latviešu zemniekiem trūka pienācīgi sagatavotu vadoņu, saiešanās notika arī dažādas nevēlamas parādības. Svētdienas pēcpusdienas sapulce dod noteiktus piemērus augšā minētajam nekaunīgajam garam (sk. 536. lp.), pret kuŗu vācbrāļiem nācies cīnīties. Apbrīnojama tomēr ir ļaužu aizraušanās ar jauno kustību. Tāpat arī cenšanās ievilkēt arvien jaunus ļaužu pulkus savā kopībā. Tā strīķiešu Šķibustu Jānis zinājis stāstīt, ka brāļiem pieslējušies zemnieki staigājot naktīs gar istabām un rijām dziedādami, lai neatgriezīgie sāktu arī meklēt Pestītāju.

Saiešanu apmeklēšana ir daudziem tapusi par sirdslietu, kuŗas dēļ viņi ir gatavi ciest. Kad mācītājs Stauve atgādināja Raudavīšu Jānim, ka viņam par atraušanos no baznīcas draudē sods, atbilde skanēja: „Miļo mācītāj’, esiet tik labi un parādiēt man mīlestību, apsūdziet mani, kur gribat, tad es arī būšu cienīgs ciest kaunu Jēzus labā... Lai man darītu, ko darīdami, es neatraušos no Valmieras sapulcēm.“ Mācītājs arī veltīgi atgādināja priekšniecības pavēli iet baznīcā kārlēniešu Kājiņu saimnieka Jēča Jurim un Lielgalvja Anša dēlam Anšam; viņi iet tomēr uz Liepu. Gavēņa Andžs sarunā ar Lubertrencēnu muižas meitu Annu, ko viņas kungs gribēja atturēt no Vaitiņu saiešanām, pamācīja viņu: „Lai kungs arī sistu miesu, viņš nevar sist dvēseli, nāci tik šurp Dieva vārdā vienmēr“. Kungs viņu vēlāk arī patiesi pārmācījis, un viņa tad taisījusies aizbēgt prom.

Jau 1742. g. vasarā Cēsu un Āraišu draudzēs bij vērojama brāļu un māsu nošķiršanās par sevi, cieša saslēgšanās ap Val-

mieras Jērkalnu un Liepas saiešanu kā vidus punktiem un no-robežošanās no tiem, kas „tur nemeklē Pestītāju“. Ciešākā sa-
karā esošie notur jau savas atsevišķas sapulces, piem. Vaiti-
ņos un Daudziešās. Pat vienā otrā ģimenē radusies šķelšanās.
Priekuliešu (tagad veismaniešu) Pauča Jāņa Anna sūdzas, ka
viņas vīrs, apmeklēdams saiešanas Liepā, sanācis ar viņu ne-
saskaņā, un viņu omulīgā laulība izjukusi. Spārēniešu Putnu
Jānim sieva un vedekla atstāj mājās mazu zēnu un pašas
aiziet uz saiešanām. Kārlēniešu Rāceņu Jānis nevar vairs ne-
vienu no saviem bērniem dabūt uz Āraišu baznīcu, tie skrien
visi uz Straupi vai Liepu (kādu dienu pat 7 cilvēki no vienām
mājām). Pat mācītāja pagasta Zīparu Mārcis sūdzas, ka vi-
ņam neesot vairs nekāda miera mājās: Daukšu Jānis esot jau
savaldzinājis abas viņa meitas.

Mācītāju ziņojumos minēti arī dažādi naidīgi zemnieku iz-
teicieni par baznīcu un tās darbību. Tie gan atstāstīti visi
pēc citu starpnieku nostāstiem, bet liekas paticami. Ruckas
muižas saimniece Cipule, apmeklējusi Liepas saiešanas, teikusi
Cēsu rēdnieka Reimersa sievai: Jūsu priesteri, baznīca un mā-
cība nav viss it nekas, bet Dievs mums atsūtījis tulkus, kas
mums rāda īsto ceļu uz debesīm. Putnu Jānim bijis jā-
dzird no saviem sieviešiem, kas pārnākuši no saiešanām: „Tas
mācītājs sūdos metams“. Rāceņu ļaudis sprieduši, ka baznīcā
„salmus kuļ un pelavas kaisa, bet tur (Straupē, Liepā) ir tie
īsteni graudi“. Vaitiņu Jānis, liekas, ir jo asi uzsvēris pret-
statu pret baznīcu un baznīcas „pieklājīgajiem kristiešiem“
(ahrftige Christen). — Pa daļai šis nemiers ar baznīcu pa-
rādījās kā atraušānās no parastajām dievgalda reizēm, pie kam
mēdza aizbildināties mācītāja priekšā, ka neesot cienīgi jeb
sagatavojušies, kā piem. zetlēriešu Buļu Sīmaņa ģimene un
saime, arī strīķiešu Cēļa Mārcis.

Toties jo sirsnīgāk ļaudis pieķērās saviem jaunajiem mā-
cītājiem, un tādi radās arvien vairāk no pašu vidus. Viņi uz-
stājās arī kaimiņu saiešanās, piem. ieradās Āraišu draudzē
no Straupes un Liepas, kur viņi dabūja zināmu skolu. Stauve
pukojās par šiem pamācītājiem, kas ir „skaidri latvieši“ un
neliekas ne zinīs par baznīcas vīzītācijas komisijas aizlie-
gumu mācīt bez atļaujas. Bet paši latvieši zin tādus cienīt.
Kad Cēsīs 1742. g. 2. jūlijā apglabāja Katrīnas kapsētā Dau-

dziešu Anšu, uz apbedīšanu saplūda neredzēts ļaužu pulks, pāri par 1000 cilvēku, vīriešu un sieviešu, no dažādām draudzēm. Jādomā, ka viņš būs stāvējis Daudziešu saiešanu priekšgalā.

Pēc Zauzelīna pāragrās nāves Liepas saiešanas vadību uzņēmās Heims. Brūninks viņam lika vēl īpaši pie sirds tos vecākos liepēniešos, kas piederēja Valmieras draudzei, bet nevarēja vairs Valmieras baznīcu apmeklēt. Arī Mārsnēnos Heims uzstājies vairāk reizes, Tūrka uzaicināts. Vispār vācbrāļi bij diezgan rosīgi apmeklēt kaimiņu saiešanas.

Smiltenes draudzē brāļu atmodas kustība ienāca no Valmieras tieši un tad arī caur Mārsnēniem. Mācītājs N. F. Harnaks, liekas, centās nevis labot dažādas ļaunas parādības draudzē, bet aizklāt tās gludiem vārdiem; viņš nebija ne pietisma draugs, ne brāļu labvēlis. Draudzes muļžtuŗu starpā vēlāk radās sirsnīga brāļu atbalstītāja, Cērtenes īpašniece kapitāna Kāla (Kahl) kundze, bet viņas rosība laikam neattiecās uz kustības sākumiem. Viņa uzņēma pie sevis brāli Hāfneru ar dzīves biedri tikai 1756. g.⁴⁸. Kādā 1749. g. sarakstā brāļi apzīmē par savu draugu majoru Taubi Smiltenes muižā.

Jau 1739. g. vasarā blomēnieši un smiltēnieši tika ievilkti Valmieras atmodas kustības ietekmē. 1740. g. ģenerālvīzīcijas laikā (22. un 23. X.) mācītājs aizrādīja uz baznīcas dievārdu kavēšanu, baznīcpriekšnieks Bērendss stāstīja, ka daudzi dodoties uz Valmieru, un latviešu pērminderi paskaidroja, ka pēc beigtiem dievvārdiem ļaudis ejot uz Mārsnēniem un Valmieru un naktī nākot dziedādami un lūgdami Dievu atpakaļ. Citas ziņas liecina, ka smiltēnieši piedalījušies arī Mārsnēnu muižas skolas celšanā un, uzskatīdami to par „debesu skolu“, bariem devušies turp svētdienas rītos. Viņi bij arī ierakstīti Mārsnēnu saiešanu turētāju sarakstā. Drīz vien smiltēnieši ķērušies pašu spēkiem pie savas saiešanas mājas celšanas: katrs saimnieks pievedis pa 2—3 baļķiem, un visi kopā uzcēluši īpašu māju smiltēniešu Vieļēnā (Welen, Wellen). Te nu kustības dalībnieki sapulcējās katru trešdienu nakts laikā, bet ceturtdienas naktīs sanāca Zauskas mājās; tikai naktīs uz svētdienu gāja uz Mārsnēniem. Pat mācītājmuižā noturētas sapulces un pie tam baznīcaš laikā. Naktī staigājuši dziedādami no mājas uz māju, un kur zemnieki ielaiduši, tur

tad rīkojušies tālāk pa savai parašai. — Blomēniešos sapulces notika Viķeļa mājās.

Türks Mārsnēnos bij Smiltenes kustības tiešais vadītājs. Bet ieradās arī Barlachs no Valmieras, uzmeklēja zemniekus krogū, sarunājās ar viņiem, deva katram roku un skubināja uz sapulcēm. Brāļu kustībai pievienojās arī daži pērminderi. Sajūsmā zemnieki stāstījuši, ka saderinoties un svinot kāzas ar Pestītāju. Kas bij reiz piekērušies lietai, tos nevarēja atraut ne ar labu, ne ļaunu. Āttiecības pret baznīcu bija spriegas. Ātzīmēti izteicieni, kā: „visi mācītāji ar savām grāmatām esot ellē“, viņi mācot tikai „galvas gudrību“, baznīca esot „grēku pirts“. No baznīcas piekritēju puses atkal dzirdēja dažādas baumas par brāļiem un māsām, it īpaši par pārrunām ar atsevišķām personām kambarī un ar tām sajstīto grēku izsūdzēšanu. Durvju priekšā nostādot sargus, iekšā „skūpstoties un visādi māžojoties“ (betreiben allerlei Gauklerei); bet citiem jāstāvot ārā pie sienas; to saucot par ceturtdaļstundu lūgšanu („verendel lūgšanu“). Notikuši bij arī dažādi murgošanas gadījumi, it īpaši blomēniešos: daudzināta tiek Bierņa meitas vājprātība un Dillītes dēla aplamības. Citi ģibuši, arī bērni, citi runājuši murgos utt. Mācītājs bij saklaušinājis arī, ka Mārsnēnos un Valmieras diakonātā pamesti bērni. Ar dažādiem pārmetumiem tomēr neko nevarot panākt: vācbrāļi atkratoties no šaubīgiem notikumiem un latvieši atbildot vienkārši: tie ir meli.

No latviešu brāļiem un māsām zināmi: smiltenešu Tīrum-Naužēna Bērtulis, Kažauča (Kaschohks) saimniece audēja un liekas arī pērminderis Viķeļa Reinis. Zauskas saiešanās noturēti arī mīlestības mielasti. Nepaklausīgos locekļus izslēdzot no kopības.

No Smiltenes, liekas, saņēmuši ierosinājumus pāris jaunekļu Palsmanes draudzē, kas turas pie brāļiem: mērēniešu Iežu (Oese) Jēkobs un Jānis. Pēc mācītāja liecības viņi sākuši čaklāk un kārtīgāk nākt baznīcā, dzīvāk piedalījušies ķāfēchizācijā, turējuši mājās ar savējiem pātarus un arī savā tikumiskā dzīvē tapuši citiem par krietniem paraugiem, pānesdami labprāt arī nīcīgāšanu (Ber. d. Past. II, 121. lp.). Kad majors f. Albedylls ieguva Palsmani par dzimtu, radās še jaunas iespējas.

Trikātas draudzē jau 1739. g. pārgājusi kustības liesma no Valmieras (sk. augšā 526. lp.), bet vietējie apstākļi bij diezgan nelabvēlīgi. Galveno muīžu bij ķeizariene Katrīna I. atdāvinājusi Vidzemes brunniecībai, kas to iznomāja tālāk. Blakus muīža Lipskalns bij kādu laiku f. Albedylla rīcībā, bet tur pagaidām nekas nav atzīmēts. 1740. g. vīzītācijas protokolā vēl nav nekādu ziņu par brāļu darbību, kas izskaidrojams gan arī ar to, ka mācītājs G. J. f. Dīcs vīzītācijas laikā bij nodzīvojis Trikātā tikko vienu gadu. Vēlākais četrdesmito gadu sākumā būs jālēzē plānēniešu iepazīšanās ar brāļu mācību Mārsnēnos⁴⁹. Mācītājs Dīcs gan bij Hallē studējis, bet, liekas, turējās savrup no pārējiem halliešiem Vidzemē. Viņa garais 1742. g. 28. jūlijā datētais ziņojums viscaur polemizē ar hernhūtismu un Cincendorfa, kā arī Barlacha izteicieniem un rīcību, bet tiešu ziņu par brāļu draudzes panākumiem Trikātā tur maz. Viņš aizrāda, ka brāļi „atņemot krietnākos no viņu mācītāju krūtīm“, ka tiklab atsevišķas personas, kā arī veselas ģimenes tiekoš ievilkta Valmieras kustībā. Tā kādu laulātu pāri brenguliešu stārasta mājās, kas mācītājam devuši daudz cerību, hernhūtieši ievilkuši savos tīklos; tagad sieva pārdodot hernhūtiešu grāmatīņas par 4 vērdiņiem gabalā. 1742. g. martā lūdzamajā dienā brāļu sūtņi no Valmieras ieradušies cempēniešu Ķervē un aicinājuši ļaudis uz brāļu draudzi Valmierā, aizrādīdami, ka viņi līdz šim lietojuši „sapuvušus rakstus“ un mācības grāmatas. Par Valmieru Dīcs izsakās, ka liekoties, it kā tur gribētu nodibināt īpašu hernhūtisku direktoriju, mazākais pār Latviju. Pie Jērkalna turējās vecbrenģulieši — Daudzis, Silgailis, Tile un Jaunvāles Kaža („Rašfe“). — Liels skaits Trikātas draudzes locekļu turējās arī pie Mārsnēnu saiešanas, kur bij reģistrēts, piem., viens otrs Bāliņa, Laidņa, Lauža, Mežciema, Naudieša, Sēņa mājas iedzīvotājs.

Dīkļu mācītājs un Maītišu adjunkts G. Gotšeds (sk. augšā 134. un 196. lp.) bij labu laiku turējies sāņus no brāļiem, bet tad, ierodoties apmeklēt Jaunburtņieku brīvzemnieka Zemesles Jāņa mājas, bij no viņa dabūjis tuvākas ziņas par brāļu mācību un iepazīšies ar dažiem atmodinātiem viņa mājas ļaudīm. Iebraucis Valmierā uz padevības zvērastu ķeizarienei Elizabetei, viņš apmeklēja Jērkalnu, kur Buntebarta runa savaldzināja viņu. Saruna ar prāvestu Brūninku piedeva viņa at-

modai galīgu raksturu, un sajūsma par brāļiem beidzās ar viņa uzņemšanu brāļu draudzē. Celsmes stundās ar savas draudzes locekļiem viņš tagad uzstājās brāļu garā un dziedāja brāļu dziesmas,

Zēmeles īpašnieki bij ieguvuši brīvību Zviedrijas ķēniņa Kārļa XII. laikā. 18. gs. četrdesmitajos gados Zemelē dzīvoja kādas 40 dvēseles, un tā tapa par redzamu viduspunktu brāļu draudzes kustībā Burtnieku virzienā. Zēmeles Mārcis un Pēteris bij dedzīgi sludinātāji, kas uzstādamies ar lielu noteiktību un asumu pret Burtnieku mācītāju M. F. Förhöfu, centās dabūt viņa draudzes locekļus pie brāļiem. Bet viņiem gadījās arī pašu zemnieku vidū dedzīgi pretinieki, kā Vākšenu Liberts, kas aizstāvēja baznīcas uzskatus par bībeli un katķismu.

Förhöfs no savas puses ziņoja Virskonsistorijai, ka viņš sargājies ielaisties sarunās ar brāļiem, lai viņam nepieliptu viņu maldu mācības, bet brāļi no savas puses neesot likuši viņu mierā. Brāļu ierosinātā kustība lauzās iekšā arī Burtnieku draudzē, vispirms Zvārtes muižā, kas piederēja f. Hallarta kundzei. Justs Eskuchs noturēja vairākkārt atklātas sapulces pie Zvārtes zemniekiem — Stiekas, Limbes un Vilka (Steecke, Limbe, Wilcke), un uz tām ieradās, zināms, nevien Zvārtes, bet arī kaimiņu muižu zemnieki; sapulces notikušas arī naktīs. Zvārtenieši sūtīja bērnus Valmiermuižas skolā, kurās zemnieku skolotāji — Krišjānis, Antīna Dāvids un Mērnika Ānsis turējās pie brāļiem; un arī tādā ceļā zvārtenieši pakļāvās brāļu ietekmei. Neitrūkst no citiem pagastiem arī dedzīgu Jēra kalna apmeklētāju, it īpaši starp sievietēm, piem. Sveiķeles Jānis ar savu Mari, Lukstiņa Tenis, Labrenča muižas Marieta, Lizdēnu Svākas Marieta un Zibeņa Anna (Ber. d. Past. II, 85.—90. lp.). Parastā saiešanas vieta bij Zilāps.

Vispār Zēmeļu ģimenes ierosinātajā kustībā, liekas, stiprāk nekā citur uzsvērtā pretestība pret baznīcu un tās darbiniekiem kā kungu lietu. Förhöfs zin stāstīt nevien, ka Zēmeles Mārcis salīdzinājis bībeles lietošanu baznīcā ar salmu un rugāju kulšanu un zobojies par katķisma pātaru mācīšanos, bet arī uzsvēris, ka kungs un mācītājs esot tikai laicīgi priekšnieki (Welt-Obersten), kam neesot jāklausa, un atklāti licis pateikt Förhöfam, ka viņš esot krāpnieks, kas vedot ļaudis pie velna ellē. Ar zēmeliešiem laikam bijis sakarā arī Dronas

Mārcis, kuŗa rupjais izteiciens atstāstīts jau augšā (sk. 504. lp.). — Izmeklēšanas komisijas priekšā 1743. g. Zēmeles Mārcis un Pēteris gan neatzina viņiem piedēvētos asos izteicienus par pareizi atstāstītiem un mīkstināja tos, bet viņu sūdzētāji arī neatlaidās. Zvērēt attaisnošanās zvērstu Pēteris neuzņēmas. — Dronas Mārcis atzinās par vainīgu, bet aizbildinājās, ka bijis toreiz iedzēris un tagad nožēlojot teiktos vārdus (Protokolla II, 1138. ss. un 1148. s. lp.).

Gotšeda spriedums par Zēmeles Jāni ir atzinīgs: viņš tēlo Jāni kā pilnīgi sev līdzvērtīgu sarunas biedru, kas esot iedūris dzelonī viņa sirdī saviem vārdiem: „Jūsu mācība ir laba“, jo viņam labu laiku bijis jādomā par vārdos neizteikto turpinājumu: „Bet Pestītāju jūs vēl nepazīstat“⁵⁰.

Umurgas draudzes mācītājs G. J. Maijs labvēlīgi atsaucās par īstajiem bohēmiešu brāļiem, bet atrada pie latviešu brāļiem dažas negatīvas puses: katēchizācijas necienīšanu, diezgan nepareizus mācības jēdzienus, pie dažiem arī ārkārtēju lepnumu un iedomību. Bet viņa pietiskais darbības veids bij sagatavojis ceļu brāļu draudzes kustībai. Straupes brāļu kustības paraugs pievilka arī Umurgas draudzes locekļus; tie robeķieši, kas bij pieskaitīti Umurgai, droši vien dabūja mājieumus brāļu labā arī no sava dzimtskunga f. Patkula un viņa muižā dzīvojošiem brāļiem (sk. augšā 542. lp.). Tā radās latviešu brāļi un māsas vainižniekos, robeķiešos, Ruckas muižas tiesā, Kaijciemā. Tie nu gāja uz Straupes baznīcu un turienes brāļu saiešanās, bet atrāvās no pašu baznīcas, kur mācītājs neturēja īpašas sapulces. Robeķiešu jaunā paaudze un saimes ļaudis pulcējās uz savu roku naktīs te vienā, te otrā vietā un turēja celsmes stundas līdz rīta pusei (Ber. d. Past. II, 114.—116. lp.).

Virzienā uz rietumiem brāļu draudzes kustība drīz aizsniedza jau jūrmalu, kur Skultē (Schulzenhof) radās pulciņš piekritēju. Starpnieki bija atkal straupieši, kuŗu ģeogrāfiskais stāvoklis bij tāds, ka pienāca ļaudis no deviņām draudzēm („über 9 Kirchspiele mit herbeykommen“, kā Sprekelsens raksta). Arī vēl 1749. g. straupieši, braukdami uz jūrmalu iepirkti reņģes, apkopa turienes brāļus⁵¹.

Uz dienvidiem kustības izstarojumi vērojami Siguldas draudzē. Sākot ar 1740. g. daži turienes zemnieki un zemnie-

ces apmeklē brāļu saiešanas Valmierā, Straupē un Liepā, — pēc mācītāja Ticmaņa domām, aiz ziņkāres. Siguldiešu Žakaru saimnieces Annas dēlam Mārtiņam Valmierā iedota maza brāļu dziesmu grāmatiņa (sk. augšā 343. lp.), kur kādas dziesmas tekstā bieži atkārtotie vārdi „Jērs, ak jērs“ esot bijuši mājiniekiem par īgnumu. Paltmaliešu Blodziņu Jānis sūta savu 12 gadus veco meitu Babu un 10 gadus veco dēlu Juri uz Liepu skolā, jo viņam liepēniešos radi un draugi; katkisma vietā tur mācoties visādus pantīņus. Lejasmuižņieka saimnieka sieva Ieva apmeklē Straupes saiešanas. Kalnanamdena Pēterļa padēls Pēteris, apmeklēdams saiešanas Straupē un Valmierā, tapis grūtsirdīgs un sācis šaubīties par Dieva žēlastību.

Atsevišķi stāv atmodas kustība Dolē, kas bij 1739. g. atnākušā mācītāja Zilmaņa panākums. Ar Valmieras brāļiem viņš bij izšķīries ar zināmām domu starpībām, starp citu, liekas, savas precības dēļ. Ģenerālsuperintendents Fišers, kam Zilmanis jau 1739. g. bij ziņojis par Valmieras atmodas kustību, izrādīja viņam lielu pretimnākšanu, pielaizdams viņu par zemes baznīcas mācītāju ar brāļu draudzes ordināciju. No viņa prasīja tikai, Blaufūsam un Löderam klātiesot, svinīgu solījumu ievērot Vidzemē spēkā esošos baznīclikumus. Doles draudzes atmodas kustību Zilmanis vadīja un organizēja pēc pazīstamā brāļu draudzes parauga, bet izvairījās no tieša brāļu atbalsta. Zināmos sakaros ar Valmieru viņš gan palika. No Jērkalna viņš saņēma brāļu draudzes dziesmu grāmatas izdalīšanai ļaudīm. Uz Valmieras semināru, laikam ar viņa ieteikumu, Ķekavas muižturis Beverts aizsūtīja Kalnavēbera (Jāņa?) Krišjāni mācībā. Jo cieši sakari viņam gan liekas bijuši ar mācītāju Blaufūsu Rīgā, kas ieradās Dolē un uzstājās sapulcēs tiklab mācītājmuižā, kā arī zemnieku mājās. Vēl esot vairāk reizes sludinājis Dolē arī kāds balbieris Kōlers no Rīgas, bet Zilmanis noliedz sakarus ar viņu. Vispār viņš neatzīst, ka Dolē būtu radusies brāļu draudze un pastāvētu brāļu iekārta, bet runā tikai par līdzīgām parādībām.

Atmodinātie dolēnieši sanāca uz sapulcēm mācītājmuižā jeb skolā — vasaru svētdienās, bet ziemu sestdienas vakaros. Dziedāja brāļu dziesmas, mācītājs lasīja bībeli un izskaidroja lasīto, lūdza kopā Dievu, nometušies ceļos. Lai labāk varētu uzturēt ar visiem sakarus, tad noorganizēja arī vēl šaurākas

sapulces zināmās dienās dažādās vietās draudzē. Sākumā sa-
nākuši katru dienu, bet vēlāk divas reizes nedēļā. Sapulces
pēc iespējas apmeklēja un turēja pats mācītājs, it īpaši tās,
kas notika Zirņusaliešos trešdienās priekš vai pēc pus-
dienas; bet parasti ar mācītāja atļauju uzstājušies arī citi,
kuŗus viņš atzinis par pamatīgākiem, un „mēģinājuši stipri-
nāt viens otru gādībā par dvēseli. Arī mācītājam neesot klāt,
sapulces vadītāji lasīja bībeli un tad „izsacīja“ lasītā saturu.
Ja vadītāji paši neprata lasīt, tad teica dziesmas vārdus no
galvas, bet bībeli viņu vietā lasīja kāds grāmatnieks. Šādas
celsmes stundas turētas pie Ķekavas Kalnavēbera Jāņa otr-
dienās un piektdienās pa vakariem apm. kopš 1740. g. Mā-
cītājs iekārtojais arī uzraudzību par atsevišķiem atmodinātiem,
lai novērotu, vai nenotiek kaut kāda apgrēcība. Sestdienās
visi uzraudzītāji un uzraudzītājas sapulcējās mācītājmuižā uz
ziņojumiem un apspriedēm. Te sapulces ieilgušas līdz četriem
rītā, bet parastās saiešanas turētas tikai vienu līdz divas stun-
das. — Uz dolēniešu sapulcēm ļaudis nākuši arī no Ķīšežera
apkārtnes, Pārdaugavas un pat no Kurzemes. Zilmanis kād-
reiz apmeklējis arī pie Baldones baznīcas savas draudzes lo-
cekļus, kas tur gājuši uz dievvārdiem (Protok. I, Doles lieta).
Uz atsevišķajām tuvākajām pārrunām Zilmanis mēdza aicināt un
pieņemt pa 2 personām reizē.

Doles paraugs un atsevišķu dolēniešu propaganda spiedās
iekšā arī kaimiņu draudzēs. Mangaliešu Langaciema Brēžu Mi-
ķeļa (Brehdes Mikkelis) dēls Jēkabs bij aizbēdzis no mā-
jām un kalpoja pie Zilmaņa Dolē, turēdams saiešanas un uz-
stādamies tur pats ar runām. Bet pie saviem piederīgiem man-
galiešos, kas piederēja pie Daugavgrīvas draudzes, viņam,
liekas, nav bijuši lieli panākumi, tāpat arī citu Doles zem-
nieku skubinājumiem savu radu vidū. Kāda Suntažu bēgļa
Andreja dēls Miķelis bij kādu laiku kalpojais Doles Jaunzem-
jos pie audēja Jāņa un iemācījies amatu. Kopā ar tēvu, kas
bij aizbēdzis uz Kurzemi, viņu 1741. g. atveda atpakaļ Sun-
tažu draudzē. Gadus 20 vecais jauneklis bij Dolē „atmodi-
nāts“ un griezās pie Suntažu mācītāja L. Kleinhempela pēc
atbalsta, lai stātos sakarā ar kādām šejienes „atmodinātām“
dvēselēm. Mācītāja aizrādījumi viņam nebij pa prātam, it se-
višķi Dolē kopā baudītais sv. vakarēdiens pievilka viņu, un

viņš kopā ar diviem brāļiem aizbēga atkal uz Doli. Viņš bij bijis arī pie Blaufūsa Rīgā un sūdzējies par sava tēva un citu suntažnieku bezdievību. Blaufūss bij nodomājis dot apdāvinātajam jaunēklim iespēju pamācīties Valmierā, bet neuzdrošinājās runāt ar viņa dzimtskungu „šāda dumpinieka“ dēļ. Tālāku ziņu trūkst (Ber. d. Past. II, 25. ss. un 71. ss. l.).

Daži Biķeru draudzes zemnieki, kas turējās pie Ādažiem, kā Staņņa Jānis un Ots ar sievām, Ģizes pusmuižnieks Andrejs un Kuplastes Ānša sieva Dārte griezās 1741. g. septembrī (Domin. XI. p. Trin.) pie Ādažu mācītāja Bergmaņa ar lūgumu iekārtot viņiem īpašas celsmes stundas. Mācītājs esot kādas nedēļas turējis viņiem bībeles stundas mācītājmuižā, bet tad pārcēlis tās uz ģērbkambari. Kad mācītāju lūguši iemācīt kādu dziesmu, viņš ņēmis to no Rīgas dziesmu grāmatas, bet tas klausītājiem neesot paticis. Beidzot minētie klausītāji piegriezās Rīgas un Doles saiešanām: brauca uz turieni sestdienas vakaros vai svētdienās un atgriezās nedēļas sākumā. Viņi uzņemtī vēlāk brāļu draudzē Dolē. (Ber. d. Past. II, 15. s. l.; Protokolla I, Doles lieta 217. ss. l.).

No Ikšķiles un Salaspils draudzes mācītāja J. Chr. Dunkana ziņojuma redzams, ka viņam diezgan daudz rūpju sagādājis kāds vīrs Zviedru (?) Indriķis (Swedre Indrik), kas no Valmieras bij ieradies pie Ikšķiles skolotāja Konrāda Raufa un uzdevies par Valmierā atgrieztu un atdzimušu cilvēku un sludinājis savu mācību arī citiem. Viņš apmeties vēlāk Doles mācītājmuižā un 1742. g. gavēņa laikā sācis sludināt ļaudīm Salaspils krogū. Kad mācītājs viņu mēģināja pārliecināt nemusināt ļaudis un beidzot pat draudēja apsūdzēt priekšniecībai, Indriķis rādījies izbijies un lūdzis lēnā balsī piedošanu. Turkalna muižas turētājs vecākais Michaels Kesters atsūtījis 1742. g. pūpolu svētdienā pie mācītāja savu sulaini Hermani Pēnu (Pehn), lai novērstu viņu no sajūsmas par sapulcēm Dolē un citur; mācītājam izdevies arī no viņa dabūt solījumu, ka viņš vairs neapmeklēšot preflikumīgas sapulces (Ber. d. Past. II, 45—49. l.; Protokolla I, papildinājums pie Doles lietas).

Tā Valmieras atmodas dzirksteles sprēgā dažādās Vidzemes latviešu draudzēs. Hernhūtes sūtņi ir tās aizdedzinājuši. Latvieši prot viņus cienīt. Tautas mute, runājot par Jēra kalna darbiniekiem, sauc viņus par „svētajiem kalnā“, par „svētiem

mācītājiem un praviešiem“. Viņus uzskata par īstiem Dieva sūtītiem tulkiem, kas rāda patieso ceļu uz debesīm. Viņi ir „vecākie brāļi“, kas „notur mācību“. Viņu rīkojumi stāv pāri visu citu priekšnieku prasībām, lai tie būtu cik augsti būdami. „Viņi mums piekodināja, mums tur jāiet“, tā atbild mācītājam Stauvem Kājiņu saimnieka Jēča dēls Juris un Lielgalvja Anša dēls Ansis (sk. augšā 550. lp.), kad viņš tiem noprasīja, vai „vecākais brālis“ stāvoť pāri augstai priekšniecībai. Un nekādas grūtības, nekādi draudi nevar atturēt tos, kas iesākuši jaunās gaitas. Lubert-rencēnu muižas meīta Anna atbild savam kungam: „Sirds dzina mani, man nebij miera, man bij jāiet“ (t. i. pie Gavēņa Āndža uz Vaitiņiem, sk. 550. lp.). Un šo gaitu mērķis ir Jēra kalns, Liepa, arī Straupe, Mārsnēni, un pašu vietējās saiešanas, bet nolūks: „meklēt Kungu Jēzu“, jeb „meklēt Pestītāju“.

Tās ir jaunās meldijas, kas ieskanējušās latviešu zemnieku sirdīs. Viņi mēģina dziedāt jaunu dziesmu, viņiem vēl trūkst bieži vārdu, no viņu lūpām atskan nevarīga šļupstēšana, kas liekas piedauzīga baznīcas teologiem, bet viņi dara, kā prot. Tikai klusēt viņiem vairs nav iespējams, jo sirds sākusī runāt.

No mācītājiem brāļu pusē turējās H. Baumanis Liezerē, kas 24./13. IV. 1743. likās uzņemties par brāļu draudzes locekli, J. J. Grüners Krimuldā, Chr. D. Lencs Dzērbenē un Drustos; bet viņu draudzēs nebij kustības zemniekos. Arī L. Meijs Cēsīs at laiku ir tapis labs brāļu draugs.

Rīgā pirmajās atmodināto sanāksmēs Jēkaba baznīcas mācītāja Haumaņa un viņa pēcnācēja Hēlinga vadībā latvieši nepiedalījās. Blaufūsam atnākot 1738. g., kustība pieauga, pie kam sākumā arī Lōders atbalstīja viņu. Blaufūss sadalīja atmodinātos vāciešus pa dzimumiem un lūdza gan pats tieši, gan ar Dāvida starpniecību palīgus no Hernhūtes. Vēlākais 1740. g. pavasarī viņš pats tapa uzņemts brāļu draudzē un kādā 12./1. maijā datētā vēstulē „dārgajai Jēra draudzei“ jau parakstījies kā tās loceklis. Tai pašā gadā arī apmetās Rīgā no Hernhūtes atnākušais brālis, cimdū taisītājs un kažoknieks A. Zimchens ar sievu un uzsāka darboties turienes atmodināto vidū. Liekas, Blaufūss pats vairāk nodevies neprecētājiem, bet Zimcheni darbojušies precēto pulciņos. Arī Chr. Dāvids ir apmeklējis Blaufūsu un atkal par jaunu uzmundrinājies. Kad Lō-

ders sākot ar 1742. g. arvien vairāk atrāvās no brāļiem, Blaufūsam nācās uzņemties viņa izpildītos starpniecības pienākumus.

Ar latviešiem Blaufūss nāca sakarā ar „priekšniecības noteikto celsmes stundu ar cietumniekiem“. Latvieši no Jāņa baznīcas draudzes, novērodami pie Blaufūsa ievestos cietumniekus, ieinteresējās par šīm īpatnējām celsmes stundām un sāka spiesties tur iekšā. Viņi griezās pie Blaufūsa ar sirsnīgu lūgumu noturēt arī viņiem stundas un, sazinājies ar viņu mācītāju Elversu, viņš uzsāka tās vispirms istabā, bet, rodoties vajadzībai pēc plašākām telpām, kur varētu sasēdināt vīriešus un sievietes par sevi, pārcēla sanāksmes uz bēniņiem. Arī Fr. Just. Brūninks, Buntebarts, Sprekelsens un daži citi Hernhūtes brāļi runājuši šais sapulcēs, kas notikušas svētdienas rītos starp latviešu un vācu dievvārdiem, no desmitiem līdz vienpadsmitiem. Ir ziņas, ka vēlāk pats Elverss vēlējies, lai brāļi strādātu viņa draudzes latviešu vidū.

Arī Pārdaugavas latviešos (Jāņa vai Daugavgrīvas draudzē?) bij radušās pastiprinātas garīgas intereses. Kustības sākumi nav zināmi. Tās vadonis bija mastu brāķeris Šteinhauers, pārticis cilvēks, kas 1740. g. pieņēma saviem bērniem par mājskolotāju studentu Ūrtelu, kas agrāk bij kalpojis pie Delabariem Ērgemes draudzē. 1742. g. septembrī Šteinhauera pulciņā skaitījās kādi 50 cilvēki. Krīgelšteins, ieradies Rīgā kopā ar grāfieni Cincendorfu, apmeklēja atmodinātos pārdaugaviešus, bet Šteinhauers ieradās 21. septembrī (j. st.) pie grāfienes un apveicināja viņu atmodināto latviešu vārdā. Šteinhaueram palīdzēja kāds Hernhūtē bijis akls mūzikants Dūtchens jeb Dūtgens. — Ūrtels starp citu bij dabūjis atļauju sprediķot un kādas reizes uzstājies Zīlmaņa vietā Dolē.

Šteinhauers ir bijis sakarā ar Elversu un Blaufūsu. Elverss bij ieteicis viņam Ūrtelu un sekojis viņa darbībai. Pēc viņa aizrādījuma sanāksmes izaugušas no Ūrtela katechēsēm ar Šteinhauera zēniem, kurās sākuši piedalīties vecāki, saime un kaimiņi. Uz celsmi Ūrtelam nemaz neesot bijis dāvanu, 1743. g. viņš jau arī miris. Šteinhauers pats turējis lūgšanas un lasījis bībeli. Elverss atzīstas, ka arī pats apmeklējis šīs sanāksmes un nav tur atradis neko piedauzīgu. Arī Blaufūsam ir bijuši ar Šteinhaueru sakari: viņš tam piegādājis herrhūtiešu rakstus un dziesmas, kā arī apmeklējis sapulces.

Atsevišķu sapulču dalībnieku skaitu Blaufüss uzdod 20—70 personas. Kopā mēdza sanākt vakaros. Vēl zināmi dalībnieku vārdi — Krastiņš un Raņķis (Raņķe). Šteinhaueram, liekas, bijuši sakari nevien ar Doli, bet arī ar citiem apvidiem.

Vidzemes brāļu draudzes kustības vadītājiem Šteinhauera rīcība nebij īsti pa prātam. Nepatika viņa mājas iekārta un dzīve („d. Beschaffenheit seines Hauses und d. Handel und Wandel darin“), kas, varbūt, likās hernihūtiešiem pārāk laicīga. Bifers kādā 8. I. 1743. Valmiermuižā datētā vēstulē uzrunā Šteinhaueru „mans mīļais Šteinhauera kungs“, pārmet viņam, ka neejot kopā ar pašu draudzes mācītāju un mācītāju Blaufūsu un biedina dibināt atsevišķu draudzi. Kādā vēstulē Krīgelšteinam (dat. 20. I. 1743) viņš izsakās, ka Šteinhauers ejot par tālu un varētu dot pilsētas konsistorijai iemeslus iejaukties. Šteinhauera pulciņš pastāvēja vēl 1749. g.; tam pievienojās arī dolēnieši, kad Zilmanis sāka raisīties valā no ievadītās kustības. Sk. arī Trīnas vēstuli, augšā 351. s. lp.

Pie Šteinhauera un viņa pulciņa, kuŗa locekļi, mazākais pa daļai, nebij dzimts cilvēki, novērojama līdzīga nosvēršanās no vācu kungiem kā pie Zēmeles pulciņa (sk. augšā 555. lp.)⁵³.

6. Četras latviešu brāļu draudzes. Brāļu draudzes kustība iesakņojās Vidzemē, kad vēl vispār nebij galīgi noskaidrojies brāļu draudzes tiesiskais stāvoklis, kā arī izveidojušies mācības principi un dievkalpojumu parašas. Tas atsaucās nelabvēlīgi arī uz latviešu brāļu draudzes sākumiem.

Pats Cincendorfs jau nebij sistēmatisks domātājs, bet sajūsmas cilvēks, un viņa vienkāršie līdzdarbinieki un Hernhūtes sūtņi amatnieki nemaz nepārzināja formālo baznīcas mācību un nedomāja par to ne savās runās, ne rīcībā. Vēl mazāk interesējās par baznīcu un viņas mācības skaidrību latviešu brāļi un māsas, un tā drīz vien parādījās uz āru dažādas nesaskaņas ar baznīcu, sevišķi tur, kur mācītāji bij brāļu pretinieki. Taču jo vārīgš jautājums bij Vidzemes beztiesiskajā zemnieku dzīvē draudžu pārvaldes un satversmes iekārta.

Hernhūtes brāļu draudzē toreiz pastāvēja viena blakus otram divas tendences. Moraviešu emigranti ticēš atjaunoš seno moraviešu brāļu draudzi kā atsevišķu baznīcu jeb ticības šķiru, bet citi, it īpaši pats Cincendorfs, mēģināja nodibināt brā-

līgu Jēzus draudzi, kas pastāvētu pāri tautībām un ticības šķirām... Brāļu sinodes laikā no 1739.—1745. g. daudz sprieda par attiecīgiem draudzes satversmes jautājumiem, un pa tam brāļu draudzes tiesiskais stāvoklis dažādās valstīs un atsevišķo draudžu attiecības pret zemes baznīcu bij izveidojušās diezgan dažādas. Bet abas augšā minētās puses sastapās prasībā pēc īpašiem celsmes pulciņiem; moraviešu draudžu iekārta ar laju (negarīdznieku) amatiem un pietisma prasība pulcināt atmodinātos īpašās vairāk vai mazāk noslēgtās celsmes stundās (sk. augšā 517. lp.) varēja novest pie līdzīgām praktiskām metodēm. Tikai stādot asi jautājumu par šo pulciņu atkarību vai neatkarību no zemes baznīcas draudzēm, katrs virziens deva citādu atbildi.

Hernhūtes draudze bij dibināta uz Cincendorfam piederošās bruņniecības muižas Bertelsdorfas zemes. Tā apgabala, Augšlauzicas (Oberlausitz), tiesiskā iekārta deva muižas īpašniekam plašas jūrisdikcijas tiesības arī baznīcas lietās, it īpaši amata personu izvēlē (Kirchenkollaraturrechte), un šo tiesību varā Cincendorfs varēja diezgan brīvi rīkoties, radot Hernhūtes draudzes satversmi, un to viņš arī bij darījis. Hernhūtes brāļu draudze bij Bertelsdorfas baznīcas draudzes sastāvdaļa. Bet vispār brāļu sinode Ebersdorfā 1739. g. bij pilnīgi noraidījusi prasību iekārtot brāļu draudzes luteriskās un reformētās zemēs pēc Hernhūtes jeb moraviešu brāļu parauga. Attiecoties uz atmodinātājiem Baltijā, Cincendorfs bij noteikti uzstājies pret hernhūtiskās iekārtas ieviešanu⁵⁴. Bet kaut kādā veidā taču bij jāgādā par atmodināto tālāko kopšanu, ja negribēja viņus atstāt pilnīgi savā vaļā un varbūt atkal zaudēt, un tas bez pulcināšanas un organizēšanas nebija iespējams (sk. piem. Brūninka un Sprekelsena argumentāciju, Ber. d. Past. II, 5. un 80. lp.). Baznīcas likumi un tradīcijas Baltijā nenorādīja nekādas iespējas šai ziņā, un tāpēc vairāki pietistiski noskaņoti mācītāji, kā Sprekelsens, Zilmanis, Brūninks, bij piegriezušies hernhūtiešu iekārtai kā vērtīgam paraugam speciālajai dvēseļu kopšanai. Brūninks pie tam visā nopietnībā sev stādīja jautājumu, cik tālu tāda iekārta būtu saskaņojama ar Vidzemes baznīcas satversmi, un sākumā neredzēja šādas iespējas; bet izeja bij jāatrod: „Es domāju šurp un turp, no kuņģienes nāk pretējais (atmodas gribai) iznākums

un kā varētu priekšlaikus pašos pamatos novērst to. Diezgan bij sprediķots, diezgan mēģināts ievadīt viņus ar atklātām liecībām un īpašām uzrunām pareizās tekās, bet ar visu to nekas neiznāca un neizdevās ierosināt viņus uz vēlamo labošanu, — kamēr brāļi un īpaši saruna ar mācītāju Biferu neroskaidroja man, ka vaina ir tikai tā, ka pie mums nevada individuāli katru aizkustināto un nav labas iekārtas, kas tiektos tikai uz iekšējo dzīvi un darbīgas kristietības veicināšanu.“ Viņš pārlicinājies arī, ka aizdomas pret brāļiem bijušas liekas, un viņi nemaz nedomājot par pilnīgu Hernhūtes atdarināšanu, bet gribot piemēroties šejienes apstākļiem (Ber. d. Past. II, 4. s. lp.). Turklāt jāievēro, ka pirmajās brāļu darbības vietās Latvijā bij viņiem nodrošināta muižas īpašnieku un turētāju labvēlība, un līdz ar to šejienes muižnieku jūrisdikcijas vara vietās deva kustības attīstībai vajadzīgo tiesisko pamatu, bet visvairs faktisko drošību. Jo, kur Vidzemē kāds kungs rīkoja ko savā muižā, — kas tur drīkstēja iejaukties, ja tas tieši neapdraudēja sabiedrisko mieru un pastāvošo kārtību? Bet tomēr bij vajadzīga entusiastiskā enerģiskā, pret cilvēku iecelto kārtību nevērīgā Bifera personība, lai Chr. Dāvida jau 1740. g. pavasarī paredzētā kopību (draudžu) iekārta sāktu veidoties arī īstenībā (sk. augšā 539. lp.). Bet iepriekš Bifers bij devis Brūninkam roku un solījumu, ka viss pasākums nenāks sadursmē ar Brūninka amata stāvokļa prasībām.

Igaunijā Bifers bij nodibinājis pirmās brāļu draudzes jau 1741. g., bet Latvijā šai gadā netika tālāk par pirmiem šķirošanas un organizēšanas sākumiem (sk. augšā 540. lp.). Pastāvēja jau atsevišķi dvēseļu kopšanas pulciņi, bet nebij vēl nekādas koporganizācijas, draudzes. Tikai tad, kad Bifers ieradās Valmierā trešo reizi 1742. g. aprīlī un dabūja prāvesta Brūninka uzaicinājumu sprediķot Valmieras baznīcā, lieta bij jau tiktāl izrunāta un sagatavota, ka viņš iedrošinājās likt priekšā izziņāt ar lozi Pestītāja gribu par kārtējās latviešu brāļu draudzes dibināšanu Valmierā. Atbilde bij pozitīva. 25./14. aprīlī šaurā konference, Brūninkam klāt esot, izvēlēja ar lozi 40 draudzes amatpersonas — 11 vīrus, 11 sievas, 9 puīšus un 9 meitas, un draudzes dienā otrajās lieldienās 30./19. aprīlī 1742. g. ievēda viņus amatā. Bifers iesvētīja vispirms, vecākos, uzlikdams viņiem rokas, Hadvigs tai pašā laikā un

veidā vecāko vietniekus; pēc tam nāca citu darbinieku rinda. Draudzes svētku otrā daļā jaunie vecākie jau turēja lūgšanas par draudzē uzņemamiem kandidātiem un pēc viņu uzņemšanas atkal par tiem, kas bij uzņemami kandidātos. Brāļu draudzes ziņotājs īpaši uzsvē, ka vecāku un viņu vietnieku amatam Pestītājs izvēlēties nevis tos, ko pirmos lika priekšā, bet citas — „vientiesīgas un klusas dvēseles“. Par laulāto brāļu vecāko tādā kārtā tapa kaugurietis Auškas Mārcis un par viņa vietnieku kocēnietis Cēļa Anšs, par laulāto māsu vecāko — kauguriešu Jēnes Anna un viņas vietnieci kauguriešu Gaides Kača, par puīšu brāļu vecāko valmieriešu Kuņģēla Jēkabs un viņa vietnieku kauguriešu Paūlēna (senrakstos: Pavulēna) Jēcis, bet par meitu māsu vecāko valmieriešu Pīlāta Maris un Muižas (t. i. Valmiermuižas) Līze.

Valmieras latviešu brāļu draudzei vajadzēja pēc pirmā nodoma palikt par visas kustības centru — par pirmo draudzi jeb mātes draudzi. Citur gribēja atstāt tikai zemākās vienības — klases jeb pulciņus, kas paliktu Valmieras draudzes vadībā. Pirmie saraksti min šādas amatpersonas, kas lielāko tiesu ir katrai kārtai (laulātiem brāļiem, laulātām māsām, puīšu brāļiem un puīšu māsām) savi: vecākie (jeb „vecākie brāļi“, „vecākās māsas“), viņu vietnieki, skolotāji (tikai vīriešu kārtas), palīgi („palīdzētāji“), uzraugi, paskubinātāji, slimnieku kopēji, kalpotāji. Latviešu nosaukumi tieši zināmi tikai dažiem amatiem un likti pēdīnās.

Draudzes augstākā instance bij vecāko konference („kum-parence“), kas sanāca pirmdienās mācītājmuižā un izšķīra jautājumus, par kuņiem nācās lozēt. Lozi vilka 1743. g. jau paši latviešu vecākie, bet visai labi viņiem šāds izlemšanas veids nav paticis, un Bīferam vajadzēja turēt 1743. g. februārī garāku runu, atsaucoties uz Vecās un Jaunās Derības piemēriem, lai pārliecinātu viņus par lozes nozīmi. — Palīgu konference notika trešdienās Jēra kalnā (?): tad sanāca kopā visi darbinieki, ziņoja un apspriedās par darbu klasēs un kārtās, kā arī par atsevišķu pulciņu locekļiem. Noturēja vēl arī vispārēju darbinieku konferenci, kas apsprieda praktisku mācības vielu. Sestdienas vakaros aicināja latviešu darbiniekus vēl uz īpašām „mācības ceturtdalstundām“, ko turēja vācbrāļi, un uz sakara stundu („Verbindungsstunde“). Draudzē uzņēma

ar lozi no īpašu kandidātu („gaidītāju“) vidus tāpat atkal izredzējās gaidītājus no „pulkiem“, kas nāca uz vispārīgajām sapulcēm. Šis 3 pakāpes atbilda augšā 540. lp. minētajām.

Svētdienās piecos no rīta turēja Jēra kalnā vispārīgu bībeles stundu, kur lasīja epistulu un pa starpām dziedāja kādus pantīņus. Tad sākās kārtu ceturtdaļstundas draudzes locekļiem. Pēc baznīcas dievvārdiem sanāca atkal uz draudzes stundu Jēra kalnā. Katrai klasei jeb pulciņam bij nedēļā viena mācības stunda, pēc tam ceturtdaļstundas „caurruņām“ ar atsevišķiem draudzes locekļiem un gaidītājiem, beidzot konference ar katru kārtu par sevi. — Brūninks bij pārliecināts, ka tāda metode dod katrai dvēselei īsto pamatu un stiprina tās ticību uz Jēzus vāšu nopelnu, bet pasargā no apmulsuma un atkrišanas. Baznīcas apmeklēšana ir ar to vairojusies, sakramenti tiek pienācīgi cienīti, katrs aroda darbs čakli un uzticīgi izpildīts.

Bīfers maija sākumā aizbrauca atpakaļ uz Rēveli, bet kad tur jūlijā izcēlās ap brāļu draudzi lieli nemieri, viņš ieradās atkal Valmiermuižā un vadīja tālāk draudzes satversmes izveidošanu. No 1743. g. marta līdz 1744. g. augustam tur uzturējās arī Ā. Ā. Fīrorts, atstājis savu vietu Rēvelē.

Straupē izredzējās amatpersonas 8. IX./28. VIII. 1742. g. Sprekelsens noturēja jau agrāk ar latviešu darbiniekiem un darbiniecēm katru nedēļu 2 sapulces mācītājmuižā, katru trešdienu un sestdienu; tur ziņoja par veikto darbu un apspriedās par turpmāko. 6. decembrī, ģenerālienei Hallartei un grāfienei Cincendorfai klāt esot, notika svinīga Straupes vecāko iesvētīšana Jēra kalnā: Bīfers uzlika rokas vīriešiem, grāfienes pavadone māsa Estere Grūnbeka — sievietēm. Vīru vecākais te bija Birzgaļu Miķelis un viņa vietnieks Vīboņu (Vīboda?) Jānis, sievu vecākā — Vīboņu Ānna un viņas vietniece Birzgaļu Baba, puīšu vecākais bij Birzgaļu Ānsis un viņa vietnieks Birzgaļu Pēteris, bet meitu vecākā Apiņu Maija un viņas vietniece Apiņu Līze — visi lielstraupieši.

Tad nāca Mārsnēnu un Liepas kārtā. 23./12. septembrī izredzēja darbiniekus Mārsnēnu draudzei. 6. oktobrī (j. st.?) Bīfers un Krīgelsteins devās iekārtot Liepas draudzi. Darbiniekus tai izredzēja 31./20. decembrī Valmieras mācītājmuižas konferencē un 24. decembrī pašā ziemsvētku vakarā Bī-

fers iesvētīja tos: Liepā min tikai priekšniekus, kalpotājus un palīgus, un jādodom arī Mārsnēnos bij tikai šādi amati. Liepā laulāto brāļu priekšnieki bija priekuliešu Podiņu Mārcis, raunēniešu (?) Medņa Anšs, Liepas Ložu Pēteris, veismaniešu Stīķenu Mārcis, striķiešu Cēļa Mārcis un spārēniešu Vaitiņu Jānis; laulāto māsu priekšnieces — liepēniešu Vagaļu Marieta, priekuliešu Lībānu (?) Trīne, liepēniešu Sigātu Anna; puīšu brāļu priekšnieki — priekuliešu Lībānu Ansis, liepēniešu Sigātu Bērtulis un veismaniešu Stīķenu Jānis, meitu māsu priekšnieces — liepēniešu Baižu Līze, priekuliešu Ceipu Anna un liepēniešu Stīpnieku Anna.

Liepas draudzes locekļu sarakstā, ko Heims iesniedza 1743. g. 16. maijā izmeklēšanas komisijai Valmierā, visi liepēnieši bij sadalīti sešās klasēs, laikam pēc apvidiem. Katrai klasei ir visas četras kārtas, un šo 24 vienību priekšgalā stāv katrai savs priekšnieks un viņa palīgs („palīdzētājs“), tikai pāris vienībām ir vienkārši darbinieki priekšgalā. Pirmās klases priekšnieki pa visām 4 kārtām ir Stīķenu Mārcis, Eicēna Maža, Bikara („Pikkere“) Jānis, Slaņķu Trīne, otrai — Podiņu Mārcis, Lībānu Trīne, Lībānu Anšs, Ceipu Anna, trešai klasei — Ložu Pēteris, Renča Baba, Laņģa Jēcis, Baižu Līze, ceturtai klasei — Medņa Anšs, Sigātu Anna, Sigāta Bērtulis, Sirlaku (Sil-laku) Kača, piektai klasei — Cēļa Mārcis, Grīviņu (Grihben) Maža, Pīcena (Pihzen) Jēkabs un Zibeņu (Silbena?) Baba; sestajā klasē ietelp tie, kas pieder Valmieras draudzei. Īpaši atzīmēti 14 locekļi no Āraišu draudzes ar Vaitiņu Jāni priekšgalā. (Protok. I, Fascic. Allegat., UU, 89.—96. lp.).

Tai pašai komisijai Tūrks iesniedza Mārsnēnu draudzes locekļu sarakstu. Vīru kārtas vecākais bij smilteniešu Vielēnu Pēteris, palīgs mārsnēnietis Junkuriņu Mārcis; sievu kārtas vecākā — smilteniete „Stuke“ Baba un palīdzē Ruķa? („Ruker“) Anna, puīšu kārtas vecākais — blomēnietis Viķeņa Jānis, palīgs — mārsnēnietis Žagatas Lauris, meitu kārtas vecākā — mārsnēniete Dēliņa Anna un viņas palīdzē — Dēliņa Maža. Kā jau šis saraksts rāda, Smiltenes draudze darbojās ciešā sakarā ar Mārsnēnu saiešanu. Mārsnēnos pieskaitīta arī laba tiesa Trikātas draudzes locekļu (Protok. turpat. WW, 107. ss, lp.).

Valmieras draudzei 1743. g. pēc Brūninka iesniegtā saraksta

izšķir vadībā šādus amatus: vecākie, palīdzētāji, priekšnieki, kalpotāji („apkopēji“?) un darbinieki. Amatpersonu skaits vīru kārtai 22, sievu kārtai 31, puīšu kārtai 22, meitu kārtai 19. Draudzē uzņemtas 14 personas no Matīšu draudzes, 8 no Burtnieku draudzes, 18 no Trikātas draudzes. No Zēmelēm draudzē skaitās 3 vīrieši un 4 sievietes.

Arī daži vācieši ir īpaši iesvētīti šejienes brāļu draudzes darbam. Tā 6. XII. 1742. Brūninks ar kundzi, Barlachs, Lūcija Heuchele un Zauzelins, bet 12. XII. Buntebarts savam šejienes liecības plānam (zu seinem hiesigen Zeugen-Plan)⁵⁵.

Tā paša gada sākumā ar f. Hallartes līdzekļiem iespieda Rēvelē lielāku dziesmu grāmatu ar 234 dziesmām „Kādas izlasītas garīgas, jaukas dziesmas... tām pēc savu mūžīgu izglābšanu meklēdamām dvēselēm“. Tauta to sauca par „Ortas grāmatīņu“.

Pēc 1743. g. izmeklēšanas komisijas datiem brāļu draudzes kustība bijusi tai laikā izplatījusies „pa daļai cik necik (einigermaßen), pa daļai pāri mēram (im Überfluss)“ divdesmit latviešu lauku draudzēs: Ādažu, Āraišu, Burtnieku, Cēsu, Daugavgrīvas, Doles, Dikļu, Dzērbenes, Gaujienas (Bvp 1748), Liezeres, Matīšu, Palsmanes, Piebalgas, Raunas, Rubenes, Smiltenes, Straupes, Trikātas, Umurgas un Valmieras.

Organizēto latviešu draudžu locekļu skaitu uzdeva 1743. g. apaļos skaitļos Valmierā 700, Straupē 800, Liepā un Jaunraunā 800, Mārsnēnos 400, pavisam 2300.

Doles draudzes locekļu skaitu Zilmanis uzdeva — 1 vācieti un ap 70 latviešu. Bet tas bij laikam ar nolūku zemu noteikts, jo ir bijušas veselas mājas, kas turējās pie draudzes, piem.: Kannenieki, Lejasbauři, Melnupji, Renceles utt.

Doles draudze kopā ar Šteinhauera pulciņu bij domājusi arī par savas saiešanas ēkas celšanu. Doles lietas izmeklēšanas laikā 1743. g. martā jau bij sagādāts būvmateriāls: Šteinhauers bij dāvājis 120 krietnus balķus un solīja vēl vairāk, paši brāļi bij saveduši pie Lejasbauřu Jēkaba 160 balķus un 50 spāres un citus būvkokus.

Arī Doles draudzē pastāv zināma iekārta. Pāri visiem cietiņiem uzraudzītājiem stāv katras kārtas priekšgalā savi vecākie. Vīru kārtai — Lejasbauřu („Leies Bauer“) Andrejs un Bikšu Pēteris; sievu kārtai — Lejasvēbera (jeb Pīļumiesta

„Pihlemeest“) Trīne, Kaļnavēbera Maija un Doles kalējiene Līze, puīšu kārtai — Lejasvēbera Viļums un Ķinnu Jānis, meitu kārtai — Lejasbauŗu Anna un Ilze. Pēc mātītāja paskaidrojuma meitu kārtā padota sievu kārtas priekšniecībai. Pēc paŗu zemnieku ziņām Lejasbauŗu Andrejs, Lejasvēbera Trīne un Lejasvēbera Viļums esot lielāki par citiem. Dolē notiek arī uzņemšana draudzē, dodot roku un skūpstu un aizlūdzoŗ Dievu. — Cik vērojams no nepilnīgajām ziņām, arī Šteinhauera pulciņā Rīgā ir 1743. g. sākusies satversmes un amatu ievēšana, bet līdz ar to arī bij radušās nesaskaņas un nemieri.

Blaufūss izskaidroja izmeklēšanas komisijai, ka Šteinhauers pēc Ūrtela nāves pats vadījis sapulces katru vakaru, pie kam netikvien dziedājis brāļu dziesmas un turējis lūgšanas (561. lpp.), „bet arī gan drusku runājis“. Par to viņš esot brīdinājis Šteinhaueru un mudinājis viņu rimties, bet ne viņš, ne arī citi latvieŗi neesot lāgā sapratuŗi, kāpēc „traucē viņu celsmi“. Šteinhauers tad braucis uz Valmieru un Blaufūss rakstījis Valmieras brāļu draudzes vadībai, lai tā biedinātu viņu sekot latvieŗu sacītāju paraugam. Ar to laikam arī izskaidrojamas 562. lpp. minētās Bīfera vēstules. Blaufūss, būdams februārī Valmierā, pārrunājis tur konferencē kādu pusstundu arī Rīgas dvēseļu kopšanas lietu. — Šāda īpaŗa uzmanība Rīgā izskaidrojama ar iesākuŗos brāļu vajāšanu un brāļu neatbalstīšanu valdības iestādēs. Pats par sevi saprotams, ka Pārdaugavas latvieŗiem šāda aizbildnība nebij patīkama, kaut gan Blaufūsa aizrādījumiem viņi neesot tieŗi pretojuŗies.

Katrai draudzei bij ik pa 4 nedēļām sava „draudzes diena“ (Gemeintag). Tos ievada lūgšana, tad lasa vēstules un ziņas no draudzes, runā par kādu bībeles pantu un pēc tam uzrunā uzņemamos gaidītājus un svinīgi uzņem viņus par draudzes locekļiem, apkampjot un skūpstot tos; lūgšana noslēdz pirmo daļu. Otrā daļā bij slēgta draudzes sapulce, kur pārrunāja draudzes lietas. Kas bij pārkāpuŗi draudzes noteikumus, tos izslēdza uz visiem laikiem vai noteiktu laiku no draudzes vai no attiecīgām stundām. Labprāt un daudz dziedāja. Draudzes svētkiem mēdza pievienoties arī sv. vakarēdiens un kāju mazgāšana. Jēra kalnā mīlestības mielastu mēdza dot ģenerāliene, bet citur ēdienu un dzērienus laikam sanesa paŗi daļbnieki. — Mārsnēnos draudzes dienu svinēja nedēļu pēc

Jēra kalna svētkiem. Mīlestības mielastu sauca par „brāļu maltīti“.

Par straujo pieaugumu liecina ziņa, ka draudzes dienā Jaunraunas rijā 1743. g. 29. janvārī uzņemti 170 jauni draudzes locekļi. Jēra kalnā parastais ikreizējais pieaugums bija ap 50 personu.

Ievestas bij arī īpašas dziedāšanas stundas (ar lasījumiem pa starpām). Tā saukto pielūgšanu un mīlestības skūpstu vācbrāļi izdarīja tikai savā vidū, lai nedotu ļaudīm iemeslus pārpratumiem. Pielūgšana un dziedāšanas stundas bij arī parastas Valmiermuižā pie Hallartes. Hernhūtiešu sv. vakarēdiens bij latviešiem pieejams, liekas, tikai kā viesiem. Jēra kalnā latviešu draudzes dievgalds gan atzīmēts 25. XI. 1742. Vācbrāļi savukārt neatrāvās iet ar saviem kungiem kopā pie dievgalda baznīcā. Drīz ieviesās latviešu brāļu vidū paraša sastādīt īpašas dievgalda kopas, kas pēc nopietnas sagatavošanas gāja reizē baznīcā pie grēksūdzes un sv. vakarēdiena. Pirmo reizi izvēlēja ar lozi šādu kopu Valmierā 1742. g. 6. oktobrī un 14. datumā izvēlētie 117 brāļi un māsas gāja kopā baznīcā pie dievgalda. Nākošā gada 8. janvārī viņiem pievienoja ar lozi vēl 30 citus.

Draudžu satversme nesa sev līdz arī stingru disciplīnu. Katrs atsevišķs cilvēks bij likts visai draudzei pie sirds. Viņa palīdzēja tam iet pašam ar sevi tiesā, rādīja viņam kristīgu dzīves ideālu un atbalstīja ar pamudinājumiem un padomiem dziņā pēc šā ideāla. Viņa neatlaidās no tā arī tad, ja viņš nespēja vai negribēja šam ideālam sekot. „Ja vienā vai otrā atrodas neskaidras dziņas un pārkāpumi, lai nu tas būtu pret Dievu jeb pret kungiem, jeb vecākiem un priekšniekiem jeb vispār pret citiem cilvēkiem, tad viņiem atgādina un viņus pārlicina pēc mūsu Pestītāja norādītām pakāpēm un izšķirībām, sk. Mat. ev. 18, 15 ss. Ja viņi pieņem to, tad tas viņiem noder vēlreiz toties jo žīglākam vienreiz uzsāktās kristietības gaitas turpinājumam. Bet ja nevar novērot nekādu zemošanos (Beugung), tad tādus pēc dažiem atkārtotiem atgādījumiem atlaiž no ciešākās kopības uz kādu laiku, tomēr seko viņiem un, turot acu priekšā Jēzus Kristus dārgo salīdzināšanu, skubina un vilina viņus uz skaidru sirds prātu iekš Kristus. Bet tiklīdz var uz viņiem pajauties, tad atkal labprāt

uzņem viņus dzīvo Jēzus Kristus locekļu ciešākajā kopībā. Un viss tas notiek brīvprātīgi un bez ārēja spiediena un apkauņojuma“ (Sprekelsena raksturojums, Ber. d. Past. II, 82. s. lp.). Šāda brālīga kopīga uzraudzība, atgādināšana un sodīšana nevarēja izlietot savā labā ārējās varas atbalstu un turējās tikai iekšējā tikumiskā kopapziņā, kuŗas nozīmi pastiprināja gan brāļu draudzes lielā pašapziņa, ka viņa dod drošas izredzes uz mūžīgu dzīvību, turpretim katram, kas paliek ārpusē vai tiek izslēgts, draudē pazudināšana. Jāliecina, ka brāļiem pirmajos laikos arī netrūka īstas tikumiskas sirdsapziņas, kas gāja savu ceļu, neskatoties ne pa labi, ne pa kreisi. Tā 1743. g. 7. februārī Valmieras draudze sprieda tiesu par Pīlāta Mari, meitu māsu kārtas vecāko māsu, jo viņa bij ar dažādām runām apgrēkojusies pret savu kārtu. Viņu izslēdza no vecāko konferences un dievgalda kopības, bet tad „Pestītājs (loze) atkal iestājās par viņu“: viņa tika atkal uzņemta atpakaļ savā amatā un pazemojās. Arī citi dabūja izjust ap to laiku pie sevi izslēgšanas sodu. Vispār brāļu draudze, lietojot atstādīšanu vai izslēgšanu, nav toreiz skafījusies uz personu un tās patīku. Ja loze bij izkritusi par izslēgšanu, tad tas bij jāizpilda; ja tā nebij par izslēgšanu, tad vēl vienmēr palika vieta evaņģeliskai brālīgai pamācībai.

Ciktāl brāļu draudzes darbība tiecās aizķert latviešu zemnieku dzīvi, par to liecina tie nedaudzie uzglabājušies dati, kas atklāj dažādu apspriežu pārrunas konkrētos sīkumos. 1743. g. 27. februārī notika konference Mārsnēnos. Tur runāja nevien par ticības dzīves jautājumiem, bet ierosināja arī dažādus tīri praktiskus saimnieciskus jautājumus, kā: uzmanīgu apiešanos ar uguni, lietoties gulēt, un laternu ievēšanu, lai vairs nebūtu, ēdinot zirgus, jāņem skals mutē, kā to kalpi mēdzot darīt. Apspriedās arī par to, ka bērni sadedzinās pie ugunskura, un ieteica uzcelt no dēļiem kādu iežogojumu, lai viņi netiktu ugunij klāt. Plaši pārrunāja vispār gādību par bērniem. Sūdzējās, ka daudzi bērni izskatoties it kā no skursteņa izvilkti, skraidot apkārt kaili, netīri, rotaļājoties ar pašu nefīrumiem, ... un atrada vainu pie vecākiem. Tie paši stāigājot saplēstos kreklos, krūtis karājoties ārā. Ja viņi gribētu, tad varētu paši būt kārtīgi un arī turēt kārtīgi savus bērnus. Starp citu ieteica bērniem pagatavot svārņus un priekšautus.

Par dzērājiem nolēma, ka tie izslēdzami no draudzes (Protokolla I, Fasc. Allegator., pielikums WW, 96. ss. lp.).

1743. g. 5. janvārī vispārīgā darbinieku konference Valmierā nolēma, ka brāļi turpmāk vairs neturēsies pie vecā paraduma un nedzērs kristības un bēres, bet tai vietā noturēs citā laikā mīlestības mielastus. Draudzes dienā 19. februārī ievēroja, ka svētkos ierodošies svešie rada nekārtības, arī naktī, kad nākas visiem pārgulēt pūlī; un nolēma turpmāk ciešāk ievērot kārtību⁵⁶. Kā redzam, nav trūcis centienu visu iekārtot pēc iespējas labāk. Zināms, nospriest bij vieglāk nekā izpildīt, un pirmajiem brāļiem sākumā trūka vajadzīgo piedzīvojumu. Jo liela nozīme bij tāpēc tam apstāklim, ka pirmajās draudzēs piedzīvojuši mācītāji bij vadoņu un padomdevēju lomās.

Brāļu apustuliskais sludināšanas un dvēseļu kopšanas veids bij tomēr tas faktors, kas bij pašķīris evaņģelijam, kaut arī saīsinātā vienpusīgā izveidojumā, ceļu uz latviešu sētām un sirdīm. Viņi bij lauzuši aizspriedumus pret vācisko un kundzisko kristietību Baltijā. Bet kustībai attīstoties, viņi jau sen vairs nebij vienīgie un galvenie darītāji. Paši latviešu zemnieki un zemnieces bij izvirzījušies savas tautas garīgo darbinieku un vadoņu lomās. Tas pašķīra kustībai vēl plašākas izredzes. „Jo latvietim ir netīkvien daudz labāks ieskats cita latvieša postā nekā mācītājam un kādam vācbrālim, bet latvietis lolo arī dabiski pret savu tautas brāli, kuŗā viņš spēcīgi atzinis Dieva žēlastību, jau lielāku uzticību, smel arī labāk no viņa parauga cerību, ka arī viņam būs iespējams tikt vaļā no sava posta un iegūt citu sirdsprātu. Jo viņš redz, ka tas bijis iespējams pēc Dieva žēlastības viņa tautas brālim, kas taču bij iestidzis tādās pašās lietās, kādās viņš vēl tagad jūtas iepīts. Turpretim mācītājs un vācbrālis vēl vienmēr viņam paliek prātā kā izņēmums ar daudzām priekšrocībām, jo viņi jau no jaunības uz to vadīti un pastāvīgi bijuši sakarā ar Dieva vārdiem, kas turpretim viņiem kā vientiesīgiem ļaudīm, kas allaž bijuši apkrauti ar fizisku darbu, iznāk neiespējams. Un pie viņu pašu tautiešiem šāds izņēmums nevar būt, bet pilnā mērā atkrīt“ (Sprekelsena vārdi, Ber. d. Past. II, 81. lp.).

Jau augšā minēts brāļu spriedums, ka latviešu darbinieki

izrādījušies veiklāki nekā tas vācbrāļiem sākumā licies (sk. 536. lp.). Šo spriedumu apstiprina grāfiene Cincendorfa, kas 19. sept. 1742. g. ieradās Rīgā, lai vizitētu šejienes brāļu draudzes un no 26. IX. — 13. XII. uzturējās Valmiermuižā, apmeklējama pa starpām arī citus draugus un iepazīdamās ar draudžu dzīvi un darbiniekiem. 6. XII. viņa piedalījās latviešu vecāko mīlestības mielastā Jēra kalnā un raksta par to savā dienas grāmatā: „Tie bija līdzīgi 24 vecākajiem, kas man likās ļoti cienīgi, un viņu nozīme, neskatoties uz slikto ārējo izskatu, bij taču ievērojama“ („ihr Ansehen unter der schlechten äußeren Figur war doch respectable“) ⁵⁷.

No atsevišķiem latviešu darbiniekiem visvairāk ziņu par Šķesteru Pēteri. Valmieras draudzes svētkos 19. II, 1743. g. viņš uzstājās otrā daļā „ar lielu spēku un liecību visām sirdīm“ un pats izteicās pēc tam, ka Jērs bijis viņam tik tuvu, ka viņš vairs nevarējis izturēt un bijis jālūdžas: „Jērs, es nevaru pānest tavu spožumu“ ⁵⁸. Kādu sapulci Kaugurmuižā viņš attēloja šādi: „Mums bij tā, kā mācekļiem ceļā uz Emmavu. Un lai gan mēs neredzējām sājū vīru mierīgām acīm, tomēr viņš bij mums neizsakāmi tuvu un uzpūta mums savu dzīvības dvasi. Sirdis tapa prieka un acis mīlestības asaru pilnas“ ⁵⁹.

Šie piemēri dod liecību par vienkāršo, gandrīz nekādu skolas izglītību nebaudījušo latviešu zemnieku sludināšanas spējam un panākumiem savējo vidū. To pašu apstiprina citi vēl tagad uzglabājušies latviešu brāļu un māsu dzīves apraksti, kā: Ķīša Pētera, Ķiegaļa Pētera, Lāča Madžas, Skangaļu Jēkaba (sk. augšā 433. s., 520. un 537. s. lp.), kas gan savu tiesu attiecas jau uz vēlākiem laikiem ⁶⁰. Savu liecību dod arī brāļu un māsu vēstules, ko viņi četrdesmitajos un piecdesmitajos gados rakstījuši — galvenām kārtām uz Hernhūti, sk. 349.—361. lp.

Latviešu brāļu draudzes kustība jau pašos pirmos laikos ir aizķērusi plašas tautas aprindas. Ja arī pašu latviešu priekšnieki un darbinieki nāca no saimnieku kārtas, taču draudžu locekļu starpā netrūka arī kalpotāju, puisi un meitu. Saime jau toreiz vēl nedzīvoja nošķirta no saimnieku ģimenes un bieži vien bij saistīta ar to radniecības saitēm. Atsevišķi muižas kalpotāji, kas sastopami draudžu vecāko sarakstos, droši vien nāca arī no saimnieku ģimenēm.

Latviešu brāļu draudžu dibināšana liecina, ka latviešiem nebij nekāda īpaša naida un spītības pret kristīgo ticību pašu. Viņi labprāt un ar lielu sajūsmu sekoja brāļu draudzes sludināšanai un aicināšanai. Viņi bij arī gatavi atdoties Jēzus Kristus kalpībai un veidot savu dzīvi saskaņā ar viņa mācību. Un visu to viņi uzskatīja tagad par savu pašu lietu, kas katram latvietim atsevišķi un arī viņiem visiem kopā ir jo svarīga un ir viņu sirds lieta, kuŗas dēļ ir vērts uzņemties dažādas grūtības, ciest un ziedoties. Tā brāļu draudzes kustība ar savu reliģisko tikumisko atmodu veica spēji un spēcīgi latviešu piegriešanu evaņģelijam un kristīgai ticībai, kas citādi būtu varējusi notikt tikai ilgākā laikā un mazāk jūsmīgā veidā. Tas gan neattiecas uz visu latviešu tautu, jo daudzi apvidi nevien toreiz, bet arī vēlāk palika brāļu draudzes kustības neaizkarti. Bet tāpēc jau liecība, ko mums dod pirmās latviešu brāļu draudzes, nav mazāk spēcīga un zīmīga.

Nebij jau latviešu brāļu draudzes un arī vispār brāļu draudze bez saviem trūkumiem un kļūdām. Un jo plašākas aprindas tika ievilkta kustībā, jo vairāk tie parādījās atklātībā. Sajūsmā viens otrs no vadoņiem tos varbūt nepamanīja, vai atkal nepiegrieza tiem pienācīgu vērību, bet visumā tie nepalika neievēroti un neapkaŗoti. Šai ziņā liela nozīme bij augšā minētajam grāfienes Cincendorfas vizitācijas ceļojumam. Viņa vēlējās redzēt patstāvīgu brāļu draudzes darbu, un šai ziņā lietas attīstība Latvijā bij viņai vēlama. Bet viņa atrada arī dažu labu aizdomīgu un nosodāmu parādību vācbrāļu dzīvē, kā: patiku pie labas dzīves un zināmu tikumisku slābumu. Latviešu brāļu un māsu dzīvē viņa, zināms, nevarēja cieši un dziļi ieskatīties, un tāpēc veltīgi meklēt pie viņas pamatīgu latviešu brāļu draudžu novērtējumu. Bet viņas stingrība pret vācbrāļiem bez šaubām nāca visai brāļu draudzes lietai par labu, arī latviešos. Viņa nesaudzīgi norāja un sodīja tos, ko atzina par vainīgiem (Bīferu, māsu Mikši, Chr. Dāvidu) un centās ilgstošās konferencēs Valmierā un Briņķu muižā nodibināt visur pienācīgu kārtību.

Vēl asāk kritizēja brāļu draudzi un brāļus viņu ienaidnieki un pretinieki, kādu nebij trūcis Vidzemē jau no saktā gala. Viņiem arī izdevās jau 1742. g. ierosināt landtāgu un Virskonsistoriju uz izmeklēšanu un apkaŗošanu, kas noveda

galu galā pie ķeizarienes Elizabetes 27./16. aprīļa 1743. g. pavēles aizliegt turēties pie brāļu draudzes un slēgt visas brāļu saiešanas un sapulces. Bet brāļu lieta bij pārāk stīpra un dziļa, lai to varētu iznīcināt ar publisku varas aktu⁶¹.

Brāļu draudzes izmeklēšanas komisijas garīgie locekļi, mācītāji Andreā un Dīcs, savā ziņojumā Virskonsistorijai 1743. g. 25. maijā izskaidroja brāļu draudzes panākumus, starp citu, ar vairāk kā 2000 zemnieku aklu ticību, ka viņi ieguvuši jaunajā draudzē svētīlaimību, tāpēc ka viņi drīkstējuši saukt visdzižākos kungus un pat savus muižas valdītājus par brāļiem un māsām. Šādas laipas par sabiedrisko plaisu kungu un zemnieku starpā brāļu draudze patiesi metusi, bet tām nav izšķirēja loma brāļu propagandas darbā. Tās bij gan dadzis acīs muižnieku privilēģiju aizstāvjiem un viņu ideologiem mācītāju vidū. Tā Valkas un Lugažu mācītājs L. J. Blīda ar sašutumu runā par „garīgās ticības dzīves brīvību un priekšrocību attiecināšanu uz dabisko dzīvi“, kas atļaujot „saukt vienam otru, neskatoties uz personu, par brāli, brāli grāfu, brāli baronu, brāli kurpnieku, brāli dirātāju un netīrumu vedēju“, un kas esot pret ceturto bausli (Ber. d. Past. II, 141. s. lp.). Un landrāts f. Bōks (Böck) kādā iesniegumā Gubernas Pārvaldei 1744. g. augustā ziņo, ka brāļu draudzes kustībā vienkāršā tauta („das gemeine Volck“) tiekot pavesta uz dažādām „visaugstākā mērā bīstamām un dvēseli postošām palaidnībām“ (Ausschweifungen) un uzsveļ, ka „ši jau visās pasaules malās par maldīgu atrastā sekta... vienas vai divu dienu laikā ieceļ vecākos un vecākās, palīgus un palīdzes, palīgu biedrus un paskubinātājus utt. no vismuļķākajiem zemniekiem, sievietēm un meitām“⁶². Šie kārtu priekšrocību iedomu un zemāko aprindu nicināšanas piemēri lieku reizi pastiprina jau augšā raksturoto kļūmīgo šķiru pretešķības atmosfairu, kādā nācās Vidzemē darboties evaņģelijam. Tie paskaidro arī vairākkārt minēto naidu pret zemes baznīcu un tās darbību brāļu vidū, kas sevišķi bij jūtams tur, kur mācītāji bij brāļu lietai naidīgi (sk. 551., 553. un 555. lp.). Tad sūta mācītājus ar viņu grāmatām ellē, tad baznīcas grāmatas dēvē par „sapuvušiem rakstiem“ un katķismu par „vella pātariem“, bet baznīcas lūgšanas par „plauku pātariem“ un mācītāju bībeles mācību par salmu un rugāju kulšanu. Tad visa baznīca rādās „grēku

pirts“ un baznīcas dzīve šķiet tumsība, kamēr Valmierā liekas atspīdējusi īsta gaisma⁶³.

Brāļu draudzes kustība latviešos pierādīja, ka Jēzus Kristus evaņģēlijs ir stiprāks par saimnieciskām grūtībām un sabiedriskiem aizspriedumiem. Tas iekaroja latvieti dzimtscilvēku un deva viņam brīva Dieva bērna apziņu un cilvēka pašapziņu.

Brāļu draudzes sinode Ceistā 1746. g. starp citu piegriezās arī jautājumam, vai latviešu dzimtsļaudis netiecoties pēc neatkarības, „vai vecais latviešu valdnieku gars pilnīgi izmiris un brāļu galvās nekas vairs neesot palicis pāri? Buntebarts atbild uz to savās piezīmēs. Viņš esot dzirdējis, ka Pērnavas apgabālā Igaunijā esot neliels pagasts (Gebiet), kurā iedzīvotāji atšķīroties no citiem apgērbā un valodā, jo viņi turot sevi par seno valdnieku pēcnācējiem. Bet atmodinātajiem neesot ar viņiem nekādu sakaru. Daži latvieši brāļu vidū saucoties par libiešiem (Cēsu draudzē), bet esot īsti pieklājīgi un sirsnīgi ļaudis („recht artige Herzen“). Nekad neesot dzirdēts, ka latviešu brāļi būtu ilgojušies tikt vaļā no verdzības. Ar savu kārtīgo dzīvi un atturību no izšķērdības viņi esot uzlabojuši savu stāvokli un varot it labi dzīvot. Esot gan neparasta lieta, ka vergi mīlot savu kungu, bet tā esot īsta zīme, ka brāļi atraduši pamatu. Tas radot uzticību uz brāļiem visā zemē. Latvieši tiecoties gan uz augstprātību un nicinot nabagus, bet tas neizrietot no cerības tikt kādreiz par valdiniekiem⁶⁴.

Buntebarts, liekas, gribēja ar šiem vārdiem nomierināt Vācijas brāļu prātu, lai tie neuztrauktos par latviešu centieniem. Varbūt viņam arī patiesi visa brāļu draudzes kustība latviešos rādījās tikai reliģiskā tikumiskā perspektīvē. Bet tad tāds uzskats jānosauc par tuvredzīgu. Latviešu zemnieki, ja arī nesaprata, tad mazākais neapzinīgi jūta, ka viņu brāļu draudzēs līdz ar reliģisko pilndzīvi un augstākiem tikumiskiem centieniem iemiesots liels sabiedrisks un tautisks spēks. Garīgā pašdarbība, kurā viņiem nācās vingrināties, vadot savas draudzes un pulciņus, kopības apziņa pāri tuvākās apkārtnes robežām, izdevība satikties ar citu pagastu redzamākiem pārstāvjiem savās saiešanās un konferencēs un pār visām lietām atraisīšanās no ienīsto kungu aizbildnības, — tas viss slēpa

sevī svarīgus sabiedrisku un tautisku centienu dīgļus, kas savā briedumā radīja latviešu tautu un Latvijas valsti.

Zīmīgā kārtā brāļu kustības priekšgalā jau pašos sākumos sāka izvirzīties tautas intelliģence. Tur bij laukos brīvēznieki — Zemeļu un Vaitiņu ģimenes, tad skolotāji, kā Šķesteris Pēteris, Gavēns Andžs u. c. Arī Rīgas Pārdaugavas pulciņa priekšgalā laikam bij latviešu amatu redzamākie darbinieki, kā mastu brāķeru vecākais Matīss Šteinhausers un zvejnieku amata vecākais Indriķis Krastiņš. Un viņiem līdzās stāv viņu ģimenes un seko viņu tautieši.

Zemes vadība bij šai ziņā tālredzīgāka par Buntebārtu. Landrātu kollēģija, kas, sākot ar 1742. g. jūnija landtāgu saņēma savās rokās brāļu draudzes vajāšanas vadību, neatlaidīgi daudzinaja nepieciešamību izņicināt to, „lai baznīcas un zemes miers tiktu atkal atjaunoti, kaifīgā nošķiršanās un šķelšanās tiktu izbeigta un citi tiktu biedināti un atbaidīti no tamlīdzīgiem neatļautiem pasākumiem“ (landrāta f. Anrepa iesniegums Gubernas pārvaldei 17. IX. 1743.). Izņicināt brāļu draudzi, lai paliktu neaizkartas muižnieku privilēģijas Vidzemes laicīgajā un garīgajā pārvaldībā! Bet brāļu draudzei bij lemts izturēt šo pirmo uzbrukumu un pierādīt verdzības nomākto latviešu zemnieku reliģiskās, tikumiskās un sabiedriskās vērtības. Ja faktiski arī tikai daļa latviešu gāja caur brāļu draudzes skolu un šķīstīšanās ugunīm, tad principā tās nozīme attiecās uz visu latviešu tautu.

1. W. Jannasch — Erdm. Dorothea Gräfin von Zinzendorf, 26. s. un 409. ss. lp.

2. Zinzendorfs Tagebuch 1716—1719, herausgegeben von G. Reichel u. J. Th. Müller (Zeitschr. f. Brüdergeschichte) I, 182. lp. IV, 25. lp.

3. LVA: Berichte der Pastören etc. Vol II, 21. s. lp.

4. Protokolla der Herren-Hutschen Commission 1743, Vol II, 319. ss. — Chr. Dāvīda noklaušināšanas protokols; tad viņa paša ziņojumi par noklaušināšanu — ABU: R. 21. A. Nr. 24-b, n. 98 (1743. g. 17. febr. datētās vēstules noraksts), sal. H. Plitt „Die Brüdergemeine etc.“; 1861, 139.—146. lp. — KA 1743: Grünera noklaušināšanas protokola pirmuzmetums, datēts Rīgā 3. X. 1743.

5. ABU: R. 19. G. a. Nr. 2, n. 1: Kurze Extract aus der Brüder Christian Dāvīds und Thimotheus Fiedlers im Glauben, Gehorsam und Segen gewagte Reyse nach Liefland, 1729. und 1730.

6. Glabājas rokrakstā Hernhūtes brāļu unitātes archiva bibliotēkā.

7. Par D. Sulichu Chr. Dāvīda 4. II. 1730. datētā vēstule (sk. 11. piez.) un Kurze Extract. Par brāļiem Sāzmē sk. Krodznieks o. c., 181. lp.
8. Th. Bechler — Christian David.
Gerh. Reichel — Die Anfänge Herrnhuts.
9. Kurze Extract, sk. 5. piez. L. Adamovičs — Ceļojums no Herrnhutes uz Rīgu 1729. g.
10. Chr. Dāvīda nopratināšanas protokols, sk. 4. piez.
11. ABU: R. 21. A. Nr. 24-b — Briefe von Chr. David, n. 36 — 6. XI. 1729. Rīgā datētā vēstule; R. 19. G. a. a. Nr. 18-a Allgemeiner Briefwechsel mit Livland 1730—1757, n. 1 — Dāvīda 4. II. 1730. Rēvelē datētā vēstule; turpat n. 7—9 viņa Valmiermuižā 4. V., 2. VI. un 13. VI. 1730. datētās vēstules; R. 21. A. A. Nr. 24-b, n. 37—39, Rēvelē 22. II. 1730. datētā vēstule, — Valmiermuižā 1. IV. un 3. VI. 1730. datētās vēstules.
12. J. Lodera vēstule uz Halli, datēta 1742. g. 14./25. februārī. — ABU: R. 19. G. a. a. Nr. 16, n. 3. J. Loder — Kurtzer Bericht von der vergangenen Herrnhuterey in Liefland (izdevumā: Das Examen des kaiserlichen Lycei etc., Rīga 1750).
13. Histor. Nachricht etc. 10.—12. lp. Sk. arī L. Adamovičs — Pirme brāļu draudzes sūtņi Rīgā 1729.
14. Bruiningk — Das Geschlecht von Bruiningk, 112. ss. lp.
15. ABU: R. 19. G. a. a. Nr. 17-b, n. 154 — Lodera 27./16. VII. 1730. datētā vēstule grāfam Cincendorfam, atbilde uz grāfa 19. VI. datēto.
16. Raksts par D. Ničmani žurnālā Der Brüderbote XXV, 1887, 287. lp. Izvilums no D. Ničmaņa dienas grāmatas, ko viņš rakstījis, uzturēdamies Baltijā — ABU. — Ģenerālieņu Hallartes un grāfa Cincendorfa sarakstīšanās 1735./1736. — ABU: R. 19. G. a. a. Nr. 17, n. 5—9.
17. Bruiningk, 145. lp.
18. LVA: Berichte der Pastoren, 76. s. lp.; ABU: R. 19. G. a. a. Nr. 17-b, n. 193 un 194 — divas Sprekelsena vēstules grāfam Cincendorfam, datētas 23. IX. Valmiermuižā un 24. IX. 1736, Straupe. Laikam Sprekelsens vēl pēc šīm vēstulēm braucis uz Rīgu, lai satiktos ar grāfu.
19. ABU: R. 19. G. a. a. Nr. 17-b, n. 93 un 94.
20. Aug. Gottl. Spangenberg — Leben des Herrn N. L. Grafen u. Herrn v. Zinzendorf usw., 983.—992. un 1532. lp. — J. W. Cröger — Geschichte der erneuerten Brüderkirche I, 1852. 304. ss. lp.
21. ABU: R. 19. G. a. a. Nr. 17-a Hallartes un Kampenhauzena vēstules; turpat Nr. 17-b Barlacha un Lodera vēstules; sal. arī turpat Nr. 16, n. 55 un 56 — Lodera vēstules 1750. g. un viņa Kurtzer Bericht, sk. 12. piezīmi.
22. ABU: R. 19. G. a. a. Nr. 2-d. — Diarium 1771 ar Ķīša Pēterā dzīves aprakstu.
23. Viss turpmākais stāstījums izmanto plaši divus rokrakstus Herrnhutes brāļu unitātes arhīvā: R. 19. G. a. Nr. 14, n. 6-a — „Kurze Relation von dem Anfang und Fortgang der Erweckung in Liefland“ un 507. lp. minēto Rancava „Historische Nachricht“. Atsevišķi citi dokumenti būs minēti par sevi. Sal. arī AHE XIV, Anhang 1751. g., 999.—1092. lp. — Historische Nachricht von dem ganzen Verlauf der in Liefland eingeführten und wieder

gestörhten Herrnhuterey, kas balstās uz vienpusīgajiem 1743. g. izmeklēšanas datiem.

24. ABU: R. 19. G. a. Nr. 1, n. 1—5 — Cincendorfa vēstules Hallartei par Zilmani. Salīdz. arī Ber. d. Past. etc. II, 53. lp.: Zilmaņa ziņojums par savu Valmieras darbību.

25. Bruiningk o. c. 145. s. lp. Uzņemšanas datums Kurze Relation, 39. lp.

26. ABU: R. 19. G. a. a. Nr. 17-b, n. 188 un 189 — Zilmaņa vēstules no Valmiermuižas grāfam Cincendorfam 1. V. 1738. un Blaufusam.

27. ABU: R. 19. G. a. Nr. 1, n. 11.

28. H. Enzeliņš — Skolu lietas Kauguru pagastā (IMM 1928. II.), 524. ss. lp.

29. Common Prayer pirmizdevumam vācu valodā pievienotā sarakstā.

30. Blakus 23. piez. minētiem senrakstiem izlietoti arī Brūninka un Zilmaņa ziņojumi Ber. d. Past. II, 3. ss. un 53. ss. lp.

31. Dāvida vēstule datēta Valmieras diakonātā 29. V. 1739. un sūtīta, liekas, Firortam Rēvelē. (ABU: R. 21. A. Nr. 24-b, n. 91). Krīgelšteina vēstule turpat, R. 19. G. a. Nr. 8, n. 43.

32. Sal. Sprekelsena raksturojumu, Ber. d. Past. II, 80. lp.

33. ABU: R. 19. G. a. Nr. 7-b — Collectanea den Lammsberg in Lief-land betreffend 1744—1767. Šipanga rokraksts 33.—38. lp. Protocolla etc. I, 43. ss. lp. arī iss telpu apraksts. Pamatlikšanu tēlo Valmieras pilsētas vecākais Bušs nopratināšanā, sk. Protokolla II, 1157. lp. — Izmeklēšanas komisija 1743. g. domājās pierādījusi, ka baļķi tomēr ņemti no kroņa mežiem, skaitā kādi 4000.

34. Sk. ABU: R. 20. B. Nr. 9 — Diaria der Gräfin Erdm. Dorothea v. Zinzendorf, n. 7. sub. 10. XI. 1742. Jeb vai 1741. 9. septembra iesvētīšana attiektos uz agrāk minēto saiešanas māju un 1739. g. patiesi uzcēla tikai riju?

35. Ber. d. Past. II, 186.—190. lp. Aprakstā minētās dziesmas atrodas 1742. g. izdotajā „Ortas grāmatiņā“. Ceļā Lencs bijis no 23. XII. 1741. līdz 3. I. 1742.

36. Hist. Nachricht, 47. lp. piezīme.

37. Sk. 5. nod. 20. piez. un papild. pie 434. lp., XV. s. lp.

38. H. Enzeliņš — Atskats Trikātas novada senatnē, 24. lp.

39. Sk. 31. piez. minētās vēstules un ABU: R. 19. G. a. 1, 2 — Extracte aus Briefen, Conferenzmaterien betreffend — izvilkums no Dāvida vēstules 17. II. un 26. III, 18. IV. un 24. IV. 1740.

40. LVA atrodas Berichte der Pastoren betr. die herrnhutische Bewegung 1742 un Protokolla der Herren-Hutschen Commission 1743.

41. Augšēja tēlojuma dati ņemti no Ber. d. Past. II, no mācītāju Dica, Hinkeldeija, Lenca, Meija un Štauves ziņojumiem.

42. Sk. 39. piez.: Buntebarta vēstule 27. III. un Chr. Dāvida — 24. IV. 1740.

43. Bvp 1744 un Protokolla I. sēj.; Protocolla Inquisitionis, derjenigen, so sich bey Haltung der General Kirchen Commission in puncto des Herrn-

hutschen Wesens im Roopschen Kirchspiel geäussert Anno 1744, d. 22. Febr. bis 9. Martii.

44. Sk. 39. piez. Chr. Dāvīda 24. IV. 1740 vēstule.

45. Bvp 1740 Rauna; Ber. d. Past. II, 143.—146. lp.

46. Sk. 37. piez.

47. Šis un turpmākās ziņas smeltas no mācītāju Meiņa, Štauves un pa daļai Hinkeldeija ziņojumiem, Ber. d. Past. II.

48. Smiltenes draudzes apstākļu telojums pamatojas uz Bvp 1740, Ber. d. Past. II, 179.—182. lp. un KA 1743: F. Behrends'a ziņojums izmeklēšanas komisijai.

49. Sk. 38. piez.

50. Par Zemeli piezīme ABU: Buntebarta Einige Bemerkungen 11. IX. 1746. Gotscheda ziņojums un spriedums, sk. Ber. d. Past. II, 127.—130. lp.

51. ABU: R. 19. G. a. Nr. 3, n. 12 — Vietu saraksts un dati par brāļiem Vidzemē 1749. g. Turpat R. 19. G. a. a. Nr. 17-b, n. 195 — Sprekel-sena 11. IX./31. VIII. datētā vēstule.

52. ABU: R. 19. G. a. 1, 2 — Chr. Dāvīda 17. II. 1740. vēstules izraksts; R. 19. G. a. a. Nr. 16 — Lodera 25./14. II. 1742. vēstule. — Protocolla I: Protocollum Commissionis betreffend die in der Mährischen oder Herrnhutschen Brüder Sache zu Dahlen vorgenommenen Untersuchung.

53. ABU: R. 19. G. a. Nr. 2 Reise Diaria — n. 4. Chr. Friedr. Vunderlinga ziņojums par piedzīvojumiem Rīgā, dat. 18. XII. 1740. Rēvele; R. 19. G. a. a. Nr. 17-b, n. 107—119 Blaufusa vēstules uz HERNHŪTI 1739.—1745. g.; iepriekšējā piezīmē minētā Lodera vēstule. — Protokolla II, 1185.—1233. lp. — Blaufusa nopratināšana Valmierā 1743. g. 11. un 13. jūlijā, ziņas par Steinhaueru un Ūrtelu, 83. un 161. lp. — Bifera vēstuļu noraksti, Fasc. Alleg. 53. lp. un AHE XIV., p. 1033. KA 1736: kāds raksts, ko parakstījuši Matthias Steinhauer, Elste der Mastenbraker, Hindrick Krasting, Ältermann des Fischer-Amts, Joh. Steinhauer, Johann Krasting u. c.

54. W. L. Kōlbing — Die Geschichte der Verfassung der evang. Brüderunität in Deutschland, 1900, 10. s. lp. Cranz — Alte und neue Brüderhistorie, 324. lp., Spangenberg, 1533. s. lp.

55. Grāfienes dienas grāmata par Vidzemes ceļojumu, sk. 34. piez.

56. ABU: Buntebarta diārijs, par 1743. g., rakstīts Jērakalnā.

57. W. Jannasch o. c., 237. ss. lp.

58. Sk. 56. piez.

59. Šipangs, 135. lp.

60. ABU, dzīves stāsti, sk. augšā 349. lp., 433. ss. un XV. s. lp.

61. L. Adamovičs — Latv. brāļu draudze, 63. ss. lp.

62. JA 1744: Nr. 111. — Böck'a iesniegums.

63. Izteicieni no Berichte d. Pastoren, 88., 146., 157., 179. u. c., vairākos gadījumos tur ierakstīti latviski. „Plauk pahter“ Straupes izmekl. protokolā, „grēku pirts“ Bērendsa ziņojumā; sk. 48. piez.

64. Sk. 11. nod. 29. piez.

65. L. Adamovičs — Latvieši un evang. baznīca, 219. ss. lp.